

JAARVERSLAG 2016

**Stroom
Den Haag**

Hogewal 1-9
NL-2514 HA Den Haag
T +31 (0)70 3658985
www.stroom.nl

INHOUD

VOORWOORD door Winnie Sorgdrager, voorzitter	p.	5
INLEIDING door Arno van Roosmalen, directeur		7
KUNST EN DE STAD over Stroom Den Haag, een korte introdactie		9
JAARAGENDA chronologisch overzicht activiteiten		10
KUNST IN DE STAD kunst in de openbare ruimte / <i>Verrijking van het debat</i>		13
We gaan naar buiten!		14
De Beeldengalerij		15
Monumenten		15
Kunst bij Scholen		16
Overige adviesprojecten		16
KUNST VAN DE STAD Haagse kunst en kunstenaars / <i>Investering in talent, kwaliteit en internationalisering</i>		23
Stimulerende activiteiten		24
Subsidieregelingen		29
Atelierbemiddeling		32
KUNST VOOR DE STAD Stroom als presentatieinstelling / <i>Vernieuwing en experiment</i>		39
Thematisch programma		40
Tentoonstellingen		41
Lezingen en debatten		57
Etalagepresentaties		59
Bibliotheek		60
PUBLIEK EN BEREIK / <i>Uitbreiding en versterking van maatschappelijk draagvlak</i>		65
Netwerken		66
Educatieve projecten		67
Stroom online		70
Publicaties		73
Stroom in het nieuws		74
Prestatiegegevens		79
FINANCIEN		87
PERSONEEL EN ORGANISATIE		93
BIJLAGEN		97
Overzicht PRO-subsidies		98
Overzicht Atelierbezoekprogramma		98
Overzicht Atelierbemiddeling		100
MET DANK AAN		102
Colofon		103

De Beeldengalerij: Folkert de Jong, Dutch Mechanisms (foto: Sander Foederer)

VOORWOORD

Acht jaar is een lange periode en toch ook kort. Mijn termijn als voorzitter van Stroom Den Haag is voorbij. Snel, maar als ik bedenken wat er sinds mijn aantreden is gebeurd, dan lijkt dat lang geleden. Ik kwam in 2008, toen het klimaat rond cultuur er nog heel anders uitzag.

Ook toen werd er al, bijna bij wijze van traditie, door sommigen in de sector gevraagd om méér geld, maar als we zien hoe de situatie toen was in vergelijking met nu, zou je denken: waar heb je het over? Bezuinigingen, rigoureuze, vergezeld van zogenaamd stoer taalgebruik. Er zijn, zeker na het ingaan van de huidige kunstplanperiode, instellingen omgevallen. Vele hebben zich geherpositioneerd. Zo ook Stroom.

Maar we konden wel trouw blijven aan onze uitgangspunten en programmalijnen. En daarin is en blijft Stroom toch bijzonder. Mooie recensies over tentoonstellingen en programma's, erkenning op nationaal en internationaal niveau. Jammer is wel dat het architectuurplatform bij Stroom is opgeheven, omdat de gemeente Den Haag dat niet meer noodzakelijk vindt. Als het debat over de vormgeving van de stad maar niet ophoudt!

Wat we wel zien, is dat er door het worstelen met een geringer budget achterstallig onderhoud dreigt te ontstaan in de organisatie. Je wilt zoveel mogelijk aandacht en geld besteden aan het primaire proces, hetgeen vanzelfsprekend van ons wordt verwacht, maar dat kan alleen maar als de organisatie op orde is. Daarvoor moet dus extra aandacht komen, wat bestuur en directie zich ook terdege realiseren.

Maar nu over de inhoud. De erkenning voor wat Stroom is, blijkt ook uit de beoordeling door de Raad voor Cultuur: *'De maatschappelijke werking van het programma is groot. Stroom slaagt erin kunst toegankelijk te maken voor een geïnteresseerd publiek op een informele en persoonlijk wijze'*, schrijft de Raad. Zij vindt dat Stroom *'een goed onderbouwde visie heeft op educatie'*. Des te meer een teleurstelling dat deze goede beoordeling om enkele administratieve redenen niet heeft geleid tot opname in de *Basis Infrastructuur*.

Gelukkig is er veel reden tot optimisme: een positief besluit van het Mondriaan Fonds, een ondersteunende houding en toekenning budget door de gemeente Den Haag. Ons thematische programma *Attempts to Read the World (Differently)* waarmee we vanuit de kunsten inzoomen op de veranderende wereld, is goed ontvangen. Dat geldt ook voor enkele opmerkelijke exposities, zoals *Display Show* die overliep in de expositie over Lina Bo Bardi, *Circles of Focus* die half *residency* was voor de kunstenaars Christine Borland en Brody Condon en half tentoonstelling. *Ik sterf, dus ik ben* in het Atrium van het Haagse stadhuis was een publieksgerichte en interactieve manifestatie over de dood en de eigen sterfelijkheid.

En dan waren er nog de onthulling van het beeld over de gebroeders De Witt door Folkert de Jong als onderdeel van *De Beeldengalerij* en de campagne *We gaan naar buiten!* in de zomer, die de aandacht vestigden op kunst in de openbare ruimte.

Kortom, Stroom is belangrijk, relevant en spannend! Als scheidend voorzitter mag ik dat wel zeggen, vind ik.

Winnie Sorgdrager,
voorzitter 2008-2016

Festival Designkwartier 2016, opening bij Stroom met startschot door wethouder Joris Wijsmuller (foto: Stroom Den Haag)

INLEIDING

'Beschaving en verlichting roepen het onheil over zichzelf af zodra ze blind worden voor tegenkrachten. Reken je zelf niet rijk, denk niet dat je de mens kent, leun niet lui achterover met het idee dat instituties de beschaving waarborgen. En het allerbelangrijkste: hoed je voor de barbaar in je omgeving maar ook - en misschien vooral - voor de barbaar in jezelf.'

Zo waarschuwt denker/schrijver Bas Heijne in zijn lezing bij de onthulling van het beeld *Dutch Mechanisms* van Folkert de Jong, de nieuwste aanwinst voor *De Beeldengalerij*. Het beeld verwijst naar de brute moord op de gebroeders De Witt maar, zo zegt de kunstenaar: 'machtsstrijd en populisme zijn van alle tijden'. Heijne ziet het beeld dan ook als de artistieke verbeelding van zijn waarschuwing. Hij kenschetst niet alleen het huidige tijdsgewricht maar onderstreept ook het belang van de rol van de kunstenaar als pionier en verbeelder van de tijdsgeest.

Stroom Den Haag koestert die rol. We geloven dat de kunst het denken over maatschappelijke ontwikkelingen en vraagstukken kan verrijken en verhelderen - of juist compliceren. We willen de pioniers in de kunsten traceren, steunen en de ruimte geven. Daarbij zien we het als onze taak de hedendaagse kunst actief over het voetlicht te brengen bij een groot en divers publiek. Dat doen we met kunstwerken in de stad, met ons programma waarin we actuele maatschappelijke thema's aansnijden, en met ons voorwaardenscheppend beleid voor kunstenaars en organisaties die actief bijdragen aan een dynamisch Haags kunstklimaat.

We kunnen terugkijken op een rijk jaar met een groot aantal tentoonstellingen en activiteiten, in huis en elders, met nieuwe partners zoals De Brakke Grond, én nieuwe publieksgroepen via de *Stroom Circle* en de *Community of Practice*.

De rol van de kunstenaar kwam sterk tot uitdrukking in ons thematische programma *Attempts to Read the World (Differently)*. Met dit programma kijken we op zoekende, intuïtieve wijze naar onze huidige wereld, de snelle ontwikkelingen daarin en de mogelijke toekomst. Kunstenaars zijn bij uitstek de gidsen die we nodig hebben bij zo'n zoektocht.

In het *format* van onze tentoonstellingen hebben we meer dan ooit de grenzen opgezocht van wat een tentoonstelling is en kan zijn: van het zichtbaar en toegankelijk maken van de transformatie van de ene naar de andere tentoonstelling, zoals de overgang van *Display Show in Another Reality: After Lina Bo Bardi*, en wekelijks wisselende opstellingen, tot en met de weergave van het onderzoeksproject *Circles of Focus* en de snelle opeenvolging van korte presentaties in *Attempts to Read the World (Differently): Three Exhibitions in Five Acts*. Het leverde dynamiek en levendigheid op, evenals betrokkenheid van een deels nieuw publiek.

Naast deze experimenten met het tentoonstellings*format* hebben we ook een ander publiek opgezocht door op andere locaties projecten te organiseren. Met de expositie van Dunja Herzog bij 1646 bijvoorbeeld en met *Ik sterf, dus ik ben* in het Atrium van het stadhuis.

Met de campagne *We gaan naar buiten!* hebben we in de zomer de aandacht gevestigd op meer dan 100 kunstwerken in de openbare ruimte, van *Dutch Mechanisms* tot *Haagse Harry*.

Het afgelopen jaar zijn bovendien twee monumenten gereed gekomen waarbij Stroom als adviseur optrad. Op het Lange Voorhout prijkt sinds februari 2017 het monument dat Thom Puckey maakte voor Thorbecke. Burgemeester Van Aartsen benadrukte bij de onthulling de actuele boodschap van het monument: 'Nederland heeft net als Europa, ook nu mensen als Thorbecke nodig, 'vormgevers van de tijd', die 'tezamen met ontwikkelde, zelfbewuste staatsburgers de verantwoordelijkheid nemen om zorg te dragen voor de toekomst van ons land.' Vrijwel gelijktijdig zag het beeld van verzetsheld George Maduro door Jikke van Loon het licht. We zijn er trots op dat meer dan 1000 kinderen van basisscholen uit Transvaal tot Statenkwartier hebben deelgenomen aan het educatieve project met als thema *Vrede en Recht*, dat we parallel aan de totstandkoming van dit monument hebben georganiseerd.

Den Haag heeft een vruchtbaar makersklimaat. Steeds vaker worden Haagse kunstenaars en initiatieven uitgenodigd om hun werk nationaal en internationaal te tonen op gerenommeerde plekken, als het Bonnefantenmuseum in Maastricht en het Wolfsonian in Miami. Met ons voorwaardenscheppend beleid streven we ernaar een bijdrage te leveren aan een dynamisch Haags kunstklimaat. Dat doen we door steun aan organisaties en kunstenaars die in de stad werken en activiteiten organiseren, en door Haagse kunstenaars en initiatieven te steunen en te stimuleren in hun ontwikkeling en zichtbaarheid. Daarbij

leggen we ons meer toe op dienstverlening, toegesneden op de huidige praktijk van de kunstenaar. Vaak blijken daarvoor niet alleen financiële steun, maar juist ook advies, inspiratie en *feedback* nodig te zijn. We dragen hieraan bij met een groot aantal stimulerende maatregelen als atelierbezoeken door (inter)nationale curatoren, de *Invest Week* en diverse inhoudelijke en informatieve bijeenkomsten.

Tot slot nog een enkele notie over de *slow burn* die net als bij veel collega-instellingen ook bij Stroom voelbaar is. We proberen al een aantal jaren met minder middelen hetzelfde effect te bereiken. Dat lukt gelukkig vaak dankzij onze creativiteit en inzet, maar we teren ook in op onze reserves, zowel financieel als mentaal. Dat betekent heel praktisch dat bepaalde ontwikkelingen op het gebied van ICT bijvoorbeeld, lang zo snel niet gaan als we nodig achten.

Dat laat onverlet dat we met veel energie en plezier werken aan ons komende programma. Later in 2017 een vrolijke en urgente tentoonstelling van Céline Condorelli over het belang van spelen voor onze cultuur, gevolgd door de afsluiting van het bijzondere drieluik van Jan Rosseel: *Back-up* dat we organiseren in samenwerking met De Brakke Grond en Museum Dr. Guislain in Gent.

En dan nog dit: in de afgelopen acht jaar was Winnie Sorgdrager voorzitter van ons bestuur. Zij heeft Stroom op een soepele en heel betrokken manier door een roerige periode geloodst. Wij - en dan bedoel ik echt het hele team van Stroom - zijn haar daarvoor heel erkentelijk. Dank je wel Winnie! Sharon Gesthuizen volgt Winnie op. We hebben er alle vertrouwen in dat ze dat heel deskundig en met *open mind* zal doen.

Arno van Roosmalen,
directeur

April 2017

KUNST EN DE STAD

over Stroom Den Haag... een korte introductie

Stroom is een organisatie met verschillende verantwoordelijkheden en functies. Zo produceren en presenteren we projecten en tentoonstellingen over hedendaagse kunst en zijn we verantwoordelijk voor het gemeentelijk beleid op het gebied van kunst in de openbare ruimte. Daarnaast dragen we zorg voor het ondersteunen en stimuleren van Haagse kunst en kunstenaars. En voor het optimaliseren van het beeldende kunstklimaat in deze stad. Al deze functies verknopen we onder één dak en in nauwe samenhang met elkaar. We zijn tegelijkertijd presentatie-instelling, onderzoeksinstituut, productiehuis, gemeentelijk adviseur, subsidie- en adviesbureau én atelierbemiddelaar.

De stad en de kunst: dat is het werkterrein van Stroom. Den Haag is enerzijds volkomen uniek. Aan de andere kant is het een stad die de kwaliteiten en dilemma's deelt met andere internationale steden. We willen het denken over deze stad stimuleren en dit vanuit een cultureel perspectief verrijken. Dat doen we door via de autonome positie van de kunst naar de stad te kijken. Wat kan kunst daar betekenen? En voor wie?

We organiseren bijvoorbeeld thematische meerjarenprogramma's waarin we over langere tijd, met uiteenlopende partners en op verschillende manieren actuele onderwerpen onderzoeken. Daarbij zoeken we steeds naar nieuwe presentatievormen, onttrekken ons soms aan de reguliere kunstwereld en koesteren ons lokale werkterrein.

De structuur van dit jaarverslag is geënt op onze beleidsprioriteiten. Onder het motto **Kunst en de stad** realiseren we tot de verbeelding sprekende **Kunst in de stad**, creëren we optimale omstandigheden voor de Haagse kunstenaars en organisaties (**Kunst van de stad**) en zetten we vooral in op **Kunst voor de stad**, ons tentoonstellings- en activiteitenprogramma waarmee we vergezichten schetsen, prikkelen en inspireren. En met een veelomvattend programma op het gebied van **Publiek en bereik** proberen we onze projecten over het voetlicht te brengen bij een rijk geschakeerd publiek.

In dit jaarverslag lichten we toe hoe we dit alles in 2016 hebben gedaan. In de jaaragenda staan alle activiteiten in een chronologisch overzicht (p.10). Voor uitgebreide beschrijvingen van alle activiteiten verwijzen we graag naar het archief op onze website (www.stroom.nl).

JAARAGENDA

chronologisch overzicht activiteiten

Datum	Activiteit
JANUARI	
t/m 15 jan	Tentoonstelling <i>Om nooit te vergeten</i> in Atrium stadhuis Den Haag
t/m 26 jan	<i>OpZicht: Majda Vidakovic</i>
tm 31 jan	Tentoonstelling <i>Sproken/Fairy Tales</i> van <i>Ouborg Prijs</i> winnaar in Gemeentemuseum Den Haag
t/m mei	Lessenreeksen ihkv <i>Madurodam project</i>
2-jan	Workshop bij expo's <i>Held op Sokkel</i> en <i>Om nooit te vergeten</i> ism Haags Historisch Museum
8-jan	Oplevering en onthulling 'lichtmuur' door LUST op Zandvliet College
10-jan	<i>Reading Room</i>
11 jan t/m 6 mrt	<i>Ondertussen: Instrument Inventors Initiative (iii)</i>
14-jan	<i>Reading Room</i>
14-jan	<i>Zefir7: Richard Vijgen</i>
15-jan	Ontvangst en rondleiding studenten Dutch Art Institute ivm <i>Display Show, ARW(D)</i>
16-jan	Masterclass 'Tekstschrijven voor kunstenaars' door <i>Circle</i> lid Trees Steeghs
16 jan t/m 3 april	Tentoonstelling <i>Display Show, ARW(D)</i>
19-jan	Masterclass 'Tekstschrijven voor kunstenaars' door <i>Circle</i> lid Trees Steeghs
21-jan	Rondleiding studenten KABK Artistic Research door <i>Display Show, ARW(D)</i>
27-jan	<i>The Knight's Move</i> : lezing door Ingo Niermann in Zaal3
27 jan t/m 14 mrt	<i>OpZicht: Daan Liu</i>
28 en 29 jan	Atelierbezoeken door Birta Gudjonsdóttir (hoofdcurator National Gallery of Iceland, Reykjavik)
30-jan	Masterclass 'Tekstschrijven voor kunstenaars' door <i>Circle</i> lid Trees Steeghs
FEBRUARI	
1-feb	Afsluitende presentatie C&C project 2 en 3 HAVO op het Maris College
2-feb	Informatiebijeenkomst <i>Invest</i> kunstenaars
2-feb	Ontvangst 4 HAVO VWO Veurs Lyceum, Leidschendam
4-feb	Ontvangst en rondleiding voor curatoren De Appel ivm <i>Display Show, ARW(D)</i>
4-feb	Atelierbezoeken door curatoren De Appel
7-feb	Rondleiding Bas de Boer door <i>Display Show</i>
8-feb	Bijeenkomst aankondiging Maduro-monument in Villa Dorrepaal
8 en 9 feb	Atelierbezoeken door Franciska Zólyom (Stiftung Galerie für Zeitgenössische Kunst Leipzig)
9-feb	<i>ADHD XXII: OH OH Den Haag</i> in het Nutshuis
11-feb	Rondleiding Gavin Wade door <i>Display Show, ARW(D)</i>
11-feb	<i>Zefir7: Just van Rossum</i>
17-feb	Lezing en performance door Koenraad Dedobbeleer ivm <i>Display Show, ARW(D)</i>
18-feb	Ontvangst <i>Circle</i>
24-feb	<i>The Knight's Move: Milo Rau</i> in Zaal3
26-feb	<i>Bibliotheeksessie</i> met Maurice van Es
MAART	
mrt '16 t/m jan '17	<i>PRO Deo herhaalbezoeken</i> door Arnisa Zeqo en Ellen de Bruijne
1-mrt	Kennismakingsbijeenkomst <i>Circle</i>
2-mrt	Informatiebijeenkomst kunstenaars ingeschreven in feb 2016
2-mrt	Welkomstborrel kunstenaars ingeschreven okt 15 en feb 2016
3-mrt	Ontvangst en rondleiding studenten KABK Interieur 1e jaar ivm <i>Display Show, ARW(D)</i>
4-mrt	Symposium <i>Death Animations</i> ihkv <i>Circles of Focus</i> (najaar 2016)
4-mrt	Rondleiding studenten Master Museumconservator ivm <i>Display Show, ARW(D)</i>
4-mrt	Rondleiding studenten Willem de Kooning Academie ivm <i>Display Show, ARW(D)</i>
6-mrt	Rondleiding Marian Cousijn door <i>Display Show, ARW(D)</i>
8-mrt	Lezing Stuart Whipps ivm <i>Display Show, ARW(D)</i>
10-mrt	Presentatie door studenten KABK in exporuimte ihkv <i>ARW(D)</i>
10-mrt	<i>Zefir7: Maaïke Roozenburg</i>
15 mrt t/m 2 mei	<i>OpZicht: Esther Hovers</i>
16-mrt	Ontvangst en rondleiding studenten Haagse Hogeschool ivm <i>Display Show, ARW(D)</i>
16-mrt	Ontvangst en rondleiding studenten ArtEZ Arnhem ivm <i>Display Show, ARW(D)</i>
17-mrt	Ontvangst en rondleiding studenten KABK ivm <i>Display Show, ARW(D)</i>
19 mrt t/m 8 mei	<i>Ondertussen: Eric Kampherbeek</i>
20-mrt	Rondleiding Arnoud Dijkstra door <i>Display Show, ARW(D)</i>

23-mrt	Lezing Graham Ellard en Stephen Johnstone ivm <i>Display Show</i> , ARW(D)
24-mrt	<i>Reading Room</i>
APRIL	
6-apr	<i>Hosting</i> stembureau Oekraïne referendum
6-apr	Start transformatieperiode <i>Another Reality. After Lina Bo Bardi</i> , ARW(D)
7-apr	Lezing Manuel Raeder en performance Martin LaRoche ivm <i>Another Reality</i>
7-apr	Preview Dunja Herzog: <i>Another Word for World is Forest</i> , ARW(D) bij 1646
8 apr t/m 8 mei	Tentoonstelling Dunja Herzog: <i>Another Word for World is Forest</i> , ARW(D) bij 1646
13-apr	Lezing Mike Cooter en performance Martin LaRoche ivm <i>Another Reality</i> , ARW(D)
17-apr	Brunch en lezing door Céline Condorelli en performance door Martin LaRoche ivm ARW(D)
17-apr	<i>Conversation Piece</i> Maaik Lauwaert en vertoning video Eric Peter, 1646 ivm ARW(D)
22-apr	<i>Start Up 2</i> , alumnibijeenkomst ivm ARW(D) en VWS
28-apr	Lezingen Anna van Lingen en Denisa Kollarova ivm <i>Another Reality</i> , ARW(D)
28 en 29 april	Atelierbezoeken door Jeanette Pacher (curator Seccession, Wenen)
MEI	
4 mei t/m 21 juni	<i>OpZicht: Lennarts & De Bruijn</i>
8 t/m 13 mei	Werkperiode studenten/stagiaires lerarenopleiding Leuven (B)
11-mei	Ontvangst <i>Circle</i>
11-mei	Lezing door Zeuler Lima ivm <i>Another Reality</i> , ARW(D)
12-mei	<i>Zefir7: Conny Groenewegen / Rudy Guedj</i>
14 mei - 4 sep	Etalagepresentatie <i>Imagine: De ontmoeting met de Ander</i>
14 mei - 24 juni	<i>Ondertussen: Anne Kranenburg</i>
19-mei	Ontvangst en rondleiding studenten AKV St. Joost ivm <i>Another Reality</i> , ARW(D)
20-mei	Presentaties en uitreiking <i>BIO Art and Design Award</i>
21-mei	<i>Stadsklas</i> in Rotterdam
23-mei	Ontvangst en rondleiding studenten ArtEZ ivm <i>Another Reality</i> , ARW(D)
25-mei	Ontvangst en rondleiding leerlingen Veurs Lyceum
27-jan	Ontvangst en rondleiding leerlingen Veurs Lyceum
27 t/m 29 mei	Opening en entreepresentatie <i>Festival Design Kwartier</i> ivm VWS en ARW(D)
JUNI	
4-jun	<i>Reading Room</i>
10-jun	Studiebijeenkomst met Zeuler Lima ivm <i>Another Reality</i> , ARW(D)
10-jun	<i>Bibliotheeksessie</i> met Nishiko
15-jun	Studiebijeenkomst met Paul Meurs ivm <i>Another Reality</i> , ARW(D)
15-jun	<i>The Knight's Move: Avery Gordon</i>
22 juni t/m 23 aug	<i>OpZicht: Marit Mihklepp</i>
26-jun	Presentatie <i>scholierenproject Madurodam Vrede en Recht</i> bij Paard van Troje
28 juni t/m 28 aug.	<i>Ondertussen: Ingmar König</i>
28 jun t/m 1 juli	<i>Invest Week</i> atelierbezoeken
29-jun	<i>Invest Week</i> publieke avond met moderator Saskia van Stein
JULI	
1-jul	Uitreiking <i>Aanmoedigingsprijs</i> bij KABK
1-jul	Onthulling <i>Dutch Mechanisms</i> van Folkert de Jong en debat mmv Bas Heijne
2-jul	<i>Lina Bo Bardi Fan Day</i> ivm <i>Another Reality</i> , ARW(D)
7-jul	Oplevering werk Rogier Martens bij Praktijkschool De Poort
15-jul	Onthulling eerste deel Maduro-monument door Jikke van Loon
AUGUSTUS	
3 aug t/m 6 okt	Start campagne <i>We gaan naar buiten!</i>
24 aug t/m 11 okt	<i>OpZicht: Cleo Wächter</i>
SEPTEMBER	
sep	Oplevering bank door Thomas Architecten bij Maerlant Lyceum
sep	Herplaatsing drie pilaren MC Escher bij Maris College Kijkduin
3 sep t/m 23 okt	<i>Ondertussen: Waalko Dingemans & Jason File</i>
4-sep	Presentatie <i>We gaan naar buiten</i> op UITmarkt

7-sep *The Knight's Move: Jasmijn Visser*
 8-sep Ontvangst studenten Art & Urbanism
 8-sep *Zefir7: Nieuwe Lichting*
 8 en 9 sep Atelierbezoeken door Roos Gortzak (directeur Vleeshal, Middelburg)
 20-sep *Klei-event* in Polderpark Cronesteyn, Leiden ivm *Circles of Focus*
 23-sep Ontvangst studenten Rietveld Academie olv Uta Eisenreich
 25-sep *IJzer-event* bij Archeon ivm *Circles of Focus*
 30-sep *Juridisch event* bij Fundatie Voorhoeve, Den Haag ivm *Circles of Focus*

OKTOBER

4-okt Oplevering en onthulling speeltoestel van Izabela Boloz bij Ds. W.E. den Hertoghschool
 5-okt Ontvangst studenten curatorenopleiding De Appel, Amsterdam
 6-okt *Reading Room*
 7-okt Boekpresentatie Cleo Wächter (*OpZicht*)
 7 t/m 13 okt Realisatie oven door studenten Rietveld Academie olv Ingrid Mol ivm *Circles of Focus*
 12 okt t/m 6 dec *OpZicht: Yamuna Forzani*
 13-okt *Death Café* ivm *Ik sterf, dus ik ben*
 13 en 14 okt Atelierbezoeken door Nayia Yiakoumaki (curator Whitechapel Gallery)
 14-okt *Vuur-event* ivm *Circles of Focus*
 14-okt *Reading Room*
 14-okt Netwerkbijeenkomst voor persvoorlichters cultuur
 15 okt t/m 13 nov Tentoonstelling *Circles of Focus: The Fall Experiment*
 20-okt *Zefir7: LUST*
 25-okt *Stadsklas* in Utrecht
 29 okt t/m 8 jan '17 *Ondertussen: Eric Peter*
 31 okt t/m 26 nov Tentoonstelling *Ik sterf, dus ik ben* in Atrium stadhuis Den Haag
 okt t/m nov Reeks *Death Cafe's* ivm *Ik sterf, dus ik ben*

NOVEMBER

3-nov Informatiebijeenkomst en borrel kunstenaars ingeschreven in jun en okt 2016
 4-nov Ontvangst en rondleiding studenten KABK olv Channa Boon ivm *Circles of Focus*
 7-nov *Circle* bijeenkomst
 10 t/m 20 nov Etalagepresentatie *Donate What You Do/n't Need* ivm *Circles of Focus*
 13-nov *Donate What You Do/n't Need* ivm *Circles of Focus*
 14 en 15 nov Atelierbezoeken door Francesco Manacorda (Tate Liverpool)
 15-nov Atelierbezoeken door curatoren De Appel
 15-nov Informatiebijeenkomst 'Bedrijfsvoering kunstenaarsinitiatieven'
 17-nov Ontvangst Landelijk Overleg Atelierbeleid
 17-nov Oplevering werk Merijn Bolink bij de Gerth van Wijksschool / Kindcentrum Kosmos
 17-nov *Zefir7: Femke Herregraven*
 23-nov *The Knight's Move: Joris Landman* in De Nieuwe Anita, Amsterdam
 24-nov *Tea Party* door Yamuna Forzani ivm *OpZicht*
 25 nov, 9, 16 dec *Kunstenaars in de Klas*, inspiratielessen leerlijn *Mediacultuur*, Paul Krugerschool
 27-nov t/m 5 mrt '17 Tentoonstelling *Attempts to Read the World (Differently): Three Exhibitions in Five Acts*
 27 nov t/m 18 dec Act I: *Max de Waard*
 19 dec t/m 7 jan '17 Act II: Publieke Transformatieperiode
 27-nov *Hosting* kookworkshop Mattia Papp en Luca, studenten KABK
 30-nov *The Knight's Move: Drew Mulholland*

DECEMBER

1-dec Ontvangst en rondleiding studenten KABK olv Anna Moreno ivm *Act I: Max de Waard*
 1-dec Ontvangst en rondleiding studenten KABK olv Martijn Verhoeven ivm *Act I: Max de Waard*
 4-dec Workshop recycle materiaal II groep 8 IMC Weekendschool
 6-dec Presentatie gemaakte kunstwerken van IMC Weekendschool, Gemeentemuseum Den Haag
 7-18 dec *Dummy* project Maris College Belgisch Park
 9-dec *Hosting* workshop Stedelijk Museum Amsterdam
 9-dec Event *Fire Works* door studenten KABK olv Antoni Hervàs/Anna Moreno ivm *Act I: Max de Waard*
 10 dec-29 jan '17 Start drieluik *Jan Rosseel: Back-up* bij De Brakke Grond, Amsterdam
 13-dec Ontvangst en rondleiding studenten KABK olv Maria Pask ivm Act I: *Max de Waard*
 19-dec Eindpresentatie *dummy* project Maris College Belgisch Park

KUNST IN DE STAD

kunst in de openbare ruimte / Verrijking van het debat

De openbare ruimte van Den Haag laat zich, dankzij alle kunstwerken die er zijn geplaatst, op allerlei manieren lezen. Zoals woorden, zinnen of filmfragmenten dragen ook die kunstwerken betekenissen. En iedereen die zich door de stad beweegt kan daar zijn of haar eigen verhaal mee maken.

Ons beleid op het gebied van kunst in het publieke domein heeft zich ontwikkeld tot een integraal programma dat gericht is op de stad, stedelijkheid en stadsleven. Dat doen we door in samenhang met onze thematische programma's vernieuwende kunstprojecten te initiëren, zoals *Edible Park* van Nils Norman of *Scaffold* van Sam Durant en door diverse opdrachtgevers te adviseren bij de realisatie van kunstwerken in de publieke ruimte. Daarnaast geven we jaarlijks een kunstenaar de opdracht een werk te maken voor een staalkaart van de hedendaagse Nederlandse beeldhouwkunst: *De Beeldengalerij*. Ondanks de bewezen kwaliteit, het belang en de uitstraling van ons programma vinden we het noodzakelijk om de grenzen en mogelijkheden van deze kunstvorm te blijven onderzoeken. Dit is de opdracht die we ons stellen voor de komende jaren. In 2017 gaan we op zoek naar een 'pionier' die nieuwe bruggen weet te slaan tussen Stroom, kunst en maatschappij, maar dit jaar hebben we al enkele stappen gezet.

De tijd waarin we dat doen is er een waarin de vlam nogal eens in de pan slaat, het publieke domein het toneel is voor disputen en het claimen van rechten. Kunst zou volgens ons het debat kunnen verrijken. Het gaat daarbij om hoogwaardige kunst die durft te spreken. Idealiter leidt dit ertoe dat Den Haag een rijke publieke arena kent waarin kunstwerken verschillende stemmen en perspectieven laten zien. Goede kunst levert een bijzondere ervaring op. Dat is van belang. Voor de kijker én voor ons.

Daarom hebben we afgelopen jaar actief 'de straat' opgezocht met onze zomercampagne **We gaan naar buiten!**. Daarin vestigden we de aandacht op de *highlights* onder de kunstwerken in de Haagse openbare ruimte. Het draaide daarbij niet alleen om Stroom-klassiekers als het *Hemels Gewelf* van James Turrell en *De Beeldengalerij*, maar ook om andere sculpturen die het publiek dagelijks passeert, zoals de karakteristieke wederopbouwkunst in Escamp of *De Scheveningse Vissersvrouw*.

Aandacht vestigen op het kunstwerk, de politieke actualiteit en inhoudelijke verdieping vormden de drijfveer voor het debat rond de onthulling van *Dutch Mechanisms* van Folkert de Jong, de nieuwste aanwinst voor **De Beeldengalerij**. Daarin legde auteur, cultuurcriticus en columnist Bas Heijne de link tussen het beeld dat verwijst naar de brute moord op de gebroeders De Witt en de huidige tijd van groeiend populisme en 'ongecontroleerde' volkswede (p.14).

Dit tijdsgewricht lijkt dan ook het uitgelezen moment voor het monument voor **J.R. Thorbecke**, de grondlegger van onze democratie, dat onlangs onder grote aandacht van pers en politici is onthuld. En is het toeval of tekent het een behoefte aan herwaardering van grondrechten als vrijheid en rechtvaardigheid dat diezelfde week ook het beeld van verzetsheld **George Maduro** is gepresenteerd? Met trots kunnen we melden dat we in dit kader een grootschalig educatief project met het thema *Vrede en Recht* hebben ontwikkeld waaraan meer dan 1000 basisschoolleerlingen deelnamen.

Deze beelden van Thom Puckey en Jikke van Loon zijn prominente resultaten van onze rol als adviseur voor zowel gemeente als particuliere organisaties. Achter de schermen is er dit jaar meer gebeurd: zo is onder meer de exacte locatie van het *Juliana-monument* bepaald en is de Haagse kunstenaar José den Hartog gestart met haar opdracht voor de Koninklijke Haagse Woningvereniging van 1854.

En natuurlijk zijn het afgelopen jaar weer tal van scholieren betrokken geweest bij de totstandkoming van **Kunst bij Scholen** waarbij Stroom adviseert. Het is opmerkelijk hoe de opdrachten telkens weer tot nieuwe, verrassende resultaten leiden. Niet alleen door de keuze van de kunstenaar maar ook doordat de kunstenaars inspelen op de identiteit van de school en de leerlingen. Vaak betekent het voor de scholieren - en hun omgeving - een eerste kennismaking met een kunstenaar en de productie van een kunstwerk. Opnieuw is dit een onderstreping van de reikwijdte en het belang van kunst in het publieke domein en daarmee ook van de noodzaak hierover te blijven communiceren.

100+ highlights

We gaan naar buiten!

Vaak blijkt bij een rondleiding langs *De Beeldengalerij* dat bewoners en bezoekers van Den Haag enthousiast worden als ze meer horen over het werk en de achtergronden. Zo gaat het eigenlijk met veel kunst in de stad is onze ervaring. Kunst in de openbare ruimte biedt een uitgelezen kans om het met een breed publiek over kunst te hebben maar ook via de kunst over tal van actuele en urgente onderwerpen. Vandaar dat we de afgelopen zomer de campagne *We gaan naar Buiten!* zijn gestart. Bij Stroom was er in die periode geen tentoonstelling gepland, waardoor we in onze communicatie al onze pijlen konden richten op de intensivering van de aandacht voor kunst in de openbare ruimte.

Doel was om de verantwoordelijkheid en betekenis van Stroom voor de kunst in de stad meer manifest te maken en vooral om de kunstwerken en projecten meer aandacht te geven. Dit betrof niet alleen de kunst opdrachten van Stroom maar ook andere opvallende kunstwerken: tenslotte passeren mensen dagelijks tal van beelden en monumenten.

Overzichtelijke plattegrond

Aan de basis van de campagne lag een aantrekkelijk vormgegeven, tijdloze plattegrond met veel informatie en detailfoto's van de *eyecatchers* onder de Haagse kunst. De folder, vormgegeven door het Haagse ontwerpbureau Vruchtvees, werd gretig meegenomen bij Stroom en bij diverse adressen in de stad, zoals VVV's, hotels, cafe's, restaurants en musea. De plattegrond was enorm populair: al binnen korte tijd was herdruk nodig.

Etalagepresentatie en Uitmarkt

Veel aandacht trok de eveneens door Vruchtvees vormgegeven etalage met modellen van *De Beeldengalerij* met op de achtergrond groot formaat details van de flyer. De etalagepresentatie en de folders verleidden voorbijgangers niet alleen om de route te volgen, vaak stapten ze ook even binnen en waren dan blij verrast door onze boekwinkel, de presentaties en de bibliotheek.

Ook op de Uitmarkt zetten we actief in op aandacht voor kunst in de openbare ruimte. Medewerkers van Stroom en kunstenaar André Kruysen, curator van *De Beeldengalerij*, vertelden enthousiast over de werken. Ook hier vond de folder gretig aftrek en zijn meer dan 1000 exemplaren uitgereikt. Regelmatig keerden mensen zelfs terug om extra exemplaren te halen.

Dutch Mechanisms: de barbaar in jezelf

De Beeldengalerij

De aandacht voor *De Beeldengalerij* kreeg deze zomer een extra impuls door de onthulling van de sculptuur *Dutch Mechanisms* van Folkert de Jong. Niet alleen op het moment van onthulling en bij het voorafgaande debat kreeg het beeld veel belangstelling. Bijna dagelijks zien we hoe het beeld reacties van voorbijgangers genereert. Het wordt zelfs letterlijk omarmd, vooral jongeren maken graag een *selfie* met het beeld.

De werken van de Haagse kunstenaars Femmy Otten en Navid Nuur krijgen geleidelijk gestalte. Daarnaast is in 2016 een opdracht verleend aan Gabriel Lester.

Dutch Mechanisms

Dutch Mechanisms van Folkert de Jong is een sculptuur gebaseerd op de moord op de gebroeders De Witt in 1672 en toont de twee als verstrengelde, haast versmolten skeletten. In het werk zijn zelfs de bronzen afgietsels van de vermeende tong en vinger van de broers verwerkt. Opmerkelijk genoeg betreft het juist de symbolen voor spreken en wijzen. Wellicht zijn ze niet authentiek, maar ontstaan uit een behoefte aan mythevorming en martelaarschap.

Met de verbeelding van deze zwarte bladzijde uit onze geschiedenis legt De Jong een relatie met het heden: machtsstrijd en populisme zijn van alle tijden oftewel, in de woorden van Bas Heijne: '*hoed je voor de barbaar in je omgeving maar ook - en misschien vooral - voor de barbaar in jezelf*'.

Heijne sprak deze woorden in zijn lezing - tevens zijn laatste column dat jaar bij het NRC (1 juli 2016) - als onderdeel van het boeiende debat bij Studio Dudok dat aan de onthulling voorafging. Naast hem waren deelnemers: historicus Luc Panhuysen en Folkert de Jong. Het debat werd geleid door Marco van Baalen, directeur van het Haags Historisch Museum dat ook de relieken van de gebroeders De Witt had uitgeleend.

Monumenten

Waardig en tijdloos

Thorbecke-monument door Thom Puckey

Het afgelopen jaar heeft kunstenaar Thom Puckey de laatste hand gelegd aan het monument voor de 19^e-eeuwse staatsman J.R. Thorbecke, een opdracht van de gemeente Den Haag waarbij Stroom is opgetreden als adviseur en begeleider van de selectiecommissie. De opdracht kwam voort uit een initiatiefvoorstel van de Hagse gemeenteraad uit 2008 om naast de monumenten voor Johan de Witt, Johan van Oldenbarnevelt en Willem Drees, ook voor de grondlegger van onze constitutionele monarchie een waardig en tijdloos monument op te richten.

Daarin is Puckey zeker geslaagd: het imposante monument in wit marmer en roestvrij staal verbeeldt een theatrale setting waarin de 19^e-eeuwse staatsman wordt verenigd met een hedendaags ensemble van drie figuren die in overleg verwickeld zijn.

Op het moment dat dit jaarverslag uitkomt, heeft het beeld zijn bestemming bereikt: het Lange Voorhout. De doorwerking van het gedachtegoed van Thorbecke in onze tijd is niet alleen gepresenteerd in de setting op de sokkel naast hem. Hij is zelfs voelbaar in diens blik richting 'het Torentje'.

Vrede en recht

Maduro-monument door Jikke van Loon

Op 15 juli 2016, op zijn honderdste geboortedag, is het eerste deel gepresenteerd van het monument voor de verzetsheld *George Maduro*. Madurodam had Stroom advies gevraagd over een kunstproject ter nagedachtenis aan de naamgever van het attractiepark: niet alleen om hem te eren, maar ook om het belang van *Vrede en Recht* te onderstrepen en het charitatieve karakter van Madurodam zichtbaarder te maken. Daarom was het van groot belang om jongeren bij dit project te betrekken.

Het kunstwerk van Jikke van Loon bestaat uit twee beelden: George als 10-jarige jongen en als de volwassen verzetsheld die in Dachau is omgekomen. Deze zomer is de jonge George gepresenteerd en op 8 februari 2017, zijn sterfdag, is het gehele beeld onthuld. Madurodam zal jaarlijks op 4 mei een herdenkingsmoment organiseren waarbij telkens een jongere (die zich verbonden voelt met het thema *Vrede en Recht*) de gelegenheid krijgt zijn/haar naam in het beeld te slaan en de letters met bladgoud in te wrijven. Daardoor verandert het loden beeld geleidelijk in stralend goud.

Parallel aan dit proces heeft Stroom een veelomvattend scholierenproject opgezet met als thema *Vrede en Recht*. Hieraan hebben 15 scholen en meer dan 1000 kinderen deelgenomen (p.69).

Koningin tussen de mensen

Juliana-monument door Ingrid Mol

Dit jaar is de exacte locatie bepaald voor het monument voor Koningin Juliana door Ingrid Mol. Het ontwerp van Mol, waarin de koningin tussen de mensen staat tijdens de watersnoodramp van 1953, is voortgekomen uit een selectietraject in opdracht van de gemeente, begeleid door Stroom.

Steven Delpa architecten, verantwoordelijk voor de vormgeving van het Julianaplein tegenover Den Haag CS, heeft in nauw overleg met de kunstenaar en DSO de locatie voor het monument bepaald. Daarbij is de fonteinfunctie vervallen. Mol is inmiddels begonnen aan de eerste figuren die ze in samenwerking met Structuur '68 zal realiseren. Naar verwachting zullen plein en monument in 2019 worden opgeleverd.

“Mijnheer, heeft u ook een eigen museum?”

Kunst bij Scholen

Dankzij de regeling *Kunst bij scholen* komen leerlingen uit heel Den Haag in aanraking met hedendaagse beeldende kunst. Bij nieuw- of verbouw van een school is 0,64% van de bouwkosten bestemd voor kunst. Stroom adviseert de schoolbesturen bij de besteding van deze kunstbudgetten. Daarbij zoeken we naar kunstenaars die het best aansluiten bij de wensen of identiteit van de school. Soms wordt er intensief samengewerkt met de leerlingen om tot een kunstwerk te komen. Dankzij de regeling komen leerlingen ook vaak voor het eerst in contact met een kunstenaar; Merijn Bolink werd door hen gevraagd of hij ook een “eigen museum” had.

De scholen variëren van een basisschool in een achterstandswijk tot een praktijkschool of lyceum, dus identiteit, doelgroep en kunstenaars zijn zeer divers. De resultaten lopen dan ook uiteen van een speeltoestel door Izabela Boloz dat bij zijn onthulling letterlijk werd bestormd door honderden enthousiaste basisscholieren, tot een *high tech* lichtmuur van de Haagse ontwerpersgroep LUST voor het Zandvlietcollege. De lichtmuur waarop de nieuwste woorden in de *Van Dale* als een soort lichtkrant voorbijkomen, is onder grote belangstelling onthuld.

Soms werkt een kunstenaar samen met de leerlingen. Zo zijn de vijf mobiele van Merijn Bolink voortgekomen uit de resultaten van de workshops over evenwicht. Ter gelegenheid van de opening van de school gaf de kunstenaar zijn leerlingen een speciaal ontworpen kladblok, waarin ook hun tekeningen zijn opgenomen. In het geval van Praktijkschool De Poort was de aanleiding tot het ontwerp weer anders. Rogier Martens had gemerkt dat de leerlingen er nogal in groepjes verdeeld waren. Hij maakte daarop een serie robuuste, hydraulisch bewegende banken die met elkaar verbonden zijn: als je op de ene gaat zitten of springen, heeft dat gelijk effect op de groep op die andere bank...

In 2016 zijn de volgende schoolopdrachten opgeleverd:

17 maart - lichtmuur door LUST in het Zandvliet College

7 juli - 'Floaters', vier hydraulische banken door Rogier Martens bij Praktijkschool De Poort

september - bank door Thomas architecten bij het Maerlant Lyceum

september - herplaatsing drie pilaren MC Escher bij het Maris College Kijkduin

4 oktober - speeltoestel door Izabela Boloz bij de Ds. W.E. den Hertogschool

november - vijf mobiele van Merijn Bolink bij de Gerth van Wijk school / Kindcentrum Kosmos

Tevens zijn het afgelopen jaar zes opdrachten verleend.

Overige adviesprojecten

Testfase

Leidschenveen-Ypenburg

In 2015 heeft de gemeente Den Haag het schetsontwerp goedgekeurd van de Chinees-Franse kunstenaar Huang Yong Ping voor een beeld in Leidschenveen-Ypenburg. De kunstenaar was voorgedragen door een onafhankelijke adviescommissie bestaande uit deskundigen en vertegenwoordigers van de wijk. Dit jaar is in uitvoerig overleg met de kunstenaar en de gemeente een werkvorm ontwikkeld waarbij Stroom zal optreden als gedelegeerd opdrachtgever. Een haalbaarheidsonderzoek heeft aangetoond dat het mogelijk is om het werk in Nederland te produceren. Onder supervisie van het bureau Anything is Possible dat in het verlengde van de kunstenaar en zijn atelierpraktijk opereert, kan begin 2017 de testfase van start gaan.

“Voor iedereen die langsloopt”

Koninklijke Haagse Woningvereniging van 1854

De kunstcommissie van de *Koninklijke Haagse Woningvereniging van 1854* heeft na consultatie van Stroom de Haagse kunstenaar José den Hartog geselecteerd voor het maken van een keramisch kunstwerk voor het dak van wooncomplex Uilebomen aan de Hekkestraat. *‘Het idee was om een werk te maken wat enerzijds goed past bij het gebouw zelf - dus qua vorm en kleur aansluit bij de architectuur - en anderzijds inhoudelijk iets te bieden heeft aan iedereen die er langsloopt’*, aldus de kunstenaar. Het werk is voorjaar 2017 onthuld.

Campagne en etalage *We gaan naar buiten!* (foto en ontwerp: Vruchtvlees)

De Beeldengalerij: Folkert de Jong, Dutch Mechanisms (foto: Sander Foederer)

Debat en onthulling Folkert de Jong, Dutch Mechanisms (foto's: Mylene Siegers)

Thom Puckey, *Thorbecke monument* op transport in Italië (foto: Thom Puckey)

Thom Puckey, *Thorbecke monument* in Den Haag (foto links: Thom Puckey / foto rechts: Sander Foederer)

Jikke van Loon, *Maduro-monument* (foto's: Sander Foederer en Jikke van Loon (onder rechts))

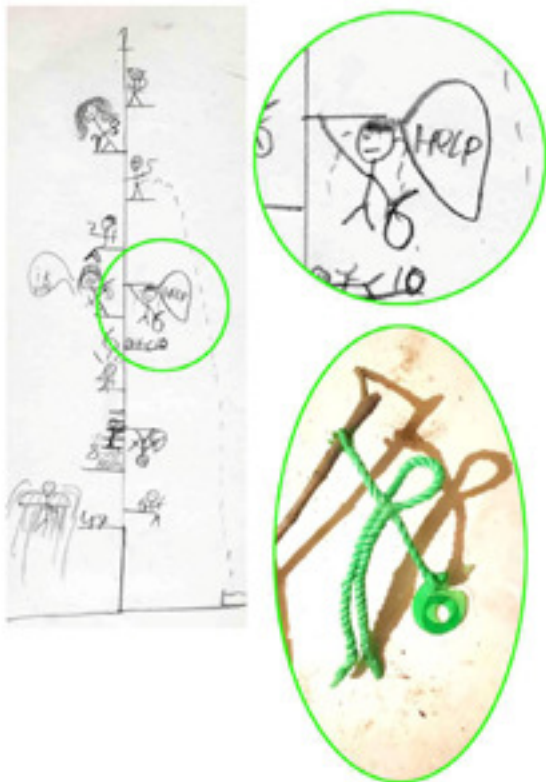
Izabela Boloz, *Speeltoestel*, schoolopdracht Ds. W.E. den Hertogschool (foto: Sander Foederer)

Rogier Martens, *Floaters*, schoolopdracht Praktijkschool De Poort (foto: Sander Foederer)

Merijn Bolink, *Mobielen*, schoolopdracht Gerth van Wijschool / Kindcentrum Kosmos (foto: Sander Foederer)

Kindertekeningen uit het schetsboek bij de schoolopdracht

KUNST VAN DE STAD

Haagse kunst en kunstenaars / Investing in talent, kwaliteit en internationalisering

Den Haag heeft een rijk en vruchtbaar makersklimaat. Met het voorwaardenscheppend (VWS) beleid wil Stroom dit ondersteunen en versterken. Dat doen we door kwaliteit, professionaliteit, talent, experiment en ontwikkeling te stimuleren. Daarnaast willen we de zichtbaarheid van Haagse kunst en kunstenaars vergroten.

We bieden Haagse kunstenaars en kunstinstellingen een wijdvertakt stelsel van diensten, activiteiten en regelingen die zowel ondersteunend als pro-actief zijn en die elkaar onderling versterken: **Stimulerende Activiteiten**, een uitgebreid en verfijnd **Subsidiestelsel** en **Atelierbemiddeling**. Ook niet-Haagse kunstenaars en bemiddelaars die een project of een programma hebben dat het Haagse kunstklimaat ten goede komt - in Den Haag of elders - kunnen hiervoor bij ons aankloppen.

Om optimaal te kunnen inspelen op veranderingen in de kunstenaarspraktijk en de kunstwereld hebben we het afgelopen jaar op een aantal terreinen van ons VWS-beleid veranderingen doorgevoerd. Deze zijn gebaseerd op onze ervaringen, evaluerende onderzoeken en signalen uit het veld. De eerste bevindingen zijn positief.

Door het verder doorvoeren van digitalisering, vereenvoudiging van administratieve procedures hebben wij een slag gemaakt in efficiency, transparantie en gebruiksvriendelijkheid. Dit biedt ons de mogelijkheid om meer tijd te investeren in het verder optimaliseren van de subsidieprocedures en om de dienstverlening naar de aanvragers verder te vergroten.

Met onze activiteiten zoals de *PRO Deo-herhaalbezoeken*, persoonlijke *coaching*trajecten voor jong talent als *KABK Invest* en speciale bijeenkomsten voor kunstenaars en kunstenaarsinitiatieven geven we vorm aan onze ambitie programma's te ontwikkelen die zijn toegesneden op de wensen en behoeften van kunstenaars en organisatoren. Dat we daarmee voorzien in een breed gevoelde behoefte, blijkt wel uit de vele positieve reacties van curatoren en deelnemers en het grote aantal aanvragen. Het is ons streven ons stelsel op dit terrein verder te verfijnen en uit te breiden.

Meerwaarde van de stimulerende activiteiten is dat deze niet alleen inhoudelijke reflectie bieden op het kunstenaarschap, maar de deelnemers tevens in contact brengen met sleutelfiguren uit de (inter)nationale kunstwereld. Regelmatig leveren de opgedane contacten een waardevolle bijvangst op. Zo is het onderscheidende tentoonstellingsproject van gelach en koop bij het Bonnefantenmuseum in Maastricht direct voortgekomen uit een atelierbezoek door de curator van het museum, is Annechien Meier uitgenodigd deel te nemen aan de Biënnale van Athene en is Anne Kranenborg geselecteerd voor een *residency* en presentatie bij Kunsthalle Exnergasse in Wenen.

Overigens zijn dit jaar meer successen door Haagse kunstenaars geboekt. Zo heeft Sissel Marie Tonn de landelijke Theodora Niemeijer Prijs 2016 gewonnen en is *Ornithology* van Anne Geene en Arjen de Nooy (gerealiseerd met een *PRO-subsidie*) gehonoreerd met de Goldene Letter, de internationale prijs voor het best verzorgde boek. En uit de aanvragen voor *SPOT-subsidies* blijkt dat steeds meer Haagse kunstenaars en initiatieven zich presenteren op buitenlandse podia. Vanzelfsprekend zijn deze - en nog veel meer - successen in eerste instantie te danken aan de kwaliteit van de kunstenaars en Haagse organisaties zelf, maar het is voor Stroom een grote stimulans om te beseffen dat ons VWS-beleid daaraan heeft bijgedragen.

Stroom als initiator, intermediair, adviseur en talentontwikkelaar STIMULERENDE ACTIVITEITEN

TALENTONTWIKKELING

Goede en betrokken kunstenaars met een open blik en een bovenlokaal perspectief dragen bij aan ons kunstklimaat. Vandaar dat we er ook belang aan hechten om jong talent te signaleren, te ontwikkelen en te verbinden met de stad Den Haag. Dit doen we door een samenspel aan activiteiten die een bijdrage leveren aan de kwaliteitsverbetering en versterking van de professionele beroepspraktijk.

Het meest bekend is de *Invest Week* voor kunstenaars die de gelijknamige subsidie hebben ontvangen. Voor de getalenteerde academieverlaters zijn er onder meer de *Aanmoedigingsprijs* en het individuele *coachingstraject KABK Invest* die een belangrijke impuls vormen voor hun artistieke ontwikkeling.

In de loop van hun studie hebben we al vaak contact met studenten van de KABK. Zo ontvangen we hen regelmatig voor een rondleiding over onze tentoonstelling of geven docenten een workshop in verband met ons programma.

“An amazing boost”

10e Invest Week

27 juni t/m 1 juli 2016

129 atelierbezoeken

De *PRO Invest*-subsidie is bedoeld om talentvolle kunstenaars te helpen in hun ontwikkeling (zie voor meer informatie over de subsidie p.30). Belangrijk onderdeel van de subsidie is de jaarlijkse *Invest Week*. De week behelst een kort, intensief programma waarin de kunstenaars worden bezocht door een groot aantal (inter)nationaal gerenommeerde curatoren, kunstenaars en critici. Deze *crash course* in inhoudelijke reflectie op het eigen werk en positie, veroorzaakt vaak een *“amazing boost”* in hun ontwikkeling, aldus deelnemer Ingmar König. De contacten zijn niet alleen inhoudelijk waardevol, maar bieden de kunstenaars én de curatoren een belangrijke mogelijkheid tot verbreding van hun netwerk; herhaaldelijk vernemen we dat de kunstenaars naar aanleiding van de *Invest Week* worden uitgenodigd voor *residencies* of presentaties.

Dit jaar vond alweer de 10e Invest Week plaats. Tien buitenlandse curatoren, leden van de adviescommissie PRO en medewerkers van Stroom gingen op atelierbezoek bij de tien kunstenaars die in 2015 de *Invest*-subsidie hebben ontvangen. In totaal vonden er 129 atelierbezoeken plaats! Daarnaast bezochten de curatoren ook kunstinstellingen, kunstenaarsinitiatieven en galeries in de stad en werden ze in een openbaar avondprogramma bij Stroom geïnterviewd door Saskia van Stein (commissielid en directeur van Bureau Europa) over onderwerpen als hun curatorschap.

De *Invest Week* biedt een hoogwaardig programma en gezien de respons wordt deze unieke week bijzonder gewaardeerd. Reden om het programma te blijven continueren. Omdat het geboden programma ook van grote betekenis kan zijn voor kunstenaars die een *Premium*-subsidie hebben ontvangen, is besloten dat zij met ingang van het komende jaar ook aan het programma kunnen deelnemen.

Curatoren:

Anca Rujoiu (curator NTU Centre for Contemporary Art Singapore, FormContent, London), Arthur Clay (curator, docent Digital Art Weeks-ETH Zürich, lecturer Sogang University South Korea), Borbála Szalai (curator Trafó Gallery, editor Artyčok, OFF-Biennale Budapest, Curators' Network), Franziska Nori (director Frankfurter Kunstverein), Laura Herman (onafhankelijk curator, schrijver), Niek Hendrix (kunstenaar, oprichter Lost Painters,) Nontobeko Ntombela (onafhankelijk curator, docent University of the Witwatersrand), Valentinas Klimašauskas (onafhankelijk curator, schrijver), Marga Weimans (modeontwerper, oprichter Modehuis Marga Weimans), Marcelo Rezende (onafhankelijk curator, criticus, onderzoeker)

Deelnemers:

Alexandra Martens Serrano, Anouk van Klaveren, Bastian Visch, Eric Peter, Gabey Tjon A Tham, Ingmar König, Isabel Cavenece, Leslie Nagel, Mariska de Groot, Sissel Marie Tonn

Academieverlaters: kwaliteit en potentie

KABK Invest-programma

programma 2016/2017

Voor een aantal talentvolle afgestudeerden van de KABK - geselecteerd op basis van kwaliteit en potentie van het werk - organiseren we jaarlijks een speciaal programma. Daarin is aandacht voor hun artistieke ontwikkeling, kwaliteitsverbetering en verbreding en versterking van hun beroepspraktijk. Voor het programma 2016/2017 hebben we in samenwerking met de KABK en de Haagse kunstenaar Rachel Bacon vier academieverlaters geselecteerd, die wonen en werken in Den Haag. Dit jaar waren dat Doris Hardeman, Bas Kaufmann, Tobias Lengkeek en Suzie van Staaveren. Bacon begeleidt hen en stelt een programma samen dat speciaal is toegesneden op hun wensen en behoeften.

"Een beeldtaal die je bij de lurven grijpt"

Aanmoedigingsprijs 2016 voor Yamuna Forzani

5 juli 2016

Jaarlijks reiken we de *Stroom Aanmoedigingsprijs* uit aan een eindexamenkandidaat van de KABK. De prijs is welkom vanwege het bedrag, maar is vooral belangrijk als blijk van erkenning en als stimulans voor de verdere ontwikkeling van de kunstenaar.

Dit jaar ging de prijs naar Yamuna Forzani (afdeling *Textile & Fashion*). "Wat Yamuna Forzani laat zien brandt zich meteen op het netvlies van de kijker, met een beeldtaal die je bij de lurven grijpt", schreef de jury. Al haar projecten, of het nu gaat om een installatie of de organisatie van een *tea party*, ademen Forzani's streven naar een "leven in een queer utopia", zoals ze zelf zegt, "waarin veronderstellingen over van alles en nog wat niet meer bestaan". Degenen die Forzani's presentatie op de academie hadden gemist kregen de kans haar werk te zien bij haar *OpZicht*-presentatie (p.27).

Jury 2016: Maaïke Gouwenberg (curator), Frank Koolen (kunstenaar) en Adriaan Melleger (docent/vormgever).

BEROEPSPRAKTIJK VERSTERKEN

Kunstenaars en kunstenaarsinitiatieven / presentatie-instellingen kunnen doorlopend advies vragen bij medewerkers van Stroom over allerlei aspecten van de beroepspraktijk. Maar we organiseren ook allerlei activiteiten om kennis en ervaringen te delen, zoals de *START UP*-bijeenkomst voor alumni van de KABK en informatie- en netwerkbijeenkomsten voor kunstenaars en initiatieven.

Pas afgestudeerd, en dan?

Informatie- en netwerkborrel

2 maart en 3 november 2016

Nieuw dit jaar waren twee informatie- en netwerkborrels voor de kunstenaars die recent bij Stroom waren ingeschreven. Daarin gaven we niet alleen informatie over Stroom, de subsidieregelingen en het atelierbeleid, maar ook was er voor de kunstenaars en Stroom-medewerkers gelegenheid om elkaar te leren kennen. Veel kunstenaars geven aan dat het na de academie moeilijk is om hun beroepspraktijk op te starten. Vaak worden de contacten en *feedback* gemist die zo vanzelfsprekend waren op de academie. De bijeenkomst werd dan ook als zeer waardevol ervaren. Alle reden dus om ook in 2017 deze informatie-annex netwerkborrels te organiseren.

De kunst van het tentoonstellen voor alumni

Start up - netwerk, informatie en dialoog

22 april 2016

Gezien de positieve respons op onze eerste *START UP*-bijeenkomst in 2015, organiseerden we ook dit jaar in samenwerking met de KABK een informatief en interactief programma voor startende kunstenaars en autonoom vormgevers. De bijeenkomst heeft tot doel om kennis, ervaring en inzichten te delen en mensen persoonlijk te spreken.

In *START UP 2* werden diverse aspecten van het 'ten toon stellen' belicht, gezien door de kunstenaar, de curator en de ontwerper. Aanleiding vormde de *Display Show* die op dat moment bij Stroom te zien was (p.41). Sprekers waren onder meer kunstenaar Wendelien van Oldenborgh (een van de exposanten) en Herman Verkerk (*EventArchitectuur*, hoofd KABK interieurarchitectuur). Deze laatste sprak over strategieën bij het ontwerpen van tentoonstellingen. Daarbij betrok hij academiestudenten en kunstenaars die vertelden over hun presentatie *RESET* in Milaan, onderdeel van de *Salone del Mobile 2016*. De avond was zeer geanimeerd en de reacties uit de zaal waren positief. Komend jaar liggen de keuze van het onderwerp en de organisatie in handen van de KABK.

Het runnen van een initiatief

Informatiebijeenkomst bedrijfsvoering kunstenaarsinitiatieven

15 november 2016

Den Haag kent steeds meer kunstenaarsinitiatieven, presentatie-instellingen en projectruimtes op het gebied van de beeldende kunst. Bij het runnen van zo'n organisatie komen echter niet alleen kunstinhoudelijke aspecten kijken, het is ook noodzakelijk na te denken over aspecten van bedrijfsvoering. Daarom bood Stroom de Haagse kunstenaarsinitiatieven de mogelijkheid een middagprogramma bij te wonen waarin vier sprekers in korte lezingen advies gaven over onderwerpen als administratie, BTW-regels, aansprakelijkheid en veiligheid. Gezien de opkomst is er zeker behoefte aan dergelijke informatiebijeenkomsten. We overwegen in de toekomst een vervolg te organiseren.

Met bijdragen van: Hans Schamlé (*If I Can't Dance, I Don't Want To Be Part Of Your Revolution*) en Peter van den Bunder (*FNV Kiem*), Victor van der Valk (*Discare B.V.*)

Atelierbezoekprogramma

102 atelierbezoeken

Naast de *PRO Deo herhaalbezoeken* en de atelierbezoeken in het kader van de *Invest Week* nodigen we maandelijks curatoren, galeriehouders, kunstenaars en critici uit binnen- en buitenland uit om atelierbezoeken af te leggen. Doel van de atelierbezoeken is om de zichtbaarheid van Haagse kunstenaars te vergroten, reflectie op hun werk te bieden en de bekendheid met hun werk te stimuleren. Regelmatig leveren de opgedane contacten een waardevolle bijvangst op zoals de uitnodiging aan gerlach en koop voor de tentoonstelling in het Bonnefantenmuseum of de presentatie van Annechien Meier op de Biënnale van Venetië.

Voor dit *Atelierbezoekprogramma* kunnen kunstenaars zich opgeven door te reageren op de *open call* die we plaatsen op Facebook en de websites van Stroom en Jegens&Tevens. Dit jaar vonden er in dit kader 50 bezoeken plaats. Voor het eerst hebben studenten van de curatorenopleiding van kunstcentrum De Appel, Amsterdam dit jaar 52 bezoeken afgelegd aan in totaal 22 kunstenaars. Na de eerste evaluatie bleek het beter om deze bezoeken voortaan in november te plannen, dus aan het begin van het opleidingsjaar van de curatoren.

Voor de lijst met curatoren en deelnemers, zie bijlage op p.97.

VERGROTING ZICHTBAARHEID

Naast de stimulans die uitgaat van onze *Atelierbezoeken* en de *Subsidies* helpen we de zichtbaarheid van kunstenaars, organisaties en hun projecten ook te vergroten door middel van de *OpZicht-* en *Ondertussen-*presentaties, via ons *Documentatiecentrum*, de *website* voor Haagse kunstenaars en met de presentatie en verkoop van hun *Publicaties*.

Ideeënrijkdom en diversiteit

Ondertussen-presentaties

De zogenoemde *Ondertussen-*ruimte die de entree met het documentatiecentrum verbindt, is weliswaar bescheiden van formaat, maar heeft een belangrijke functie. Met *Ondertussen* helpen we niet alleen de zichtbaarheid van kunstenaars te vergroten, maar ontsluiten wij dedoor Stroom gesubsidieerde projecten voor een breder publiek. Dat kunnen dus projecten zijn van kunstenaars, maar ook van bijvoorbeeld initiatieven en samenwerkingsverbanden die daartoe een *PRO-* of *SPOT-*subsidie hebben aangevraagd.

We vinden deze presentatiemogelijkheid belangrijk om zo de activiteiten en projecten voor het voetlicht te brengen die zich grotendeels buiten het zicht van het (Haagse) publiek voltrekken.

Zo toonde kunstenaarsplatform iii een selectie van recent ontwikkelde en gerealiseerde projecten op het raakvlak van beeld, geluid, ruimte en lichaam en bracht Eric Kampherbeek in beeld op welke manier de bevolking van Java het koloniale tijdperk een plek heeft gegeven in het moderne leven. Met een *PRO-subsidie* kon hij een fietstocht maken over de door de Nederlanders in 1808 aangelegde Grote Postweg. Anne Kranenborg toonde het resultaat van haar onderzoek naar de “representatie van plaats” waaraan zij werkte tijdens een *residency* bij Kunsthalle Exnergasse in Wenen, Oostenrijk. Kranenborg was door de Kunsthalle geselecteerd uit drie door Stroom voorgedragen kunstenaars.

Zowel in de presentatie van Ingmar König als die van Waalko Dingemans en Jason File stond manipulatie van de waarneming centraal. König had doelbewust de sfeer in de ruimte naar zijn hand gezet om het kleurenspectrum van de foto's uit zijn meest recente publicatie ‘*≤*’ en daarmee de perceptie van de kijker te beïnvloeden. Dingemans en File hadden een groeptentoonstelling georganiseerd rond het verschijnsel dat het observeren van waarnemingen tot veranderingen leidt. De presentatie van König was te zien tijdens de *Invest Week* en vormde het startpunt voor een aantal gesprekken met de deelnemende curatoren. Bij Eric Peter tenslotte kon de bezoeker liggend op een kleurig kleed luisteren en kijken naar de dialogen met ‘gewone’ mensen op de Filipijnen, waarin hij op zoek is naar “*meer positiviteit, bedachtzaamheid en hoop*”.

In 2016 vonden de volgende *Ondertussen*-presentaties plaats:

11 januari t/m 6 maart 2016 - iii : ‘*self made performative media*’ (*PRO- en SPOT-subsidies 2014 en 2015*)

19 maart t/m 8 mei 2016 - Eric Kampherbeek: ‘*Jalan Raya Pos*’ (*PRO Kunstprojecten*)

14 mei t/m 24 juni 2016 - Anne Kranenborg: *residency op uitnodiging van Kunsthalle Exnergasse, Wenen (via bemiddeling Stroom)*

28 juni t/m 28 augustus 2016 - Ingmar König (*PRO Invest*)

3 september t/m 23 oktober 2016 - Waalko Dingemans en Jason File: ‘*The Observer Effect*’ (*SPOT Groepstentoonstelling en PRO Deo*)

29 oktober 2016 t/m 5 januari 2017- Eric Peter: ‘*Familiar Strangers, Conversations on the near future*’ (*PRO Onderzoek*)

Podium voor talent

OpZicht-presentaties

OpZicht is een presentatieplek voor nieuw ingeschreven Haagse kunstenaars in de entreerimte van Stroom Den Haag. De plek dient als podium waarop de kunstenaars hun werk en/of passie kunnen delen. De ruimte is beperkt, maar de resultaten zijn sterk, divers en verrassend. Meestal is het voor de kunstenaars de eerste keer dat ze zich buiten de academie presenteren. Daardoor is de *OpZicht*-presentatie niet alleen belangrijk ter vergroting van hun zichtbaarheid, maar vaak ook de eerste stap in de praktijk.

Fotograaf Esther Hovers is gefascineerd door controle: wanneer is architectuur een uiting van macht? Haar documentair ogende foto's van mensen in een architecturale omgeving had ze op een bijzondere, gelaagde wijze gepresenteerd. Regelmatig gebruiken de kunstenaars de uitnodiging ook om nieuw werk te maken. Zo presenteerde Daan Liu die meestal met fotografisch materiaal installaties maakt, nu juist tweedimensionale ‘fotowerken’ die een fascinerende illusie van ruimtelijkheid oproepen. *Pro or Anti* van ontwerpersduo Lennarts & de Bruijn was een reactie op hun groeiende irritatie dat over thema's als terrorisme of bijvoorbeeld *Zwarte Piet* geen genuanceerde mening meer mogelijk lijkt. Voor *OpZicht* ontwierpen ze een ‘interactieve’ muur vol keuzes uit uitersten. Soms, zoals bij Marit Mikhlepp, betekent de uitnodiging voor *OpZicht* zelfs de start van een nieuw project. In haar geval een onderzoek naar hoe we in onze dromen het onmogelijke kunnen ervaren.

Steeds vaker genereren de kunstenaars extra aandacht voor hun presentatie met een evenement. Zo organiseerde fotograaf Cleo Wächter de lancering van het boek *Autostop Retracing Routes* bij haar gelijknamige *OpZicht*-presentatie. De winnaar van de *Aanmoedigingsprijs 2016* Yamuna Forzani organiseerde een *tea party* (p.25). Uitgangspunt was haar visie dat “*als mensen samen komen [er iets ontstaat] dat groter is dan het eigen ego*”. Gezien de hoge opkomst en de geanimeerde sfeer was die opzet zeer geslaagd.

In 2016 vonden de volgende *OpZicht*-presentaties plaats:

t/m 26 januari 2016 - Majda Vidacovic: ‘*Did you mean: anything else – part II*’

27 januari t/m 14 maart 2016 - Daan Liu: 'Crease, repair'
16 maart t/m 2 mei 2016 - Esther Hovers
4 mei t/m 29 juni 2016 - Lennarts & de Bruijn: 'Pro or Anti'
22 juni t/m 23 augustus 2016 - Marit Mikhlepp
24 augustus t/m 10 oktober 2016 - Cleo Wächter: 'Autostop, Retracing Routes'
12 oktober 2016 t/m 3 januari 2017 - Yamuna Forzani

On- en offline

Documentatiecentrum

Database

Via de website www.haagsekunstenars.nl zijn alle digitale portfolio's van de professioneel erkende kunstenaars in te zien en via een link is ook hun eigen site bereikbaar. De database kan behalve door medewerkers en adviescommissies, worden geraadpleegd door bijvoorbeeld tentoonstellers, galeriehouders en opdrachtgevers. Het actualiseren van cv en beeldmateriaal wordt door de kunstenaars zelf verricht.

Naar aanleiding van ontwikkelingen op het gebied van digitale en sociale media en op basis van wensen van kunstenaars en publiek, hebben we het afgelopen jaar een nieuwe, moderne database ontwikkeld. Naar verwachting wordt de site in 2017 geïmplementeerd.

Documentatiecentrum

Het documentatiecentrum waar voorheen de fysieke portfolio's van de kunstenaars te zien waren, zal in 2017 een andere functie krijgen. Zo is er straks, met name voor Haagse kunstenaars gelegenheid te werken of bijeenkomsten te organiseren.

Kunstenaarspublicaties

Wat blijft zijn de (nieuwe) kunstenaarspublicaties. Die zullen in deze ruimte ter inzage beschikbaar blijven. Het is voor bezoekers een van de manieren om in contact te komen met het werk van Haagse kunstenaars. Voor de kunstenaars zelf zijn de boeken vaak een belangrijke inspiratie- en informatiebron. Een aanzienlijk deel van de recent uitgegeven Haagse kunstenaarspublicaties is ook in de boekwinkel van Stroom te koop.

In de buurt

Festival Designkwartier

19 t/m 21 mei 2016

Stroom Den Haag deed dit jaar voor de tweede keer mee aan het *Festival Designkwartier Den Haag*. In winkels, *pop-upstores*, musea en op vele andere locaties in het Zeeheldenkwartier waren er meer dan 100 ontwerpers aanwezig om hun werk te tonen en te verkopen. We vinden het belangrijk om mee te doen omdat we op deze manier een groot, veelal nieuw en divers publiek kunnen bereiken. Het festival telde het afgelopen jaar 11.000 bezoekers: daarvan kwam de helft van buiten Den Haag.

Uitgangspunt voor de presentatie bij Stroom dit jaar was dat het Haagse beeldend kunstenaars en ontwerpers moest betreffen met een (deels) autonome, onderzoekende praktijk, maar die ook producten ontwerpen (die daaruit voortvloeien). Het was aantrekkelijk voor de kunstenaars om mee te doen, doordat ze hiermee een ander facet van hun praktijk konden tonen en een nieuwe doelgroep bereiken. Dit jaar boden we ruimte aan vier textielkunstenaars / ontwerpers waarvan er twee op hun beurt een ontwerper hadden uitgenodigd die hun werk completeerde.

Het festival bood een goede gelegenheid al onze beleidsterreinen en hun onderlinge relatie te presenteren. Zo kon men binnenlopen bij de tentoonstelling *Another Reality. After Lina Bo Bardi* (p.42), waarbij internationale kunstenaars hun visie gaven op de Braziliaanse architect en ontwerper Lina Bo Bardi. Speciaal voor het festival presenteerden studenten Interieur van de KABK enkele stoelen geïnspireerd op Bo Bardi, zoals de *Giraffe Chair*. Daarnaast was er de *OpZicht*-presentatie van het ontwerpersduo Lennarts & de Bruijn en de *Ondertussen*-presentatie van Anne Kranenburg (zie p.26).

Met werk van de textielkunstenaars / ontwerpers: Christie van der Haak (m.m.v. By van Harten), Mirte van Kooten, Rozemarijn Lucassen en Sara Vrugt (m.m.v. Daniel van Dijk)

Ondersteuning, advies en stimulans

SUBSIDIEREGELINGEN

Stroom kent drie soorten subsidies: *PRO-subsidies*, *SPOT-subsidies* en *OBJECT-subsidies*. Het afgelopen jaar zijn de subsidieregelingen enigszins aangepast op basis van onze ervaringen en evaluerende onderzoeken in 2015 (zie ook jaarverslag 2015). Zo zijn procedures vereenvoudigd en efficiënter gemaakt. Dit heeft onder meer tot gevolg dat we onze werkprocessen zoveel mogelijk digitaliseren en zijn overgegaan op steekproefsgewijze controle. In de eerste plaats vergemakkelijkt dit het gebruik voor kunstenaars, maar het geeft de Stroom-medewerkers ook meer tijd om kunstenaars individueel te adviseren en projecten op maat te ontwikkelen.

Voor een aantal *PRO-subsidies* geldt dat iedere kunstenaar of organisatie - ook van buiten Den Haag - aanvragen kan indienen voor projecten. Voorwaarde is wel dat deze plaatsvinden in Den Haag en daarmee bijdragen aan de diversiteit en dynamiek van de stad, of dat ze bijdragen aan de zichtbaarheid van Haagse kunstenaars elders. Om een beroep te kunnen doen op bijvoorbeeld *PRO Premium*, *PRO Invest of PRO Onderzoek*, en voor de *SPOT-subsidies* en *Atelierbemiddeling* dient men wel als beroepsmatig erkende kunstenaar bij ons ingeschreven te staan.

Aanpassing subsidieregelingen in 2016

Mede naar aanleiding van de evaluerende verkenningen voor een nieuw VWS-beleid (2014/2015) is met ingang van 2016 een aantal wijzigingen in het subsidiebeleid doorgevoerd. De belangrijkste wijzigingen zijn:

- De regeling *PRO Kunstenaarsinitiatieven* noemen we voortaan *PRO Kunstprogramma*. Naast kunstenaarsinitiatieven kunnen nu ook andere *non-profit* presentatie-instellingen een aanvraag indienen voor hun kunstinhoudelijke programma.
- Het kader van de *PRO Premium*-subsidie is herzien.
- Aanvragen voor de *SPOT Individuele Tentoonstellingssubsidie* onder een bedrag van € 1.000 zijn vereenvoudigd. Daarnaast is voor deze subsidie, maar ook voor de *SPOT Documentatiesubsidie* een ondergrens aangebracht van respectievelijk € 300 en € 100.
- De eindverantwoording voor zowel *PRO- als SPOT-subsidies* kan voortaan digitaal worden ingeleverd.
- De algemene informatie, toelichtingen en formulieren voor de *OBJECT-subsidie* zijn geheel herzien.
- Voor kunstenaarsinitiatieven en collectieven hebben we de subsidie *OBJECT Tijdelijk* geïntroduceerd: een eenmalige bijdrage in de opstartkosten voor tijdelijke atelierpanden.
- Voor alle subsidies is een modelbegroting geïntroduceerd die bij aanvraag en verantwoording dient te worden gebruikt.

Professionaliteitstoets

Een onafhankelijke toetsingscommissie komt drie keer per jaar bijeen om degenen die zich hebben ingeschreven op hun professionaliteit te toetsen en de reeds erkende kunstenaars te hertoetsen. Zij doet dit aan de hand van de ingediende documentatie en informatie en beoordeelt kunstenaars op vakmanschap, kwaliteit en zeggingskracht van het werk, marktgerichte en publieke activiteiten, en erkenning van het kunstenaarschap. Er zijn dit jaar 353 kunstenaars beoordeeld; daarvan zijn er 249 erkend (waaronder 32 nieuwe inschrijvingen en 49 academieverlaters, 36 kunstenaars werden niet erkend, 68 kunstenaars konden wegens ontbrekende informatie/documentatie niet beoordeeld worden op professionaliteit).

Eind 2016 stonden er 840 beroepsmatig erkende kunstenaars ingeschreven in ons kunstenaarsbestand. Daarvan is de grootste groep tussen de 31 en 40 jaar oud.

Ondersteuning en stimulans

PRO-subsidies

134 aanvragen – 64 toekenningen

De *PRO-subsidies* hebben tot doel bij te dragen aan het kunst- en maakklimaat in Den Haag. Zowel individuele kunstenaars als curatoren, samenwerkingsverbanden en organisaties worden in de gelegenheid gesteld daartoe bijzondere projecten of activiteiten te organiseren: in Den Haag, maar ook elders, voor zover ze bijdragen aan de (inter)nationale ontwikkeling en profilering van Haagse kunst en kunstenaars.

Overzicht van de *PRO-subsidies* met daarachter de aantallen toegekende aanvragen in 2016:
Een uitgebreid overzicht van alle *PRO-subsidies* is terug te vinden als bijlage (p.97) :

- **PRO Kunstprojecten (26)** financiert projecten, kunstwerken en publicaties
- **PRO Onderzoek (11)** voor studiereizen en onderzoek met betrekking tot eigen werk, in relatie tot andere disciplines of naar een fundamenteel nieuwe - omgang met - materialen
- **PRO Kunstprogramma's (6)**, voorheen *PRO-Initiatieven*, ondersteunt programmering- en uitwisselingsactiviteiten en bijvoorbeeld gastatelier-programma's
- **PRO Invest (9)** stelt beginnende kunstenaars in staat zich verder te ontwikkelen en een bijdrage te leveren aan de Haagse kunstwereld. Bij de subsidie hoort ook de *Invest Week* waarin de kunstenaars werden ondergedompeld in een reeks atelierbezoeken door (inter)nationaal gerenommeerde curatoren, kunstenaars en critici (p.24).
- **PRO Premium (4)** financiert kunstenaars op basis van kwaliteit van het actuele werk, waarbij wordt gekeken naar de betekenis van de kunstenaar voor het Haags kunstklimaat
- **PRO Deo (8)** is een niet-financiële ondersteuning van activiteiten die zijn gericht op reflectie, verdieping en dialoog ter verdere ontwikkeling van het individuele kunstenaarschap of ter versterking van het inhoudelijke kunstprogramma of de (internationale) positie van initiatieven, organisaties of activiteiten. Bij alle 8 toekenningen in 2016 ging het om *PRO Deo-herhaalbezoeken*.

Bij een vergelijking met de cijfers uit 2015 kan worden geconstateerd dat het aantal toekenningen *PRO-subsidies* geen grote verschuivingen / afwijkingen vertoont. Het aantal toekenningen volgt hiermee een patroon dat over de afgelopen jaren behoorlijk stabiel is. Positief is de toename van het aantal toekenningen voor *PRO Premium* (van 2 in 2015 naar 4 in 2016). Dit zou verband kunnen hebben met de aanpassing van het kader van *PRO Premium* voor het jaar 2016, waarbij het accent meer is komen te liggen op ontwikkeling en verdieping van het werk, en minder op bewezen belang van de kunstenaar voor Den Haag.

Per januari 2016 werd de regeling *PRO Kunstenaarsinitiatieven* vervangen door het nieuwe *PRO Kunstprogramma's*, met als doel om deze subsidie nadrukkelijk ook toegankelijk te maken voor onder andere kunstenaarsverenigingen en kunstcollectieven. Opmerkelijk genoeg heeft deze wijziging niet geleid tot een toename van het aantal aanvragen en een verbreding van het bereik van deze programma-subsidie. Er moet worden onderzocht of dat te maken heeft met onbekendheid met deze subsidievorm, of dat er bij de beoogde doelgroepen geen belangstelling voor is.

Het *PRO Deo-herhaalbezoekprogramma* (in feite een subsidie en een stimulerende activiteit ineen) is onverminderd populair gebleken. Van de 21 aanvragen werd het maximum van 8 toegekend.

PRO Deo-herhaalbezoeken

32 atelierbezoeken

Curator Arnisa Zeqo en galerist Ellen de Bruijne hebben in 2016 de eerste twee (van de in totaal vier) bezoeken van anderhalf uur afgelegd bij kunstenaars die in 2015 een *PRO Deo-subsidie* hebben ontvangen. Op basis van de evaluatie van het *PRO Deo-herhaalbezoekprogramma* 2014 was besloten om meer tijd tussen de atelierbezoeken te laten vallen, om de kunstenaars de tijd en gelegenheid te geven hun opgedane kennis en inzicht in praktijk te brengen en voldoende reflectie op te bouwen voor een volgend herhaalbezoek. In overleg met de curatoren werd tevens besloten dat zij voor het derde herhaalbezoek ieder de andere groep kunstenaars zouden bezoeken, en zo de deelnemende kunstenaars kennis te laten maken met de andere curator, diens invalshoeken en advies.

De evaluatie van bovenstaand herhaalbezoekprogramma vindt plaats in 2017, na afronding van het vierde en afsluitende herhaalbezoek. Uit de positieve reacties die wij nu al hebben ontvangen van de deelnemende kunstenaars en curatoren, kunnen we concluderen dat de constructie in een sterke behoefte voorziet en dat de kunstenaars dankzij de bezoeken relevante stappen in hun ontwikkeling konden maken.

Deelnemende kunstenaars (subsidie toegekend in 2015): Angeline Dekker, Eric Peter, Katerina Konarowska, Natalie McIlroy, Sara van Woerden, Sissel Marie Tonn, Thijs Ebbe Fokkens en Quenton Miller

Internationale reikwijdte

SPOT-subsidies

294 toekenningen

Met de *SPOT-subsidies* dragen we bij in de kosten van tentoonstellingen en van documentatie- en promotiemateriaal met het doel de zichtbaarheid van Haagse kunstenaars te vergroten. In deze opzet lijken we steeds beter te slagen. Er is zelfs een opvallende tendens waarneembaar: meer dan de helft van

de aanvragen voor individuele tentoonstellingen (88 van de 157) en 8 van de 20 groepstentoonstellingen hadden betrekking op een tentoonstelling of presentatie in het buitenland. Zo waren Haagse kunstenaars in 2016 onder meer vertegenwoordigd op de *Architectuur Biënnale Venetië 2016*, in het Schema Art Museum, Cheongju City, Zuid-Korea, op *Art Athina* en de *Pulse Art Fair* in New York.

Overzicht *SPOT-subsidies* met daarachter de aantallen toegekende aanvragen:

- **SPOT Individuele tentoonstelling (157)** voor tentoonstellingen / presentaties van eigen werk in binnen- en buitenland
- **SPOT Groepstentoonstelling (20)** voor tentoonstellingen / presentaties van werk van een groep kunstenaars in binnen- en buitenland
- **SPOT Documentatie (117)** ter promotie en documentatie van eigen werk, zoals het vervaardigen van publicaties, fotografie, het (re)construeren van een website of het inschakelen van specialisten

OBJECT-subsidies

6 toekenningen - 85 ateliers

De *OBJECT-subsidies* hebben tot doel het aantal ateliers in Den Haag uit te breiden. In 2016 hebben we de mogelijkheden uitgebreid. We onderscheiden nu twee verschillende vormen: de bestaande *OBJECT Permanent* ten behoeve van de realisatie van permanente ateliers (via een bijdrage in de bouwkosten of aankoop), en de nieuwe *OBJECT Tijdelijk*. Die laatste is bedoeld als eenmalige bijdrage in de opstartkosten van nieuwe atelierruimtes in een tijdelijke locatie / atelierpand.

In 2016 zijn **6 OBJECT-subsidies** toegekend ten behoeve van **85** ateliers:

- *OBJECT Permanent (5)*
  - Binckhorstlaan 36, BINK36 t.b.v. **11** ateliers i.s.m. VGM BINK36
  - Saturnusstraat 89/91, aankoop en renovatieplannen van de Besturing voor behoud van **44** ateliers
  - 1^e Lulofdwarstraat 60, transformatie van Maakhaven waardoor er **10** extra ateliers in het pand worden gerealiseerd
  - Duinstraat 55, transformatie van de zolderverdieping van Seelab tot **7** nieuwe ateliers
  - Noordeinde 16, realisatie van **1** atelier bij *A gallery named Sue*
- *OBJECT Tijdelijk (1)*
  - Hogezaand 42, voor tijdelijke ingebruikname van theater Concordia door Stichting Ruimtevaart die er **12** ateliers heeft gerealiseerd

ATELIERBEMIDDELING

Stroom voert het gemeentelijk atelierbeleid uit voor Haagse beeldend kunstenaars

Ons atelierbeleid is erop gericht om goede en betaalbare ateliers te realiseren, deze ter beschikking te stellen aan professionele kunstenaars en hen bij het gebruik ervan zo goed mogelijk te begeleiden. Daarmee is Stroom geen beheerder, maar een bemiddelaar voor zowel (*semi-*) *permanente* en *tijdelijke ateliers* als voor *atelierwoningen*.

Tijdelijke ateliers

Een gezond en dynamisch kunst- en makersklimaat heeft als fundament niet alleen voldoende betaalbare *permanente ateliers*. Er is vooral behoefte aan *atelierwoningen* en *tijdelijke - betaalbare - atelierruimtes*. In het jaarverslag van 2015 schreven we er al over. Ondanks vele gesprekken met de wethouder cultuur, ambtenaren, bestuurders, de in 2016 aangestelde broedplaatsmakelaar en andere partners is die vraag afgelopen jaar niet geslonken. Naar verwachting zal de voorraad *tijdelijke ateliers* begin 2017 zelfs met 75% zijn gedaald. Dat baart ons ernstige zorgen. Zeker gezien het feit dat het erg lastig blijkt om nieuwe tijdelijke panden aan te trekken.

Omdat er nog geen goede oplossing voor deze situatie is gevonden, zal het vooral voor startende kunstenaars moeilijker worden om een passende werkplek te vinden. Logischerwijs zullen zij er wellicht voor kiezen om daarom hun beroepspraktijk buiten Den Haag voort te zetten. De succesvolle aanzuigende werking van onze *Stimulerende Activiteiten* en *Subsidieregelingen* wordt aangetast door het beperkte aanbod van goede atelierruimte tegen een betaalbare prijs.

Bij aanvang van 2016 waren er nog 102 *tijdelijke ateliers*. Door oplevering van locatie SW2 op de Zwaardvegersgaarde afgelopen voorjaar moesten de kunstenaars daar verhuizen naar een andere tijdelijke locatie. Najaar 2016 werd ook de Acaciastraat aan de tijdelijke voorraad atelierpanden onttrokken. Natuurlijk zijn we blij voor Maakhaven en de Besturing dat zij een permanente status krijgen, maar dit betekent wel dat het aantal *tijdelijke ateliers* nog sterker zal dalen. Daarnaast zijn er nog drie tijdelijke panden niet meer beschikbaar doordat ze moesten worden opgeleverd. Tevens zullen de kunstenaars van Billytown, die nu *semi-permanente ateliers* aan de Binckhorstlaan hebben, in april 2017 hun locatie moeten verlaten. Dit betekent dat er in het voorjaar van 2017 77 minder *tijdelijke ateliers* beschikbaar zijn; een daling van 75%.

Permanente ateliers / atelierwoningen

Het bestand *permanente ateliers* bestond eind 2016 uit 252 werkruimten en 78 atelierwoningen. Naar verwachting kunnen we daar - naast de 52 ateliers van Maakhaven en Besturing - in 2017 32 ateliers aan toevoegen. Met de broedplaatsmakelaar, de gemeente, leegstandsbeheerders en woningcorporaties hebben we in 2016 namelijk uitgekeken naar mogelijk nieuwe atelierlocaties. Op basis van kijkdagen waarbij kunstenaars hun interesse kenbaar konden maken, zijn er twee panden beschikbaar gekomen: Willem Dreespark 312 en Ferdinand Bolstraat 33. De verwachting is dat deze panden in maart 2017 in gebruik genomen kunnen worden.

Willem Dreespark biedt ruimte aan drie samenwerkende initiatieven: iii, Locatie Z en SW2, met in totaal circa 25 kunstenaars. Het beschikt over grote vertrekken en een kade aan het water die geschikt is voor presentaties van de drie collectieven. Het oude schoolgebouw aan de Ferdinand Bolstraat biedt 7 ateliers die individueel aan erkende kunstenaars worden verhuurd.

Bemiddeling en wachtlijst

Op onze wachtlijst stonden op 31 december 2016 122 kunstenaars ingeschreven. We zien dat het aantal inschrijvingen is gestegen gedurende het jaar, meer dan in de voorgaande jaren (p.101). In 2016 hebben we 54 keer bemiddeld. Om de beschikbare ateliers nog beter onder de aandacht te brengen, wordt elk kwartaal via een digitale nieuwsbrief een *Update Atelieraanbod* verstuurd aan alle op de atelierwachtlijst ingeschreven kunstenaars

Stroom Invest Week 2016: op bezoek bij 1646 (foto: Stroom Den Haag)

Stroom Invest Week 2016 (foto: Myung Feyen)

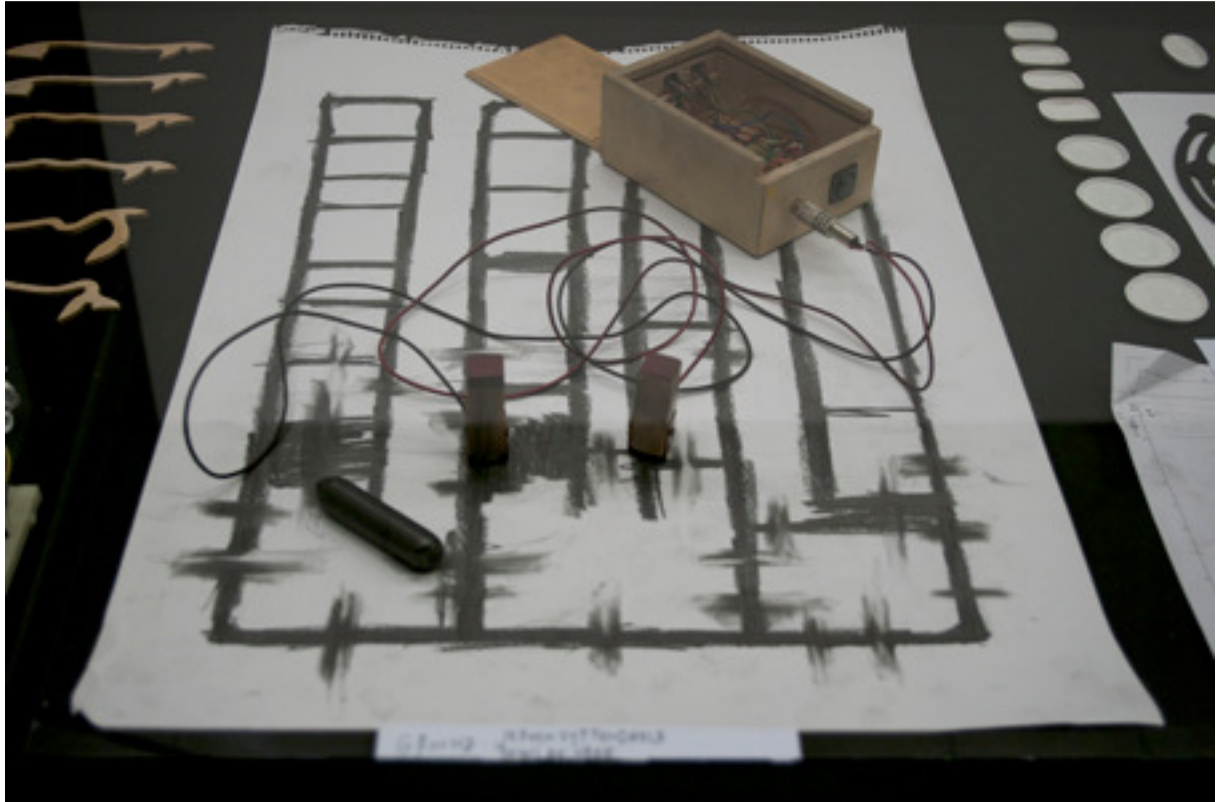
START UP 2 - netwerk, informatie en dialoog, met o.a. Wendelien van Oldenborgh (foto: Eric de Vries)

Stroom Aanmoedigingsprijswinnaar Yamuna Forzani (foto: KABK)

Ondertussen: iii: *self-made performative media* (foto: Myung Feyen)

Ondertussen: Anne Kranenborg (foto: Myung Feyen)

Ondertussen: Ingmar König (foto: Myung Feyen)

Ondertussen: Waalko Dingemans en Jason File, *The Observer Effect* (foto: Myung Feyen)

OpZicht: Yamuna Forzani (foto: Myung Feyen)

Yamuna Forzani, *Tea Party* (foto's: Stroom Den Haag)

KUNST VOOR DE STAD

Stroom als presentatieinstelling / Vernieuwing en experiment

Het afgelopen jaar stond een groot deel van onze *Tentoonstellingen* in het teken van het *Thematische programma Attempts to Read the World (Differently) (ARW(D))*. *Uitgangspunt voor het programma was kunstenaars en projecten te tonen die ons de wereld anders leren lezen in het licht van de grote omwentelingen en onzekerheden waar we voor staan. Daarnaast boden twee bijzondere kunstprojecten een verrijkende visie op onze omgang met de dood.*

We willen ruimte bieden voor twijfel en nieuwe inzichten en zoeken continu naar manieren om ons met een nieuw en divers publiek te verbinden. We hebben het afgelopen jaar geëxperimenteerd met presentatievormen om de inhoud van onze projecten optimaal recht te doen en om een maatschappelijke doorwerking te stimuleren. Onze visies en ideeën over de stad moeten bij uiteenlopende groepen terecht komen en op zo'n manier dat ze voor iedereen betekenis krijgen.

Display Show van Céline Condorelli - nota bene over het tonen als sociaal gebaar - transformeerde geleidelijk in *Another Reality. After Lina Bo Bardi* terwijl bezoekers gewoon konden binnenlopen. De introductie van Dunja Herzog bij het programma *ARW(D)* vond plaats bij collega-instelling 1646. *Circles of Focus: the Fall Experiment* was in feite een tussentijds verslag van het langlopende onderzoek van Christine Borland en Brody Condon naar de mogelijkheden tot lichaamsdonatie aan de kunsten. De tentoonstelling was voorafgegaan door een symposium, een *residency* en onderzoeksexperimenten op diverse locaties, zoals het Archeon. Bij al deze evenementen was steeds een klein en betrokken publiek aanwezig geweest. Terwijl voor de presentatie van de video *I will die* juist de ruimte en openbaarheid van het stadhuis de geëigende plek was. Confronterend misschien, maar een onderwerp dat 'iedereen aangaat'. Voor degenen die behoefte hadden aan een gesprek, organiseerden we intieme *Death Café's*. In ons laatste programmaonderdeel dit jaar, *Attempts to Read the World (Differently): Three Exhibitions in Five Acts* hebben we specifiek publiek uitgenodigd om ook in de transformatieperioden (tijdens Act 2 en 4) de ruimte te bezoeken (p.46).

De diverse vormen van presentatie bieden de mogelijkheid ons publiek anders, intenser bij ons programma en actuele thema's te betrekken. Dat is ook de inzet van de *Stroom School*, het verdiepende programma bij onze tentoonstellingen. Met een groot aantal rondleidingen, lezingen en workshops, de geanimeerde *Lina Bo Bardi Fan Day* en de evenementen in het kader van *Circles of Focus*, bereikten we dit jaar een grote en diverse groep professionals, studenten en belangstellenden. Daarnaast hebben we in het kader van onze *Lezingen en debatten* de inspirerende serie *The Knights Move* voortgezet. Middels onze *Etalagepresentaties* vestigden we extra aandacht op specifieke, actuele onderwerpen gerelateerd aan ons beleid. De *Bibliotheek* speelt bij dit alles een cruciale rol: als bron van kennis en bezieling en als *host* voor intieme, 'geestverruimende' *Bibliotheeksessies*.

Het afgelopen jaar hebben we nog meer en actief ingezet op de uitbreiding van ons publiek en bevordering van de diversiteit. Zo hebben we voor de ontwikkeling van ons educatiebeleid de expertise ingehuurd van MAMA, een collega-instelling uit Rotterdam (p.67), en werkten we voor *The Knight's Move* nauw samen met verschillende partners. Doel was een rijk geschakeerd programma samen te stellen en zodoende ook verschillende, nieuwe doelgroepen te bereiken.

THEMATISCH PROGRAMMA

Alternatieve waarheden vanuit artistieke perspectieven

Attempts to Read the World (Differently)

2014 - 2018

We leven in een periode van ingrijpende transformaties van de wereld. Toch is deze in zijn verschijningsvorm stabiel: de infrastructuur is intact, het aantal democratische regeringen lijkt uit te breiden, bekritiseerde instituten als banken staan nog overeind. Om inzicht in de veranderingen en dus een blik op de toekomst te krijgen, komt het erop aan dat we de ons omringende werkelijkheid op een andere manier leren lezen. Niet vanuit een centrale zoektocht naar een overkoepelende waarheid, maar juist naar een veelzijdigheid van mogelijkheden en interpretaties. Daarbij is de kunst onze voornaamste bron.

Dit is het uitgangspunt van de langlopende programmalijn *Attempts to Read the World (Differently)* (ARW(D)). Een eerste aanzet tot dit programma werd in september 2014 gegeven met de *WeberWoche*, een veelvormig, tweedaags programma waarvoor het gedachtegoed van socioloog Max Weber het uitgangspunt vormde. Het thema werd vanaf daar verder ontwikkeld in samenwerking met de kunstenaars Fernando Sánchez Castillo, Céline Condorelli, Dunja Herzog en Neil Beloufa. Zij zetten - ieder vanuit een eigen inhoudelijke fascinatie - de eerste stappen in het anders lezen, interpreteren, verbeelden van de wereld, het zoeken naar nieuwe vormen van kennis, informatie of communicatie.

In 2015 vond de tentoonstelling *Counting on People* van Neil Beloufa plaats en was het werk van Sánchez Castillo onderdeel van de tentoonstelling *Om nooit te vergeten* in het Atrium. Begin dit jaar introduceerden we Condorelli en Herzog met tentoonstellingen bij Stroom en in 1646 (p.43). In de loop van 2016 - een jaar dat gekenmerkt werd door grote internationale, sociale en politieke verschuivingen - heeft de thematiek van *Attempts to Read the World (Differently)* alleen maar meer urgentie gekregen. Een nieuw hoofdstuk in dit programma vormde *Three Exhibitions in Five Acts*, een experimentele tentoonstellingsreeks met werk van Max de Waard, Monira Al Qadiri en Jean Katambayi Mukendi. Deze reeks benadrukt de kracht van fictie en verbeelding in een tijd waarin actuele gebeurtenissen ons bestaan doen wankelen.

In het kader van ARW(D) werden in 2016 de volgende tentoonstellingen gerealiseerd:

t/m 15 januari 2016 - Fernando Sánchez Castillo: 'Tank Man'-project als onderdeel van de tentoonstelling 'Om nooit te vergeten', Atrium Stadhuis Den Haag

16 januari t/m 6 april 2016 - 'Display Show'

8 april t/m 8 mei 2016 - Dunja Herzog: 'Another Word for World is Forest' bij 1646

27 november 2016 t/m 5 maart 2017 - 'ARW(D): Three Exhibitions in Five Acts'

TENTOONSTELLINGEN

Mogelijkheden van een hedendaags monument

Om nooit te vergeten... Welke kleur hebben onze Haagse monumenten?

15 december 2015 t/m 15 januari 2016, Atrium Stadhuis Den Haag

Met modellen van: Mari Andriessen, Hans Bayens, Jaroslawa Dankowa, Frits van Hall, Bon Ingen Housz, Ingrid Mol, Ferdinand Leenhoff, Emile de Nieuwerkercke, Thom Puckey, Fernando Sánchez Castillo en Jonas Staal.

Curator: Sandra Spijkerman

Met de tentoonstelling *Om nooit te vergeten. Welke kleur hebben onze Haagse monumenten?* wilde Stroom uiteenlopende bevolkingsgroepen inzicht geven in het doel, de achtergronden en de verschillende uitingsvormen van monumenten, vroeger en nu. In een speciaal hiertoe ontworpen installatie van Arend Groosman werden vier clusters van verschillende soorten monumenten (staatschoudeur, Thorbecke, oorlogsmonumenten en monumenten voor *Vrede en Recht*) gepresenteerd. De modellen gaven de bezoeker inzicht in de verschillende oplossingen voor monumenten die er door de tijd heen zijn ontstaan.

Interactieve Tank Man

Blikvanger was het *Tank Man*-project van de Spaanse kunstenaar Fernando Sánchez Castillo. Zijn veld van 5000 kleine *Tank Man*-figuren slonk gestaag. 1500 passanten namen een privémonumentje voor de vreedzaam protesterende Chinese student uit 1989 mee in ruil voor een uitspraak over democratie en mensenrechten. Met deze presentatie werd Fernando Sánchez Castillo geïntroduceerd als een van de kunstenaars die bijdragen aan ons thematische programma *ARW(D)*.

Spin-off

Stichting Atrium was blij met de tentoonstelling en gaf aan de samenwerking jaarlijks te willen continueren. Eind dit jaar volgde daarom *Ik sterf, dus ik ben* (p.45). Ook de samenwerking met het Haags Historisch Museum is goed bevallen. Rond de sculptuur van Folkert de Jong voor *De Beeldengalerij* (p.14) hebben het museum en Stroom elkaar opnieuw opgezocht.

Art is not exhibited, art exhibits / Over tentoonstellen als sociaal gebaar

Display Show

16 januari t/m 3 april 2016

Met werk van: Céline Condorelli, Charlotte Cullinan & Jeanine Richards, Koenraad Dedobbeleer, Flore Nové-Josserand, Goshka Macuga, Rita McBride, Eilis McDonald, Nathalie du Pasquier, Amalia Pica, Yelena Popova, Haim Steinbach, Gavin Wade, Nicole Wermers en Christopher Williams

Curatoren: Céline Condorelli en Gavin Wade

Om het werk van Céline Condorelli in ons thematische programma *Attempts to Read the World (Differently)* te introduceren, kozen we ervoor om een groepstentoonstelling 'over te nemen' die Condorelli samen met Gavin Wade (mede-oprichter van Eastside Projects in Birmingham) had samengesteld. De tentoonstelling is het resultaat van een langer lopend onderzoek van hen beiden naar het tentoonstellen - *to display* - als sociaal gebaar. De manier waarop iets aan jou getoond wordt, is bepalend voor hoe je het interpreteert, ervaart en waardeert. De tentoonstelling liet zien hoe de manier van tentoonstellen intrinsiek onderdeel vormt van de artistieke productie en interpretatie. Stroom was na Temple Bar Gallery (Dublin) en Eastside Projects de derde locatie waar deze tentoonstelling werd getoond.

Support Structures

Deze manier van kijken naar de wereld achter de tentoongestelde werken komt direct voort uit de fascinatie van Céline Condorelli voor *support structures*: zaken die je niet ziet maar die maken dat we objecten kunnen zien, dat gebouwen blijven staan, dat teksten te lezen zijn. In de wereld van *display* kom je deze aandacht voor de dragers ook tegen in het werk van onder meer Carlo Scarpa, Franco Albini en Lina Bo Bardi. Hun radicale ideeën klonken in de expositie door in de interpretaties, reconstructies en adaptaties van hun vormtaal en methodes. Er is 'after' hen gewerkt.

Dynamische choreografie

De relatie met Lina Bo Bardi in *Display Show* en Condorelli's interesse in haar werk leidden ertoe dat de daarop volgende, voorgenomen tentoonstelling over Lina Bo Bardi, in nauwe samenhang met *Display Show* ontwikkeld is. De overgang van de ene tentoonstelling naar de andere, getiteld *Another Reality. After Lina Bo Bardi* is samen met Céline Condorelli vormgegeven. De ruimte was tijdens die transitieperiode publiek toegankelijk. *Another Reality* maakte gebruik van diverse vormen van *display*: interpretaties van Bo Bardi's tentoonstellingsideeën door hedendaagse kunstenaars.

Levendigheid

De publieke transformatie ging met veel levendigheid, improvisatie en spontaniteit gepaard. Zowel bij het publiek als bij de Stroom-medewerkers was de vrijheid die deze vorm bood, voelbaar. Er was geen af of niet-af, tijdelijk of permanent, geen hoofd-of bijzaak, kunst of geen kunst: alles droeg bij aan het collectieve proces van denken en maken met als resultaat een tentoonstelling. Studenten van diverse opleidingen kwamen speciaal voor dit proces naar Stroom. En de Interieurstudenten van de KABK verhuisden hun klaslokaal voor vier weken naar de exporuimte om onderzoek te doen.

Spin off

De samenwerking met Eastside Projects krijgt een vervolg in 2018 rond de expositie in het kader van ons thema / project *De Dingen*. Stroom heeft ook het boek van Gavin Wade *Upcycle this book* financieel ondersteund.

Stroom School-programma:

7 februari 2016 - rondleiding door kunstenaar Bas de Boer

11 februari 2016 - lezing/tour door Gavin Wade: 'Walls what I have built'

17 februari 2016 - lezing door Koenraad Dedobbeleer: 'Objections, Mischaracterized and Calling for Speculation'

6 maart 2016 - rondleiding door kunsthistorica Marian Cousijn

8 maart 2016 - lezing door Stuart Whipps

20 maart 2016 - rondleiding door ontwerper Arnoud Dijkstra

23 maart 2016 - lezing door Graham Ellard en Stephen Johnstone: 'Franco Albini, Carlo Scarpa and the Museum of Floating Objects'

Over het belang van een mentaliteit

Another Reality. After Lina Bo Bardi

6 april t/m 3 juli 2016

Met werk van: Céline Condorelli, Manuel Raeder & Mariana Castillo Deball, Mike Cooter, Leonor Antunes en Wendelien van Oldenborgh

Lina Bo Bardi (Rome 1914 - Sao Paolo 1992) is vooral bekend vanwege haar gebouwen die in diverse tentoonstellingen zijn gepresenteerd de afgelopen jaren. In plaats van haar scheppingen opnieuw te tonen, leek het ons interessanter om juist de mentaliteit te vangen die ten grondslag ligt aan haar werk en deze ook te gebruiken bij de samenstelling van deze tentoonstelling. We nodigden daarom zes internationale kunstenaars uit die zich in haar mentaliteit herkennen en haar werk op een interessante manier benaderen.

Veelvormige sculpturen

De kunstenaars reageerden ieder op een specifiek aspect van Bo Bardi's praktijk - het sociale en speelse (stoelen en banken van Raeder en Castillo Deball), het politieke, het Braziliaanse, het alledaagse, het modernistische. Zij verbonden daar een vorm aan die refereerde aan het werk van Bo Bardi en in sommige gevallen aan een functie: een plek om te zitten, een plek om te presenteren, een podium.

Zoeken naar dynamiek

De transformatieperiode tussen de *Display Show* en *Another Reality* vierde de onafheid. We beoogden deze opzet te continueren door tweewekelijks een nieuw aspect van de praktijk van Bo Bardi te introduceren aan de hand van een nieuwe tekening van Bo Bardi, gewijzigde documentatie in de vitrine en een *Stroom School*-activiteit (zie hieronder). De veranderingen waren echter te weinig zichtbaar om daadwerkelijk te spreken van een bewegende tentoonstelling. Dat lukte wel op slag tijdens de *Lina Bo Bardi Fan Day*; alle beoogde vrolijkheid, dynamiek, muziek, spontane gesprekken, publieke betrokkenheid en verdieping vielen toen samen. Tijdens de *Fan Day* werd ook het *Lina Bo Bardi Fanzine*.

Times of Complexity and Bewilderment: Reflecting on Lina Bo Bardi's "Design at an Impasse" gepresenteerd, dat we in het kader van de tentoonstelling hebben uitgebracht (p.73).

Actueel belang

Marcelo Rezende, voormalig directeur van een museum in Salvador (Brazilië) dat door Lina Bo Bardi is gesticht, gaf ons het compliment dat we het aangedurfd hadden de Braziliaanse Lina te tonen in plaats van de Europese die 'iedereen' kent (namelijk de architect). Daarmee heeft Stroom een eigen en nieuwe toevoeging gedaan aan de representatie van een bijzondere vrouw wiens ideeën over erfgoed, architectuur, cultuur en identiteit nog altijd inspirerend zijn. Dat belang werd nog eens onderstreept door de betrokkenheid van de British Council dat een *Lina Bo Bardi fellowship* heeft opgezet, door studenten van de afdeling Interieur van de KABK die een intensieve studie deden naar de stoelen van Bo Bardi, en door de bijdrage van Zeuler Lima, biograaf van Bo Bardi.

Spin off

Finn Beames, Lina Bo Bardi Fellow, toonde en testte tijdens de *LBB Fan Day* een tweede uitvoering van zijn performance *MASS*. Mede op basis daarvan kreeg hij onlangs een *grant* van het Jerwood Choreographic Research Project.

Céline Condorelli presenteert in het najaar van 2017 bij Stroom haar bijdrage aan *ARW(D)* waarin de echo van Lina Bo Bardi te horen is: *Kindergarden*.

Stroom School-programma:

28 april 2016 - 'Playground'. Lezing en gesprek door Denisa Kollarava en Anna van Lingen over de speelplaatsen van Aldo van Eyck

11 mei 2016 - 'Politics of Display'. Lezing door Zeuler Lima over Bo Bardi's tentoonstellingen

27-29 mei 2016 - 'Social Furniture'. Studie van Bo Bardi's stoelen door studenten Interieur aan de KABK Den Haag en presentatie tijdens het 'Festival Design Kwartier' (p.28)

10 juni 2016 - 'Design at an Impasse'. Seminar en publicatie o.l.v. Zeuler Lima en Jorn Konijn over het gelijknamige boek van Bo Bardi met Nederlandse en Braziliaanse ontwerpers, kunstenaars en curatoren

15 juni 2016 - 'The Historical Present'. Studiemiddag met Paul Meurs over de rol van geschiedenis in het heden aan de hand van Bo Bardi's restauratieproject in Salvador

2 juli 2016 - 'Scenic Architecture'. *LBB Fan Day* naar een idee van Wendelien van Oldenborgh, waarin Bo Bardi's praktijk als een soort totaalervaring werd gepresenteerd in een afwisselend performatief programma van fan statements, films, talks en een performance door het publiek o.l.v. theatermaker Finn Beames (British Council / Lina Bo Bardi Fellow 2015)

Activiteiten in de transformatieperiode:

7 april 2016 - lezing door Manuel Raeder: 'Tropicalia'

13 april 2016 - lezing door Mike Cooter: 'Putting it in the window'

17 april 2016 - brunch Céline Condorelli met 'zwangere sandwiches' naar ontwerp van Bo Bardi en verhaal over de relatie 'koffie, Brazilië en Bo Bardi'

Al deze evenementen gingen vergezeld van een performance door Martin La Roche waarin hij refereerde aan de collectie gebruiksvoorwerpen van Lina Bo Bardi

22 april 2016 - lezing door Wendelien van Oldenborgh voor de KABK-alumni over de invloed van Bo Bardi op haar eigen werk

Dunja Herzog: The Word for World is Forest

8 april t/m 8 mei 2016

Met de van oorsprong Oostenrijkse kunstenaar en Yoruba-priesteres Suzanne Wenger als inspiratiebron bouwde Dunja Herzog (Basel, 1976) in projectruimte 1646 een wereld van afval en taal. Wenger (1915-2009) besteedde een groot deel van haar leven aan het behoud, de *revival* en promotie van de culturele erfenis van de Yoruba-cultuur in Nigeria. De fusie van kunst en religie vormen de kern van Wengers kunst. Haar holistische wereldbeeld integreerde ze in haar *Archiskulpturen* die ze beschouwde als de vertaling van de goddelijke Yoruba-boodschappen. Herzog heeft zich in Nigeria verdiept in de taal van *drumming* waarmee in de Yoruba-cultuur boodschappen overgedragen worden. Daarnaast is ze een samenwerking gestart met een lokale edelsmid om van afvalmateriaal sieraden te maken.

Een locatie bij het werk

Voor de introductie van de jonge kunstenaar Dunja Herzog in Den Haag (en Nederland) en voor ons

programma *ARW(D)* zochten we een passende locatie. 1646 is een Haagse projectruimte voor hedendaagse kunst, open voor experimentele praktijken, een platform voor nieuwe producties met een veelal jong - nog studierend - kunstenaarspubliek. Het bleek een vruchtbare bodem voor Herzog die er een jungle-achtige installatie maakte van lianen die met een flikkerend discolicht signalen uit een andere wereld leken op te vangen. In een video toonde Herzog een poging tot het vertalen van de Duitse teksten van Wenger in de Yoruba *drumming*-taal. Daarmee wierp ze ook een vooruitblik op het vervolg van haar onderzoek in het kader van *ARW(D)*.

Ter gelegenheid van de transformatie van de *Display Show* naar *Another Reality. After Lina Bo Bardi* en de tentoonstelling van Dunja Herzog bij 1646 organiseerden we in samenwerking met het initiatief een brunch bij Stroom, verzorgd door Céline Condorelli, performances en conversaties door en met Céline Condorelli, Martin La Roche, een video-presentatie door Eric Peter en een *reading* van Maaïke Lauwaert bij 1646 waarin ze 'in gesprek ging' met het werk van Herzog.

Activiteiten in het kader van de tentoonstelling:

17 april 2016 - 'Another Reality': Braziliaanse brunch + 'Conversation Piece' i.s.m. 1646
5 mei 2016 - 'Background evening' with Dunja Herzog bij 1646 (georganiseerd door 1646)

Circles of Focus: The Fall Experiment

19 september t/m 14 oktober (research en residency) en
15 oktober t/m 13 november 2016 (tentoonstelling)

Circles of Focus als onderzoeksproject

Sinds 2011 werken de internationaal erkende kunstenaars Christine Borland en Brody Condon aan *Circles of Focus*, een op de praktijk georiënteerd onderzoeksproject, waarin zij de mogelijkheden verkennen van artistiek onderzoek van het menselijk lichaam na de dood.

Zowel Stroom als de kunstenaars hebben ervaring met het aangaan van inhoudelijke en wederkerige samenwerking tussen kunst en wetenschap. Borland zoekt de verbinding met andere disciplines zoals anatomie, medische biologie en forensische wetenschap. Condon creëert groepsontmoetingen waarin hij *game*-achtige structuren combineert met psychotherapeutische processen. Twee praktijken die in een gedeelde onderzoeksinteresse samenkomen, elkaar versterken en het experiment niet schuwen.

Met een *symposium*, een *residency* en publieke *events* onderzochten de kunstenaars de vraag: Kan een sculptuur worden opgevat als een juridisch bindend contract voor lichaamsdonatie aan de kunsten? Voorlopige afsluiting van deze onderzoeksperiode was de tentoonstelling *Circles of Focus: The Fall Experiment*.

Symposium *Death Animations* i.s.m. Museum Boerhaave

De eerste manifestatie van *Circles of Focus*, het symposium *Death Animations*, werd zowel door ons als door de gasten als succesvol ervaren. Hier kwamen verschillende experts aan bod die de breedte en diepte van het project voelbaar maakten. De concentratie van vakmensen maakte dat uiteenlopende aspecten aan het licht kwamen. Ook werden de associatieve verbanden die de kunstenaars tussen verschillende disciplines leggen, opeens duidelijk.

Residency en publieke evenementen

Tijdens de eerste helft van de tentoonstellingsperiode gebruikten Borland en Condon onze tentoonstellingsruimte om te werken aan hun onderzoeksproject waarin ze zich richtten op het maken van sculpturen en filmische werken. Daarbij was de expertise en medewerking van Ateliers.NL, Museum Boerhaave en Archeon onontbeerlijk. Zo voerden de kunstenaars een historisch experiment uit en gebruikten daartoe een kopie van het originele 'val' apparaat uit Museum Boerhaave.

Als voorbereiding op de productie van sculpturen en videowerken organiseerden de kunstenaars *events* en proefopstellingen op locatie. Elke bijeenkomst was interessant. En het *commitment* van de betrokken specialisten, kunstenaars en andere makers groot. Hoewel het de bedoeling van de kunstenaars was om de activiteiten intiem te houden, was het jammer dat er maar een klein publiek getuige kon zijn. Alleen bij Archeon dat toch al een grote belangstelling geniet, kon het *IJzer-event* op veel aandacht rekenen.

Tentoonstelling *Circles of Focus: The Fall Experiment*

In de tentoonstelling *Circles of Focus: The Fall Experiment* werden de uitkomsten van deze onderzoeksperiode getoond. Centraal stond het 'val'-experiment naar het natuurkundige experiment dat in 1722 door professor Willem 's Gravesande was uitgevoerd. De presentatie toonde hedendaagse 'val'toestellen met kleitabletten waarop het 'val'-experiment was uitgevoerd, videoprojecties van het

experiment en gebakken kleistukken en ijzerwolven die de indruk wekten van archeologische vondsten. De precieze en bescheiden presentatie werd door het publiek ervaren als een tentoonstelling die zich wat moeilijk liet lezen. Een korte filmcompilatie van de de experimenten verduidelijkte de context. De compilatie, die getoond werd bij binnenkomst van de expositie had - achteraf gezien - nog informatiever kunnen zijn.

Begrip en betrokkenheid vormden het uitgangspunt voor het succesvolle project *Donate What You Do/n't Need*, dat als finissage door de *Community of Practice* (p.67) was georganiseerd. Bezoekers werden gratis geknipt door Haags kunstenaar / kapper Willem Speekenbrink en konden hun haar aan de kunsten doneren, in dit geval aan de Britse ontwerper Alix Bizet die kleding maakt van menselijk haar. Een *etalagepresentatie* van de donaties gecombineerd met enkele werken van Bizet maakte het project helemaal af (p.59).

Activiteiten in het kader van *Circles of Focus* vonden plaats op de volgende data:

4 maart 2016 - Symposium 'Death Animations' i.s.m. Museum Boerhaave

Met: Dr. Quentin A. Fogg (hoofddocent anatomie, Centre for Human Anatomy Education, Monash University Melbourne, Australië), Dr. Jonathan Price (PhD Fellow, docent Institute for the Interdisciplinary Study of the Law, Universiteit Leiden), Bart Grob (conservator geneeskunde, Museum Boerhaave, Leiden), Tiemen Cocquyt (conservator natuurwetenschappen, Museum Boerhaave, Leiden), Lonny van Ryswyck (AtelierNL, Eindhoven), Francis McKee (docent, onderzoeker, Glasgow School of Art, directeur Centre for Contemporary Arts, Glasgow) en Paul Perry (kunstenaar, filmmaker en schrijver, Rotterdam)

20 september 2016 - 'Klei-event': het delven van klei i.s.m. AtelierNL en Tiemen Cocquyt, Polderpark Cronesteyn, Leiden

22 t/m 25 september 2016 - 'Ijzer-event': het bakken van ijzerwolven o.l.v. Jan Jennissen, Archeon, Alphen a/d Rijn

30 september 2016 - 'Juridisch event', Fundatie Voorhoeve, Den Haag

Met: Daniel McClean (advocaat, curator hedendaagse kunst), Jonathan Price (PhD Fellow, docent Institute for the Interdisciplinary Study of the Law, Universiteit Leiden,), Peter Pels (hoogleraar antropologie, Universiteit Leiden) en Mr. Frank Mutter (funerair juridisch adviseur)

14 oktober 2016 - 'Vuur-event' i.s.m. Ingrid Mol en studenten van de Rietveld Academie, Stroom

13 november 2016 - 'Donate What You Do/n't Need', haardonatieproject i.s.m. Alix Bizet en Willem Speekenbrink

Ik sterf, dus ik ben

31 oktober t/m 26 november 2016, Atrium Stadhuis Den Haag

Met werk van : Yang Zhenzhong

Curator: Sandra Spijkerman

Voor het derde jaar op rij organiseerde Stroom een tentoonstelling in het Haagse stadhuis. Parallel aan *Circles of Focus: The Fall Experiment* ging ook deze expositie over de dood. Tegenwoordig is de dood nauwelijks meer aanwezig in de stad. Terwijl je in de publieke ruimte van de (sociale) media vrijwel dagelijks geconfronteerd wordt met beelden van slachtoffers van natuurrampen en (oorlogs)geweld. *Ik sterf, dus ik ben* nodigde iedereen uit om bij de eigen dood stil te staan. Juist in het stadhuis: dé plek waar iedereen aangifte doet van geboorte én overlijden.

De presentatie bestond uit drie delen: een videokunstwerk, een interactieve wand en een reeks *Death cafe's*. Bij *Ik sterf, dus ik ben* waren dagelijks gastheren/vrouwen van Stroom aanwezig voor een toelichting of een gesprek. Daarnaast waren er gratis flyers en ansichtkaarten.

I will die

Centraal stond het videowerk *I will die* van de Chinese kunstenaar Yang Zhenzhong. De mensen in deze video maakten je bewust van je eigen sterfelijkheid door je recht aan te kijken en de zin "ik zal sterven" uit te spreken.

Memobriefjes

Onverwacht grote trekker was de tentoonstellingswand met de vraag: "Stel je hebt nog een maand te leven. Wat doe je?" Spontaan werden er antwoorden opgeschreven én gelezen. Bijna 1000 bezoekers hebben een briefje achtergelaten.

Death Café's

Minder massaal maar wel succesvol waren de *Death Café's* onder leiding van een van onze gastheren of vrouwen. Tijdens deze ongedwongen bijeenkomsten in het Atrium hadden kleine groepjes mensen die elkaar niet kenden, prachtige gesprekken over hun ervaringen met de dood.

Spin-off

In samenwerking met de gemeente Den Haag en Platform Dood gewoon in Den Haag is aan vormgevers Janneke Hendriks en Erla van der Pauw opdracht gegeven om de achtergelaten memobriefjes opnieuw toegankelijk te maken. Daarnaast heeft stichting Atrium Stroom wederom uitgenodigd voor een tentoonstelling in 2017.

De *Death Café's* vonden plaats op de volgende data:

2, 4, 9, 11, 16, 23 en 25 november 2016 (Nederlandstalig)
24 november (Engelstalig)

Attempts to Read the World (Differently): Three Exhibitions in Five Acts

27 november 2016 t/m 5 maart 2017

Met werk van: Max de Waard, Monira Al Qadiri en Jean Katambayi Mukendi

Fictie, speculatie en alternatieve waarheden zijn een onuitputtelijke bron om anders naar onze werkelijkheid te kijken. En er grip op te krijgen.

Max de Waard, Monira Al Qadiri en Jean Katambayi Mukendi gebruiken - ieder op geheel eigen manier - bestaande systemen als 'ruw materiaal' dat door hen gebogen, geschuurd en herschikt wordt. Via fictie, intuïtieve aftasting of de suggestie van een toekomst op basis van een herschreven geschiedenis.

De noodzaak van meerstemmigheid klonk ook door in het tentoonstellingsformat. De kunstenaars presenteerden in de eerste plaats met nieuw werk persoonlijke interpretaties van de wereld. De zogenoemde transformatieperiodes tussen deze solo's in waren een volwaardige 'akte' in dit vijfluk. Daarin lieten de kunstenaars zich door elkaars werk inspireren en vervormden de getoonde perspectieven geleidelijk aan in tijd en ruimte. Zo ontvouwde zich gedurende deze *vijf aktes* een spel vanuit verschillende artistieke posities.

ACT 1: Max de Waard

27 november t/m 18 december 2016

Max de Waard (Lelystad, 1992) maakt sinds zijn afstuderen aan de KABK in 2015 digitale universums met geluid, objecten en beelden die een intrigerend en gefragmenteerd commentaar vormen op concepten als *mindfulness* en waarheidsvinding binnen internetgemeenschappen. Hij werkt vanuit de overtuiging dat de wereld die we digitaal noemen een volwaardige, fysieke wereld is waarin veel meer parallele realiteiten kunnen bestaan.

In afwijking van traditionele hiërarchieën, solide constellaties of meetinstrumenten van autoriteit en waarheid, is volgens De Waard *online* iedere vorm van informatie in principe even geldig. Op ieder digitaal object wordt tevens een nieuwe waarheid gebaseerd: een eindeloze '*Chinese whisper*', waarin alternatieve feiten net zo legitiem worden als objectieve bevindingen. Voor De Waard is de zinspeling op de actualiteit hierin interessant, maar ook de broze structuur zelf. Het heeft overeenkomsten met zijn werkwijze als kunstenaar: door onwaarschijnlijke en wankelende waarheden te volgen kom je op heel vreemde, creatieve gedachten, dwarsverbanden en zelfs oplossingen die je rationeel niet maakt. Voor De Waard was een solo een nieuwe stap in het exposeren van zijn werk. Het doel, een presentatievorm te ontwikkelen waarin de inhoudelijke concepten doorklonken en tot de verbeelding konden spreken, was zeer geslaagd.

ACT 2: Publieke transformatieperiode

18 december 2016 t/m 8 januari 2017

De tweede akte van de tentoonstellingsreeks werd gekenmerkt door de geleidelijke invoering van alvast twee werken van Monira Al Qadiri in de nog verduisterde ruimte met De Waards video's. Eén was een drieluik van bijna onzichtbare zeefdrukken met een beeltenis van Al Qadiri's grootvader. Zij heeft hem nooit gekend, maar diens leven als zanger op een boot van parelduikers klinkt haar als een verzonnen sprookje in de oren. Het tweede werk betrof een installatie van vijf aluminium platen, *Prehistoria*, die uitgesneden waren in de vorm van boorkoppen, pal boven videoprojecties van De Waard op de keldervloer. Het werk stelt ons voor dat we in een verre toekomst leven waarin aardolie als motor van de wereldeconomie een historisch feit is. Inhoudelijk en visueel een sterke eerste ervaring met de experimentele vorm van *Three Exhibitions in Five Acts*: de subtiële maar waarneembare transformatie door tijd en ruimte, uitvergroot en toegankelijk voor het publiek.

Tentoonstelling: *Display Show* (onderdeel van *Attempts to Read the World (Differently)*) (foto's: Stuart Whipps)

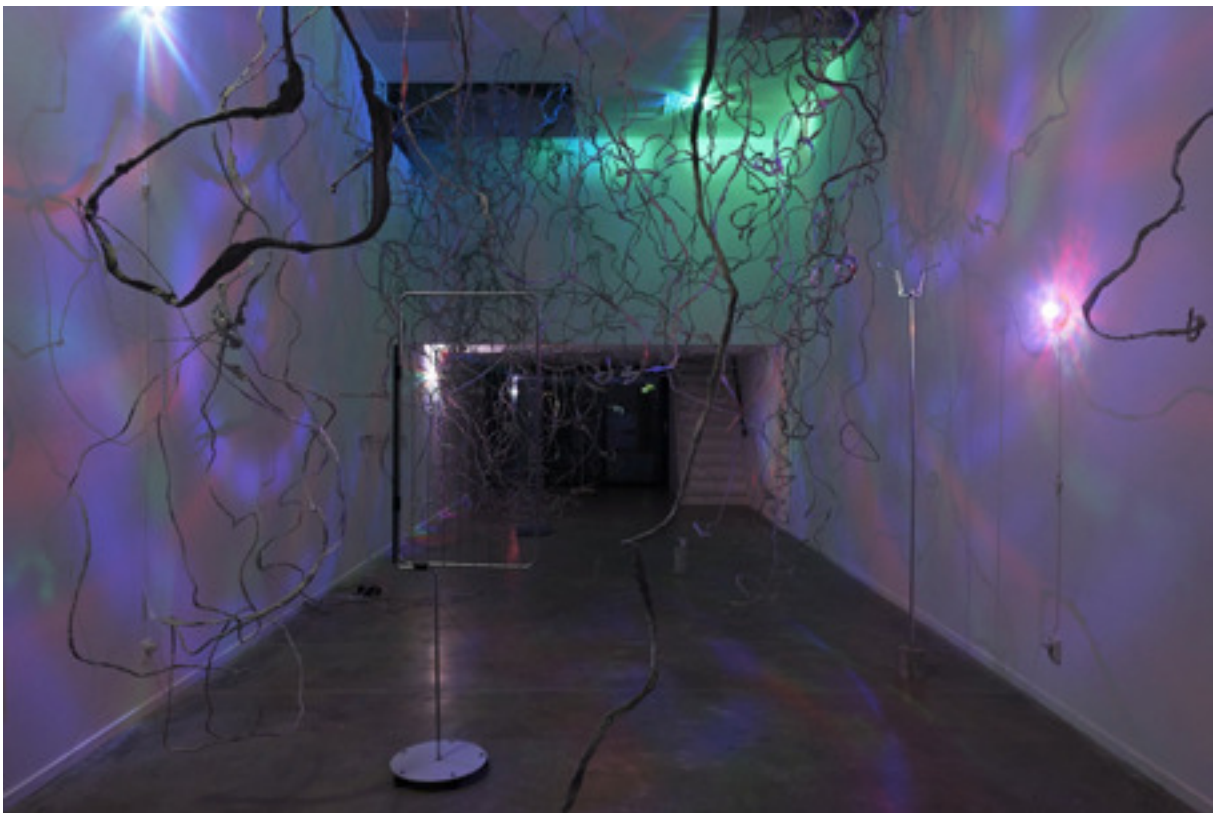
Tentoonstelling: *Another Reality*. After Lina Bo Bardi (onderdeel van *Attempts to Read the World (Differently)*) (foto's: Eric de Vries)

Performance tijdens de *Lina Bo Bardi Fan Day*. Afsluiting van de tentoonstelling: *Another Reality. After Lina Bo Bardi* (onderdeel van *Attempts to Read the World (Differently)*) (foto's: Stroom Den Haag)

Tentoonstelling: Dunja Herzog, *The Word For World Is Forest* bij 1646 (onderdeel van *Attempts to Read the World (Differently)*) (foto's: 1646)

Tentoonstelling: *Circles of Focus: The Fall Experiment* (foto: Hein van Liempd)

Het IJzer event voorafgaand aan de tentoonstelling *Circles of Focus: The Fall Experiment* (foto's Archeon)

Tentoonstelling *Ik sterf, dus ik ben* in Atrium Den Haag (foto: Mylene Siegers)

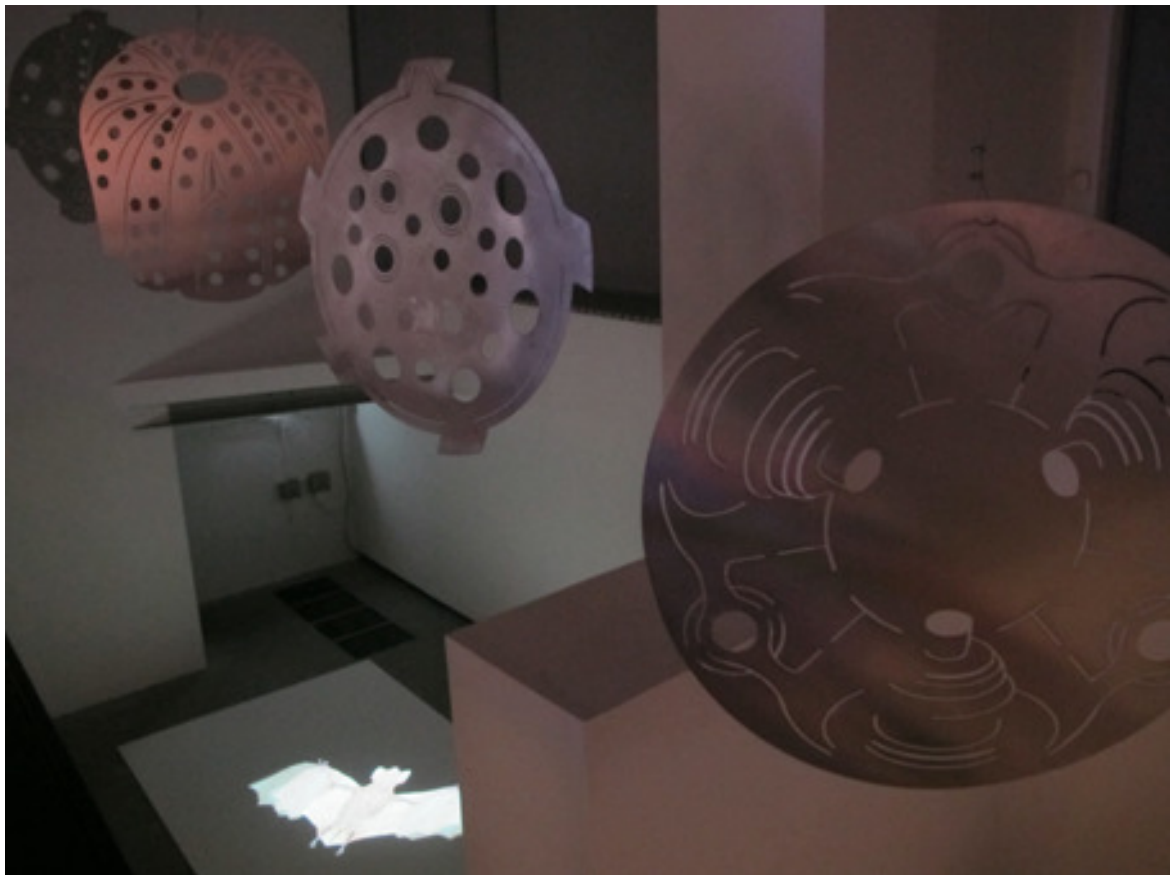

Post-its achtergelaten op de muur als antwoord op de vraag 'Stel je leeft nog één maand, wat ga je doen?' In de tentoonstelling *Ik sterf, dus ik ben* in Atrium Den Haag

Tentoonstelling *Attempts to Read the World (Differently): Three Exhibitions in Five Acts*
Act 1: Max de Waard (foto: Jhoeko)

Tentoonstelling *Attempts to Read the World (Differently): Three Exhibitions in Five Acts*
Act 2: *transformatieperiode* (Max de Waard naar Monira Al Qadiri) (foto: Stroom Den Haag)

LEZINGEN EN DEBATTEN

Verskillende visies, verruimende vergezichten

Stroom vindt het belangrijk om met een uitgebreid aanbod aan activiteiten verschillende doelgroepen te informeren en te inspireren. Daarom bieden we een veelheid en diversiteit aan lezingen. Een aantal maakt deel uit van de *Stroom School*, het activiteitenprogramma bij onze tentoonstellingen, maar ook worden er lezingen gegeven in het kader van ons VWS-beleid, bijvoorbeeld als onderdeel van *START UP* (p.25) of bij wijze van inspiratiesessies in onze bibliotheek (p.60).

Buiten dat organiseren we speciale debat- en lezingenseries over actuele onderwerpen door inspirerende kunstenaars en andere professionals: *The Knight's Move*, *ADHD* en *Zefir7*. Het doel is ons publiek kennis te laten maken met verschillende visies en verruimende vergezichten.

Inspirerend en ontregelend

The Knight's Move

The Knight's Move is de titel van een serie lezingen door (inter)nationale sprekers met een inspirerende of ontregelende blik op de stad en het publieke domein. Stroom initieerde de serie in 2009, maar in 2015 is ervoor gekozen om te proberen het lokale draagvlak te vergroten door samen te werken met drie partners: Universiteit Leiden / Campus Den Haag, Het Nationale Toneel Babel en The Hague Institute for Civic Hacks. Daarnaast kreeg de serie een website met een eigen visuele identiteit.

Belangrijke verandering was ook de toevoeging van Patrick van der Hijden als gastheer / moderator. Dankzij zijn inbreng ontstonden er na afloop van de lezingen vaak stimulerende gesprekken. Vooral de gesprekken met Ingo Niermann en Avery Gordon voegden inhoudelijk veel toe aan de lezingen. Daarnaast was de lezing van Jasmijn Visser zeer dynamisch, omdat ze gebruikmaakte van verschillende *livestreams* van over de hele wereld.

Twee lezingen vonden plaats in Zaal3. Enerzijds veroorzaakte dit wat meer fysieke afstand tussen publiek en spreker, anderszijds reageerde het vaste publiek positief op de afwisseling van setting.

Na evaluatie is besloten de lezingenserie voort te zetten met Patrick van der Hijden als moderator. De samenwerking met de lokale culturele partners is uitgesteld; het bleek moeilijk hun achterban te bereiken. Per aflevering zullen voortaan *stakeholders* worden gezocht die worden betrokken in het formuleren van een onderwerp. We verwachten dat daarmee meer urgentie wordt gevoeld en een groter publiek wordt bereikt. Ook is besloten niet meer te investeren in de website. De focus komt te liggen op sociale media, aangezien deze effectiever zijn gebleken.

De lezingen vonden plaats op de volgende data:

27 januari 2016 - Ingo Niermann, Zaal 3

24 februari 2016 - Milo Rau, Zaal 3

15 juni 2016 - Avery Gordon

7 september 2016 - Jasmijn Visser

30 november 2016 - Drew Mulholland

Debatreeks over actuele ruimtelijke vraagstukken

Actueel Den Haag Debat (ADHD)

Met *ADHD* heeft Stroom samen met haar architectuurpartners BNA Kring Haaglanden, Haags Architectuur Café en Het Nutshuis gedurende zes jaar regelmatig impulsen gegeven aan het debat over de ontwikkeling van Den Haag.

Vanaf 2016 heeft Platform Stad deels de debat-functie van *ADHD* overgenomen met een discussieprogramma over actuele ruimtelijke vraagstukken. Om *ADHD* opnieuw en scherper te profileren heeft de redactie na het twaalfde *ADHD*-debat een bezinningspauze ingelast om - mede in samenspraak met Platform Stad en andere partners - te onderzoeken of en hoe *ADHD* een vervolg kan krijgen.

Het debat vond plaats op:

9 februari 2016 - *ADHD XXII: 'Oh Oh Den Haag. Over een (nieuw) verhaal voor de stad'*, Nutshuis Den Haag, met: schrijver Marc Fabels, kunstenaar Onno Dirker en stedenbouwkundige Boris Hocks (Posad)

Energiek programma

Ontwerperscafé Zefir7

Het ontwerperscafé *Zefir7* biedt een energiek en inspirerend programma van lezingen, performances en presentaties over uiteenlopende praktijken van ontwerpers en van kunstenaars die zich op het grensvlak van vormgeving begeven. Acht keer per jaar verzorgen gepassioneerde (typo)grafische-, mode-, en productontwerpers verrassende presentaties. Spontaniteit en losheid staan voorop en dragen bij aan een geanimeerde sfeer en een gevarieerd publiek. Het publiek bestaat uit studenten en docenten van kunstacademies uit het hele land, professionals en andere belangstellenden.

Helaas moesten twee avonden onverhoopt worden geannuleerd wegens ziekte van de sprekers; respectievelijk die van 14 april met Renate Boere en van 17 november met Femke Herregraven. *Zefir7* wordt geprogrammeerd in samenwerking met Stroom en tevens financieel ondersteund door BNO Kring Haaglanden.

De bijeenkomsten vonden plaats op de volgende data:

14 januari 2016 - Richard Vijgen, 'Challenges and future of data design'

11 februari 2016 - Just van Rossum, 'Daily Drawbot'

10 maart 2016 - Maaïke Rozenburg, 'Smart Replica's'

12 mei 2016 - Conny Groenewegen / Rudy Guedj, 'Fashion Data / Fashion Machine'

8 september 2016 - Nieuwe Lichting / New Signatures, afstudeerprojecten van Roman Strijbos (WDKA), Floor Weijs (ARTEZ - graphic design), Elizaveta Pritychenko (KABK - graphic design), Liz van den Berg (WDKA), Julia Janssen (ARTEZ - graphic design), Yamuna Forzani (KABK - textile) en Joeri Woudstra (KABK - graphic design)

20 oktober 2016 - Dimitri Nieuwenhuizen (LUST) & Marijke Cobbenhagen, 'An energy state nobody quite expected'

ETALAGEPRESENTATIES

Verleiden en informeren

De installaties in de etalages van Stroom die dag en nacht te zien zijn, geven alle mogelijke voorbijgangers inzicht in wat binnen in het gebouw of buiten op straat door Stroom is georganiseerd. Veel passanten blijven staan, kijken en lezen zorgvuldig. Een deel wordt erdoor verleid naar binnen te komen en is dan vaak blij verrast door de rijkdom aan tentoonstellingen, presentaties, onze boekwinkel en de bibliotheek.

Another Reality. After Lina Bo Bardi: 'in progress'

6 t/m 22 april 2016

In tegenstelling tot hoe de dingen normaal gesproken gaan, installeerde Stroom de tentoonstelling *Another Reality. After Lina Bo Bardi* met de deuren open (p.42). Een uitbundige etalage opgebouwd met gerecycled materiaal vroeg aandacht van voorbijgangers voor de geleidelijke transformatie van de *Display Show* in *Another Reality*. Deze publieke *in progress*-fase werd versterkt door een levendig programma met lezingen en performances van speciale gasten.

Imagine: De ontmoeting met de Ander

14 mei t/m 4 september 2016

Het plan om het voormalig Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid in Den Haag te verbouwen om 350 statushouders te huisvesten, was de aanleiding voor Stroom om aan Eli Dorsman (student Architectuur, TU Delft) en June Yu (student ArtScience, KABK Den Haag) te vragen een etalagepresentatie te ontwikkelen die recht zou doen aan het idealisme van waaruit architect Herman Hertzberger dit gebouw ooit ontwierp. In dezelfde periode was er in een aantal andere Haagse kunstinstellingen als het Nutshuis, Nest en Pulchri ook aandacht voor de vluchtelingthematiek.

We gaan naar buiten! Ontdek de kunst op straat in Den Haag

3 augustus t/m 6 oktober 2016

De zomerperiode werd aangegrepen om er op uit te trekken en de kunstwerken op straat in Den Haag te ontdekken met een speciaal gemaakte plattegrond waarop 100+ te bezichtigen highlights verzameld waren. De etalagepresentatie was een directe uitnodiging aan voorbijgangers om de fiets, bus of tram te pakken en een eigen route door Den Haag te maken (p.14).

Donate What You Do/n't Need

10 november t/m 20 november 2016

Het haardonatieproject *Donate What You Do/n't Need* van de *Community of Practice* was aanleiding voor een etalage met kleding gemaakt van menselijk haar door designer Alix Bizet. In een *pop-up* kapsalon konden bezoekers kosteloos hun haar laten knippen en het vervolgens al dan niet doneren aan de kunsten. Dit haardonatieproject vond plaats in het kader van het project *Circles of Focus: The Fall Experiment* van de kunstenaars Christine Borland en Brody Condon (p.45).

BIBLIOTHEEK

Onderzoek en inspiratie

In de loop van ruim 20 jaar hebben wij een compacte bibliotheek met ongeveer 6000 boeken opgebouwd, die voor iedereen gratis toegankelijk is. De boeken zijn geordend naar thema's die verwijzen naar de kunsten, zintuiglijke ervaring van de stedelijke omgeving, nieuwe technologieën, filosofie, maatschappelijke betrokkenheid en hun onderlinge verbondenheid.

Het overzichtelijke karakter van de bibliotheek maakt snel schakelen tussen diverse vakgebieden mogelijk, zodat het voor studenten en vakmensen een inspirerende en vruchtbare plek is om te studeren en te schrijven. Voor de in kunst en maatschappij geïnteresseerde bezoeker is het een plek om nieuwe kennis en inzichten op te doen.

Stroom kijkt vanuit de verbeelding van de kunst naar de stad en naar maatschappelijke ontwikkelingen. De inhoudelijke samenhang van de collectie is daarop afgestemd. De bibliotheek fungeert ook voor de collega's als inspiratiebron en voedt zodoende de idee-ontwikkeling binnen Stroom.

In de komende tijd streven we er ook naar om de gespecialiseerde kennis die aanwezig is in de bibliotheek te ontsluiten voor mensen (uit diverse lagen van de bevolking en uit verschillende stadsdelen) die niet vanzelfsprekend in aanraking komen met de boeken en tijdschriften die hier verzameld zijn.

Kleinschalig gespreksformat

Bibliotheeksessies

Het is van groot belang dat er in dit digitale tijdperk een fysieke plek is voor diepgravende literatuur rond gespecialiseerde thema's, die ook als ontmoetingsplek kan dienen. We geven graag de ruimte aan inspiratiesessies voor kleine groepen. Een voorbeeld van de inspiratiebijeenkomsten die in de bibliotheek plaatsvinden zijn de in 2011 gestarte sessies waarbij een speciale gast, een kunstenaar of vormgever uit Den Haag wordt uitgenodigd om te praten over eigen werk en over publicaties die hem of haar inspireren en dit enthousiasme te delen met anderen. Het verslag in woord en beeld van deze sessies plaatsen we op onze website en op sociale media inclusief een boekenlijst die het voor het grotere publiek mogelijk maakt om kennis te maken met de inspiratiebronnen van de uitgenodigde kunstenaars. Met de bibliotheeksessies, waarbij tot nu toe ongeveer 160 kunstenaars betrokken zijn geweest, versterkt Stroom de band tussen Haagse kunstenaars onderling en geeft het kleinschalige gespreksformat een verrijking met de eigen relatie met hen.

In 2016 waren fotograaf Maurice van Es en de in Japan geboren kunstenaar Nishiko, waarmee wij in 2018 een solotentoonstelling organiseren, te gast.

26 februari 2016 - Maurice van Es

10 juni 2016 - Nishiko

Andere inspiratiesessies

Regelmatig zijn er inspiratiesessies met individuele studenten, hiermee bieden wij hen een aanvulling op de kennis die zij opdoen aan de kunstacademie of de universiteit. Daardoor kunnen zij nieuwe stappen zetten binnen hun onderzoek. In de context van de bibliotheek delen medewerkers van Stroom hun inspiratiebronnen, waardoor zij vanuit een persoonlijk engagement *input* leveren aan ons programma.

The Knight's Move: Milo Rau (foto: Stroom Den Haag)

The Knight's Move: Ingo Niermann (foto: Stroom Den Haag)

The Knight's Move: Drew Mulholland (foto: Stroom Den Haag)

Etalage: *Imagine: De ontmoeting met de Ander* (foto: Stroom Den Haag)

Etalage: transformatieperiode *Display Show* naar *Another Reality*. After Lina Bo Bardi (foto: Stroom Den Haag)

Bibliotheeksessie: Nishiko (foto: Stroom Den Haag)

PUBLIEK EN BEREIK

Uitbreiding en versterking van maatschappelijk draagvlak

We streven ernaar dat onze activiteiten en onze thema's omwille van hun vaak maatschappelijke urgentie (inter)nationaal aandacht krijgen en landen bij uiteenlopende groepen in onze samenleving. Maar hoe bereiken we die mensen en met welke middelen? In onze communicatie ligt de nadruk steeds op een gelaagde strategie voor een divers publiek waarbij niet de aantallen maar de verdiepende kwaliteit van een inhoudelijke overdracht voorop staat. Publieksgericht en interactief, dat zijn voor ons de kernwaarden. En de weg naar een duurzaam contact met ons publiek.

We hebben geleerd dat we gewenste doelgroepen vroeger in het ontwikkelingsproces van een project moeten betrekken willen we hen deelgenoot maken, mee laten denken en doen. Stroom vertrouwt daarbij vaak en veel op persoonlijk contact. Het is dé manier om *commitment* en maatschappelijke draagvlak te creëren. Daarom zoeken we actief - direct of indirect en met soms onorthodoxe initiatieven - allerlei publieksgroepen op om zo nieuwe takken aan ons **Netwerk** toe te voegen. Zo hebben we een *Stroom Circle* (met contacten buiten het kunstenveld) en in 2016 een uitgebreid netwerk voor communicatiecollega's in de culturele sector opgezet. Door samen te werken met gelijkgestemde partners hopen we ook hun achterban te bereiken.

Vanzelfsprekend zetten we daarnaast de gebruikelijke communicatiemiddelen in, zowel **Online** via posts en mailings, als offline via **Publicaties** om onze doelgroepen meer direct te benaderen. Regelmatig enqueteren we onder bezoekers van Stroom om te meten welke communicatiemiddelen het meest effectief zijn.

In 2016 hebben we professionele expertise ingehuurd voor onze communicatie en voor **Educatieve projecten**. Zo hebben we collega-instelling MAMA gevraagd om educatiebeleid te concipiëren, toegespitst op ons inhoudelijk profiel. Daaruit is de *Community of Practice (CoP, p.67)* voortgekomen, samengesteld uit vertegenwoordigers van verschillende doelgroepen. Deze *CoP* draagt bij aan de ontwikkeling van activiteiten voor de *Stroom School*. Daarnaast hebben we dit jaar - in samenwerking met diverse culturele partners - wederom enkele *Stadsklassen* en een groot aantal educatieve projecten voor het *Primair en Voortgezet Onderwijs* gerealiseerd. De respons is enthousiast. We hopen dan ook dergelijke projecten voort te kunnen zetten.

Belangrijke trends en ontwikkelingen maken de actualisering en uitbreiding van onze ICT-mogelijkheden al enige tijd tot een belangrijk aandachtspunt voor de communicatie met onze relaties. Vanwege de beperktheid van onze middelen, hebben we besloten om technische vernieuwingen met betrekking tot het relatiemanagement, de website ten behoeve van Haagse kunstenaars (www.haagsekunstenaars.nl) en de *corporate* website van Stroom fasegewijs uit te voeren. Ons streven was om de eerste twee trajecten in 2016 af te ronden, maar het bijstellen en testen duurde langer dan verwacht. We mikken nu op 2017.

NETWERKEN

Circle en Community of Practice

De wens meer diverse doelgroepen aan ons te binden was het uitgangspunt voor de oprichting van de *Stroom Circle*, een kring van professionals buiten het kunstenveld die als maatschappelijke denktank fungeert en ons programma ondersteunt. De *Circle* telt zo'n 70 leden. Het is onze ambitie om de *Circle* verder uit te breiden en gevarieerder te maken wat betreft leeftijd, maatschappelijke status en culturele achtergrond. We verwachten dat het de reikwijdte van onze activiteiten vergroot en onze maatschappelijke en hopelijk ook financiële positie versterkt. De afgelopen drie jaar heeft extern adviseur Annelies Kronenberg zorg gedragen voor de samenstelling en organisatie van de *Circle*. Het relatiebeheer is nu aan ons, maar kost veel tijd en aandacht. We hopen dan ook middelen te vinden om daartoe specifiek iemand aan te kunnen trekken.

Een andere belangrijke manier om verschillende doelgroepen te bereiken is de *Community of Practice* gebleken, waarmee we dit jaar op advies van de Rotterdamse culturele instelling MAMA hebben geëxperimenteerd (p.67).

Netwerkbijeenkomsten culturele communicatieprofessionals

Om de banden met communicatiecollega's in Den Haag aan te halen is Stroom dit jaar gestart met kwartaalbijeenkomsten waarbij we kennis en informatie uitwisselen over het vak en tegelijkertijd aanknopingspunten zoeken om elkaars doelgroepen aan te boren. Het initiatief is door woordvoerders, persvoorlichters, hoofden communicatie en marketing van grote en kleine culturele platforms in de stad enthousiast omarmd.

Gerichte publieksinteresse: belang van specifieke thema's en partners

We weten dat specifieke thema's bepalend zijn voor de belangstelling van een specifiek publiek. Of het nou de *Stroom School* betreft, presentaties, workshops, lezingen als *The Knight's Move*, *Ontwerperscafé Zefir7*, ze trekken de aandacht van een bepaalde groep studenten, professionals en andere belangstellenden. Door samen te werken met verschillende partners bij de samenstelling van het programma, hopen we ook hun achterban te bereiken. In geval van *Zefir7* gaat dit erg goed. In het geval van *The Knight's Move* viel dat dit jaar tegen. We hopen dat hier de extra inzet van *social media* het minder productieve partnerschap zal compenseren.

Hosting: (I)eervol en een verbreding van het netwerk

Diverse initiatieven en organisaties vinden voor hun eigen programma de weg naar Stroom de aangewezen locatie. We ontvangen ze graag zolang het thema bij ons past en de realisering praktisch haalbaar is. Deze bijeenkomsten zorgen niet alleen voor een nieuw publiek en uitbreiding van ons netwerk, maar vergroten ook onze kennis. Zo werd dit jaar voor de tweede keer de uitreiking van de *Bio Art & Design Award* bij Stroom georganiseerd. Via deze bijeenkomst komen we in contact met medewerkers van de partnerorganisaties NWO, ZonMw, TU/e, Waag Society, kunstruimte MU en BioArt Laboratories. Ook de feestelijke en geanimeerde opening van het *Festival Designkwartier* (p.28) vond dit jaar bij ons plaats. En regelmatig fungeren we als ontmoetingsplek voor inspirerende bijeenkomsten georganiseerd door derden, zoals de tweemaandelijks *Reading Room*-sessies van Platform for Thoughts in Motion en het Instrument Inventors Initiative.

Een bijzondere ervaring bood het referendum over de *Associatieovereenkomst* tussen de Europese Unie en Oekraïne, waarvoor Stroom als stemlocatie fungeerde. We zijn inmiddels gevraagd om in 2017 ook als zodanig te functioneren voor de landelijke verkiezingen.

(Re)presentatie elders

De staf van Stroom neemt regelmatig deel aan presentaties, debatten en stadsgesprekken over kunst en politiek, verzorgt lezingen en workshops bij opleidings- en kunstinstituten zoals het Stedelijk Museum Amsterdam, de KABK en het Sandberg Instituut. Ook bekleedt Stroom het voorzitterschap van De Zaak Nu, de belangenvereniging voor presentatie-instellingen beeldende kunst. Deze aanwezigheid en betrokkenheid zijn belangrijk en nuttig en dragen bij aan de wederzijdse versterking van het netwerk.

EDUCATIEVE PROJECTEN

Verbindingen met ons inhoudelijk profiel

Educatie en participatie zijn binnen ons beleid vanzelfsprekend. De lezingen, masterclasses, workshops en rondleidingen van ons programma bieden waardevolle leermomenten voor een divers publiek, van professionals tot geïnteresseerden. De **Stadsklas** is een onorthodox lesprogramma voor professionele 'ruimtemakers' die willen leren over andere manieren van stadsontwikkeling, de **Stroom School** is het verdiepende programma met activiteiten bij de tentoonstellingen, open voor iedereen. Ten behoeve van een educatiebeleid op maat, hebben we advies ingewonnen bij MAMA, een collega-instelling uit Rotterdam. Zij adviseerden een *Community of Practice (CoP)*; een voorbeeld-stellende educatievorm die ze zelf ook hanteren.

Naast het programma voor studenten, professionals en overige belangstellenden, zetten we intensief in op de ontwikkeling van projecten voor het **Primaire en Voortgezet Onderwijs**. Daarin zoeken we altijd verbinding met ons programma en inhoudelijk profiel.

Educatie integraal in ons programma

Stroom School

In ons *Stroom School*-programma worden de thema's van onze tentoonstellingen nader toegelicht en uitgediept. De activiteiten, variërend van lezingen en debatten tot rondleidingen en workshops zijn gratis en zijn interessant voor diverse doelgroepen. Daarmee leveren ze een belangrijke bijdrage aan de zichtbaarheid en maatschappelijke doorwerking van ons programma. De *Stroom School*-activiteiten van 2016 zijn opgenomen in de bespreking van de betreffende tentoonstellingen (p.41).

Community of Practice

Een *Community of Practice* bestaat uit een groep mensen van binnen en buiten Stroom die een gemeenschappelijk belang of passie heeft en interesse in een onderwerp deelt, maar in opleiding, achtergrond of ervaring verschilt. De leden worden bij voorkeur via een *open call* geworven. Onder begeleiding van een projectleider ontwikkelen ze gezamenlijk een of meer activiteiten voor het *Stroom School* programma. Dit principe maakt het mogelijk om verschillende doelgroepen actief bij het programma en onze organisatie te betrekken.

De eerste *pilot* rond de tentoonstelling *Another Reality. After Lina Bo Bardi* leidde weliswaar tot mooie suggesties, maar helaas bleken ze financieel en praktisch onhaalbaar. De tweede *pilot* rond *Circles of Focus* mondde uit in een voorstel voor het haardonatieproject *Donate What You Do/n't Need*. Dit project werd op zondag 13 november als finissage van *Circles of Focus* gerealiseerd (p.44) en was zeer geslaagd te noemen.

Op basis van de evaluatie van de twee *pilots* is MAMA gevraagd om een voorstel voor ons educatiebeleid te schrijven, toegespitst op ons inhoudelijk profiel. Plan is om de *CoP* vanaf 2017 een vaste plek in ons programma te geven.

De *pilots* werden begeleid door *Margriet Brouwer (MAMA)*

De eerste *CoP* bestond uit: kunstenaars en vormgevers *Josje Hattink, Lesley Wijnants, Rory van Wingerden, educator Jana Mol, architecten Kaj van Bohemen en Wiegert Ambagts, architectuurhistoricus Charlotte Thomas en vanuit Stroom: Mischa Poppe en Francien van Westrenen als projectleider*

De tweede *CoP* bestond uit: student CMV *Yannick Hurkmans, interieurarchitect en cultuurwetenschapper Lilian Brijson, politicologe Marga van Keulen, educator Jana Mol, kunstenaars Natalie McIlroy en vanuit Stroom: Jane Huldman en Karel Winterink als projectleiders*

Onorthodox lesprogramma

Stadsklas

De *Stadsklas* is een onorthodox lesprogramma voor ruimteveranderaars, zoals stedenbouwers, kunstenaars, onderzoekers en ontwikkelaars, dat zich onder het motto *learning by doing* richt op het in de praktijk onderzoeken en leren van vaardigheden om de stad te ontwikkelen. Twee gidsen nemen deelnemers mee in hun praktijk op locatie en delen de vaardigheden die ze er ontwikkeld en ingezet hebben. De *Stadsklas* bestaat sinds 2014 en wordt geprogrammeerd in samenwerking met Tim Devos, Willemijn Lofvers en Hans Venhuizen.

Onderzoeken, ervaren en leren in één

De *Stadsklas* bestudeert de rollen en vaardigheden die zorgdragen voor de actuele dynamiek in de stad. Daarbij kun je denken aan de scout, de propagandist, de mediator en instigator, die vaardigheden inzetten als kijken naar onbenutte potenties, luisteren naar de wensen achter de klacht, verbinden van professionals en bewoners en werken vanuit persoonlijke betrokkenheid. De *Stadsklas* brengt deze in beeld, maakt ze erfahrbaar gedurende publieke *Stadsklas*-dagen en bespreekt de strategie, resultaten en waarde met de deelnemers.

Ruimtelijke conversaties

In 2016 vonden er drie *Stadsklas*-dagen plaats, waarvan één in opdracht, één in samenwerking en één op ons initiatief. Met ontwikkelaars van Bouwfonds Property Development verdiepten we ons aan de hand van het Gele Gebouw en het Schieblock in Rotterdam in *participatieve stedenbouw*, met studenten van de Rotterdamse Academie van Bouwkunst ontdekten we de schoonheid van 'afvallandschappen' en op Hoog-Catharijne probeerden we via het *Parlement van de Dingen* te ervaren hoe de ruimte zelf (in plaats van wij mensen) reageert op de veranderingen die er plaatsvinden.

Stadsklas 2.0

In de drie jaar dat we de *Stadsklas* nu organiseren, is regelmatig gepubliceerd over de ervaringen en is er veel interesse in de aanpak, zowel uit de professionele wereld als uit het onderwijs. Na drie jaar ronden we deze fase af en bezinnen we ons op een mogelijke toekomst voor de *Stadsklas* als zinvol en onderscheidend onderzoeks- en onderwijsmodel.

De bijeenkomsten vonden plaats op de volgende data:

21 januari 2016 - 'Participatieve Stedenbouw' (Rotterdam) o.l.v. Jeroen Laven (Stipo) en Elma van Boxel (ZUS) i.o.v. BPD (Lab #1)

21 mei 2016 - 'Flourishing Waste' (Rotterdam en omgeving) o.l.v. Hans Jungerius i.s.m. Rotterdamse Academie van Bouwkunst

25 oktober 2016 - 'Ruimtelijke conversaties' (Utrecht) o.l.v. Ester van de Wiel en Lotte van den Berg

De betekenis van verbeelding

Primair en Voortgezet Onderwijs

Het wordt in het onderwijs steeds belangrijker om kennis te combineren met andere vaardigheden, zoals creativiteit, samenwerken en kritisch denken. Daarbij is verbeelding essentieel. We zetten daarom actief in op de ontwikkeling van projecten voor het *Primair en Voortgezet Onderwijs*.

We dragen met veel inzet en animo bij aan de ontwikkeling van de doorlopende leerlijn in het kader van het project *Cultuureducatie op zijn Haags (COH)* voor basisschoolleerlingen. In verband met *COH* zijn nauwe banden ontstaan met CultuurSchakel, die als belangrijke bemiddelaar voor de scholen en aanbieders fungeert.

Daarnaast ontwikkelen we zelfstandig projecten. Zo hebben we samen met Madurodam een geslaagd programma opgezet voor basisscholen, en organiseerden we voor het voortgezet onderwijs door kunstenaars begeleide workshops en lessenreeksen.

De educatieve projecten en de samenwerking met scholen en (kunst)instellingen als Haags Historisch Museum en CultuurSchakel zijn inhoudelijk en qua bereik zeer verrijkend gebleken. We hopen dan ook deze activiteiten de komende jaren met hetzelfde enthousiasme voort te kunnen zetten.

Cultuureducatie op zijn Haags (COH) en KiK

2013 t/m 2016

Binnen het project *Cultuureducatie op zijn Haags (COH)* profileren we ons met het specialisme *Kunst en de stad*, dat fysiek aansluit bij de dagelijkse leefomgeving van de leerlingen. Bijkomend onderdeel van de leerlijn zijn inspiratielessen door kunstenaars in de klas (*KiK*), waaraan Stroom eveneens inhoudelijk bijdraagt. Het aanbod van Stroom ten behoeve van *COH* bestaat verder uit de digitale lesbrief *De Beeldengalerij* gemaakt door Ingrid Mol in samenwerking met De Cultuurschool (hierkanjouwbeeldstaan.com).

Scholierenproject Madurodam: Vrede en Recht met meer dan 1000 scholieren

september 2015 - juni 2016

Madurodam benaderde Stroom om te adviseren en bemiddelen ten behoeve van de realisatie van een kunstwerk voor George Maduro (p.15) en om een educatieproject voor Haagse basisscholen te ontwikkelen. Het gekozen thema *Vrede & Recht* was nauw verbonden met Den Haag als *Internationale Stad van Vrede en Recht* waarbij George Maduro als de verpersoonlijking van het thema centraal stond. We kozen voor een project op maat, zodat de aanpak kon aansluiten bij de specifieke school, wensen en leerdoelen. Het bleek een groot succes: in totaal zijn 1019 leerlingen van 15 scholen en 47 lokale kunstenaars bij het project betrokken geweest.

Alle resultaten werden in een door MILLK geproduceerde, dynamische videoclip verrat, en met een link digitaal publiek gemaakt. Helaas was de feestelijke filmpresentatie in Paard van Troje een grote teleurstelling. De meeste leerlingen en docenten voor wie deze *screening* was bedoeld, kwamen niet opdagen, onder meer op religieuze gronden. Voor ons een les. Het project kwam tot stand mede dankzij een substantiële bijdrage van Stichting Madurodam Steunfonds (nu Madurodam Kinderfonds).

Gerth van Wijkschool / Kindcentrum Kosmos

2016

Voor *Kunst bij Scholen* (p.15) selecteerde de Gerth van Wijkschool / Kindcentrum Kosmos Merijn Bolink om een serie kunstwerken te maken. De kunstenaar gaf acht workshops waarin hij de kinderen vroeg ideeën en uitgangspunten te bedenken die met het thema evenwicht te maken hebben. Dit resulteerde in een bonte verzameling tekeningen die van grote invloed waren op het uiteindelijke kunstwerk: een serie van vijf mobielen. Bij de opening van deze Brede Buurtschool ontvingen alle kinderen een door Bolink vormgegeven kladblok met daarin alle tekeningen.

C&C Dummyproject Maris College Belgisch Park

oktober t/m december 2016

Sinds een paar jaar organiseert het Maris College Belgisch Park het *Cultuur en Communicatie (C&C)*-project waarin maatschappelijke onderwerpen of levensvragen aan de orde worden gesteld. Voor de artistieke begeleiding van het project zocht de school samenwerking met Stroom. We hebben dit jaar gekozen voor het thema *Identiteit*.

Kunstenaars Mickey Yang, Rixt de Boer, Tanja Smit, Topp & Dubio en Sybren de Boer werkten ieder met een groep leerlingen van 3 Havo. Onder hun inspirerende leiding maakten de leerlingen kennis met de productionele kant, de inhoudelijke achtergrond en de rol van kunst in de maatschappij. Daarnaast werden ze geprikkeld tot onderlinge samenwerking en reflectie. Het project werd op school afgesloten met een verrassende tentoonstelling en korte presentaties door de leerlingen.

IMC Weekendschool

december 2016

Het *recycle*-materiaal dat Damian van der Velden in haar kunst verwerkt, was precies datgene waarmee de leerlingen van de IMC Weekendschool aan de slag wilden. Een mooie opsteker was dat de functionele kunstwerken die zij met Damian maakten, gedurende een dag in december 2016 in het Gemeentemuseum Den Haag werden gepresenteerd. Heel kort, maar toch.

De Weekendschool is bestemd voor gemotiveerde kinderen vanaf groep 7 tot en met de brugklas uit sociaaleconomisch zwakke wijken. Ze krijgen elke zondag les van enthousiaste professionals in onder meer kunst, journalistiek, sterrenkunde, geneeskunde, psychologie en film. Zo leren de kinderen hun talenten ontdekken, krijgen ze meer zelfvertrouwen en ontmoeten ze mensen uit verschillende lagen van de samenleving.

STROOM ONLINE

165.000 virtuele bezoekers
meer dan 6000 contacten
ruim 9000 Facebook-vrienden
circa 2300 Twitter-volgers
bijna 1000 volgers op Instagram

In 2016 hebben we geconstateerd dat we een algemene nieuwsbrief nodig hebben die beter communiceert wat we allemaal doen. Met verschillende items die ook de onderlinge relaties tonen en aandacht voor *corporate* nieuws. Hiervoor waren we gewoon om per *event* een digitale aankondiging / uitnodiging te versturen. Dit was niet alleen tijdrovend maar gaf bovendien te weinig de samenhang van ons programma weer. Vanaf oktober hebben we iedere 3 à 4 weken een algemene nieuwsbrief verstuurd. De eerste reacties zijn zeer positief.

Stroom is actief op Facebook, Twitter, Instagram, YouTube en Vimeo. We haken daarmee in op een groeiende behoefte van ons publiek. Digitale media spelen een steeds belangrijkere rol bij het onder de aandacht brengen van activiteiten. We spelen ook in op deze tendens door steeds meer advertentiegelden vrij te maken om online te adverteren en op Facebook events te promoten. Vergroting van ons publieksbereik realiseren we ook door kunstenaars steeds actiever te betrekken bij de communicatie, bijvoorbeeld door ze enige tijd de controle te geven over ons Instagram-account. Het levert vaak onverwachte bijdragen op die weer nieuwe contacten opleveren.

De verschillende websites van Stroom werden in 2016 door circa 121.600 unieke bezoekers bezocht (het totaal aantal bezoekers was ruim 165.000). Van hen komt circa 75% uit Nederland. Deze cijfers geven een lichte stijging aan ten opzichte van 2015. Voor de programma-onderdelen *The Knight's Move* en *Stadsklas* zijn in 2016 aparte websites ontwikkeld om specifieke doelgroepen aan te spreken. De continuïteit van beide sites is onzeker.

In 2016 zijn ook de eerste stappen gezet om de INDEX Actuele Kunst te vervangen door *The Hague Contemporary*; een collectieve nieuwsbrief waar het Haagse kunstenveld zelf verantwoordelijk voor is.

Stroom Den Haag website

www.stroom.nl

Op deze website zijn alle activiteiten van Stroom te vinden: het volledige programma van tentoonstellingen, lezingen en projecten in de openbare ruimte (inclusief een archief dat teruggaat tot 1990), informatie over Stroom in het algemeen, over het stimulerend beleid voor Haagse kunstenaars (inclusief subsidies en ateliers) en een volledige lijst van Stroom publicaties, die ook online besteld kunnen worden. Andere vaste onderdelen op de website zijn: het Bulletin Board voor Haagse kunstenaars, een lijst met nieuwe aanwinsten in de bibliotheek, oproepen voor het atelierbezoekprogramma, verslagen van *Bibliotheeksessies* en *Stroom Tips* (de persoonlijke tips van Stroom-medewerkers).

We concluderen al geruime tijd dat onze website qua techniek, vormgeving en content nodig aan vernieuwing toe is. Vanwege de beperktheid van onze middelen, hebben we moeten besluiten om ICT vernieuwingen waaronder de *corporate* website van Stroom fasegewijs uit te voeren. We mikken nu op eind 2017 voor de lancering van de Stroom website 2.0.

Stroom nieuwsbrief

In 2016 verstuurd Stroom nog circa 65 digitale nieuwsbrieven naar een bestand van in totaal meer dan 6000 belangstellenden. Dit was al minder dan in 2015 toen we er nog 90 verstuurd, maar nog steeds een aanzienlijke hoeveelheid. In de loop van het jaar is er voor gekozen een maandelijkse nieuwsbrief samen te stellen waarin alle activiteiten van Stroom aan bod komen en waarin we dwarsverbanden tussen de verschillende activiteiten kunnen duiden. Een algemene nieuwsbrief biedt de kans om niet alleen 'vooraf' met onze relaties te communiceren maar ook achteraf successen te laten zien, reacties van bezoekers en kunstenaars op te nemen, recensies, effecten en resultaten, filmpjes: dat maakt het veel levendiger en dichtbij, en draagt bij aan de zichtbaarheid van het merk Stroom. De losse uitnodigingen per evenement zijn met de introductie van de algemene nieuwsbrief komen te vervallen.

Stroom op Facebook

[Facebook.com/stroomdenhaag](https://www.facebook.com/stroomdenhaag)

Op onze Facebook-pagina plaatsen we vrijwel dagelijks berichten, foto's, filmpjes en links die betrekking hebben op ons programma. Voor openingen en lezingen worden Facebook -events aangemaakt, waarmee mensen ook hun vrienden kunnen uitnodigen. Daarnaast plaatsen we af en toe berichten die de culturele wereld in het algemeen en de Haagse kunstwereld en kunstenaars in het bijzonder aangaan. De Stroom Facebook-pagina had eind 2016 ruim 8200 fans. Van deze fans is 60% vrouw en 38% man. 38% valt in de leeftijdscategorie 25-34 jaar, gevolgd door 26% in de categorie 35-44 jaar en nog zo'n 20% in de categorie 45-65 jaar. Slechts 6% is ouder dan 65 jaar en 9% jonger dan 24 jaar.

Stroom op Twitter

twitter.com/stroom_denhaag

Het Twitter-account wordt vrijwel alleen gebruikt om de activiteiten van Stroom zelf te promoten en slechts incidenteel om interessante berichten van anderen te delen. In de tweets worden de korte teksten aangevuld met een link naar meer informatie online. Het aantal Twitter-volgers stond eind 2016 op 2375.

Stroom op Instagram

[stroom_den_haag](https://www.instagram.com/stroom_den_haag)

Instagram is het snelst groeiende sociale netwerk van dit moment. Door het inzetten van sterk beeldmateriaal en sinds kort ook filmpjes, begeleid door de juiste hashtags, wordt een groot en vooral jong publiek bereikt. Stroom heeft haar Instagram-account het afgelopen jaar een aantal keren overgedragen aan een speciale gast, zoals bijvoorbeeld aan een deelnemer van de *Community of Practice (CoP)*, die actief was tijdens het project *Circles of Focus: The Fall Experiment*. Het betrekken van projectmedewerkers en kunstenaars bij de communicatie via het Instagram-account levert onverwachte bijdragen op die het publieksbereik van Stroom vergroten. Het aantal Instagram-volgers stond eind 2016 op bijna 1000. Inmiddels groeit dit aantal met circa 100 volgers per maand.

Stroom op YouTube en Vimeo

youtube.com/stroomdenhaag en vimeo.com/stroomdenhaag

Op ons YouTube-kanaal en op Vimeo plaatsen we korte filmpjes die aansluiten bij het programma. In 2016 waren dat een dynamische videoclip over het Scholierenproject *Madurodam Vrede en Recht* (gemaakt door MILLK); een verslag van de evenementen in het kader van de tentoonstelling *Circles of Focus: The Fall Experiment* en een *teaser* voor de tentoonstelling *Attempts to Read the World (Differently): Three Exhibitions in Five Acts* (gemaakt door The Rodina). Omdat we alleen filmmateriaal van goede kwaliteit willen plaatsen en de financiën om dit te (laten) maken vaak ontbreken, kunnen we helaas slechts incidenteel filmpjes plaatsen.

Stadsklas op Facebook

[Facebook.com/stadsklas](https://facebook.com/stadsklas)

Om de zichtbaarheid van de *Stadsklas* onder een specifiek publiek te vergroten, is een speciale Facebook-pagina aangemaakt die wordt onderhouden door Golfstromen in Amsterdam. Op de pagina worden Facebook-events aangemaakt voor de diverse *Stadsklassen* en achteraf (foto)verslagen en links naar recensies geplaatst.

The Knight's Move

theknightsmove.nl

Om deze lezingenserie een duidelijk en helder eigen gezicht te geven, is eind 2015 gestart met een speciale Engelstalige *The Knight's Move*-website. Hierop worden de lezingen aangekondigd en kunnen via een *ticketing*-bureau entreekaarten gekocht worden. Het International Centre for Civic Hacks, een van de programmapartners, is verantwoordelijk voor bouw en onderhoud van de site. Voor de vormgeving wordt samengewerkt met een jong grafisch bureau uit Den Haag: Studio Lennarts & De Bruijn. De website is in 2016 niet veel verder ontwikkeld.

The Knight's Move op Facebook

[Facebook.com/theknightsmove](https://facebook.com/theknightsmove)

Op de aparte Facebook-pagina voor het lezingenprogramma *The Knight's Move* worden onder meer de events voor de lezingen aangemaakt, die vervolgens worden gedeeld door de partners.

Documentatie Haagse kunstenaars

www.haagsekunstenaars.nl

Dit digitale documentatiebestand vergroot de zichtbaarheid van de Haagse kunstenaars. Naast een zoekfunctie biedt de website kunstenaars de mogelijkheid zich online in te schrijven en hun eigen dossier online te actualiseren. In 2016 is hard gewerkt om deze website te moderniseren en om te vormen tot een breder platform voor en over Haagse kunst en kunstenaars. Volgens de planning moet de vernieuwde website in 2017 online gaan.

AtelierAntwoord

www.atelierantwoord.nl

Deze website, die in 2011 werd gelanceerd, was bedoeld als een *portal* naar relevante informatie voor ateliergebruikers en -beheerders. De bezoekersaantallen van deze website lopen helaas erg achter bij de verwachting.

INDEX Actuele Kunst Den Haag (nieuwsbrief)

De digitale tentoonstellingsagenda *INDEX Actuele Kunst Den Haag* biedt een overzicht van de belangrijkste activiteiten op het gebied van de hedendaagse kunst in Den Haag. In 2016 zijn er tien edities van deze nieuwsbrief verschenen. Ze zijn verstuurd naar een bestand van circa 4250 abonnees. Sinds begin 2017 wordt de informatievoorziening van de INDEX overgenomen door een nieuw initiatief, *The Hague Contemporary* (via zowel een website als een tweemaandelijks geprinte agenda inclusief plattegrond). Stroom vindt het belangrijk dat het kunstenveld zelf de verantwoordelijkheid voor collectieve communicatie op zich neemt, en het belang ervan onderstreept. De kunstwereld, het publiek, de manier van communiceren en de inzet van middelen zijn veranderd, het kunstklimaat in Den Haag is versterkt.

PUBLICATIES

Boekwinkel

De boekwinkel in de entreerimte van Stroom kent een toenemende belangstelling. Dat zien we niet alleen aan het groeiende aantal bezoekers dat er graag en lang rondneust, maar ook aan de stijgende verkoopcijfers.

Belangrijke reden is waarschijnlijk dat we ons aanbod continu 'verversen'. Naast de eigen uitgaven en de prachtige boeken van Haagse kunstenaars, bieden we steeds nieuwe en actuele publicaties die aansluiten op de thema's van en inspiratiebronnen voor ons programma. We beperken ons daarom niet tot kunst en cultuur, maar we bieden ook publicaties over cultuurhistorisch belangwekkende en actuele ontwikkelingen in het denken, de maatschappij, economie en politiek. Voorbeelden zijn de recente publicaties van Bas Heijne over ons huidige tijdsgewricht of, ten tijde van *Circles of Focus* en *Ik sterf, dus ik ben*: de publicatie *Sterven is doodeenvoudig. Iedereen kan het*, een gesprek van Wim Brands met René Gude. In het kader van *Attempts to Read the World(Differently): Three Exhibitions in Five Acts* kon men publicaties inzien en kopen die een ander geluid laten horen zoals *Kritiek van de zwarte rede* van Achille Mbembe en *Homo Deus* van de bekende Israëlische schrijver Yuval Noah Harari.

Stroom-uitgaven

Stroom Den Haag heeft dit jaar twee kleine publicaties uitgegeven. Het *Fanzine* bij de tentoonstelling *Another Reality* en de gratis plattegrond *We gaan naar buiten! Ontdek de kunst op straat in Den Haag*, met daarop circa 145 kunstwerken in de openbare ruimte in Den Haag. De plattegrond bleek een schot in de roos. Binnen een paar weken was de voorraad op en moest er een nieuwe oplage gedrukt worden. De plattegrond is nog steeds actueel en verkrijgbaar bij Stroom en bij diverse adressen in Den Haag, zoals VVVs, horeca, musea en andere kunstinstellingen.

Lina Bo Bardi Fanzine

Times of Complexity and Bewilderment: Reflecting on Lina Bo Bardi's "Design at an Impasse"

Uitgave/tijdschrift t.g.v. de tentoonstelling Another Reality. After Lina Bo Bardi

Tekst: Marina Grinover, Jorn Konijn, Mariana Lanari, Giancarlo Latoracca, Zeuler R. Lima, Nina Paim, Giacomo Pirazzoli, Marcelo Rezende, Pedro Rivera, Silvia Rubino, Saskia van Stein, Rieke Vos, Francien van Westrenen

Samensteller: Zeuler R. Lima, Jorn Konijn

Vormgeving: Studio Manuel Raeder (Enno Pötschke, Manuel Raeder)

Fotografie: diverse fotografen

Taal: Engels

ISBN: 978-90-73799-80-6

Uitgever: Stroom Den Haag, 2016

Prijs: € 5,-

We gaan naar buiten! Ontdek de kunst op straat in Den Haag

Plattegrond met 100+ highlights

Tekst & concept: Stroom Den Haag

Vormgeving: Vruchtvlies

Fotografie: diverse fotografen

Taal: Nederlands / Engels

Uitgever: Stroom Den Haag, 2016

Prijs: gratis / ook verkrijgbaar als download (pdf)

Stroom Tentoonstellingsgidsen

Bij de tentoonstellingen van Stroom worden informatieve en rijk geïllustreerde gidsjes in het Nederlands en Engels uitgegeven op A6 formaat. Ze worden gratis uitgereikt aan de bezoekers en zijn ook als pdf te downloaden via de website. In 2016 waren er gidsjes bij de volgende tentoonstellingen: *Display Show*, *Another Reality. After Lina Bo Bardi*, *Circles of Focus: The Fall Experiment* en *Attempts to Read the World (Differently): Three Exhibitions in Five Acts*.

STROOM IN HET NIEUWS: 2016

Stroom kwam dit jaar weer regelmatig in het nieuws, zowel online als in de gedrukte media. Van lokale kranten als Algemeen Dagblad/Haagsche Courant en Den Haag Centraal tot landelijke dagbladen als NRC Handelsblad en de Volkskrant; weekbladen als De Groene Amsterdammer en Vrij Nederland; kunsttijdschriften als Mister Motley, Metropolis M, Frieze en H ART; en online platforms als De Correspondent, ArchiNed, Open! en MoMus. Hieronder een overzicht.

De opkomende digitale media spelen ook in de kunstsector een steeds belangrijker rol. In 2016 was de helft van de media-aandacht voor onze activiteiten online.

JANUARI

Ouborg Prijs 2015: De gelaagdheid van de versluiering

Mister Motley
Eline van der Haak
5 januari

Om nooit te vergeten...: Remembered Always...; Stroom, Town Hall, The Hague

Villa Next Door
Bertus Pieters
9 januari

Stroom beleid algemeen: Ruimtes voor kunstexperiment verdwijnen

NRC Handelsblad
Daan van Lent en Sandra Smalenburg
14 januari

Ouborg Prijs 2015: Interview met Benno Tempel (korte vermelding)

NPO Radio 1
17 januari

Ouborg Prijs 2015: De sproken van Christie van der Haak

Mister Motley (website)
Merel van der Velde
18 januari

Stroom beleid algemeen: Ruimte voor experiment verdwijnt

nrc.next
Daan van Lent en Sandra Smalenburg
18 januari

Ouborg Prijs 2015: Kijken: Wiegen in de warme wind

De Groene Amsterdammer
Rudi Fuchs
21 januari

ARW(D): Display Show: Display Show @ Stroom Den Haag

Trendbeheer
Johan Nieuwenhuizen
23 januari

De Beeldengalerij: Beeldend onrecht rechtgezet

Den Haag Centraal
André Kruysen
3 maart

FEBRUARI

ARW(D): Display Show: review Display Show

Metropolis M (website)
Machteld Leij
2 februari

ARW(D): Display Show: Display Show

chmkoome's blog
Kees Koomen
3 februari

ARW(D): Display Show: Display Show at Stroom, Den Haag

Tique Art Paper
9 februari

Culture of Control: One and Another State of Yellow. From the Monument

Open!
Elian Somers
13 februari

Stroom Invest: Ik wil midden in die machine staan (Interview met Mariska de Groot)

Jegens & Tevens
Bob van der Sterre
15 februari

Ondertussen: Pictured #190: iii: self-made performative media

Jegens & Tevens
Ed Jansen
16 februari

Stroom Invest: De technologie loopt achter op de geest (Interview met Isabel Cavenecia)

Jegens & Tevens
Pia Louwerens
22 februari

Stroom Invest: Ik zag het als een teken; Hier moest ik iets mee doen (Interview met Eric Peter)

Jegens & Tevens
Marie Civikov
29 februari

MAART

Stroom Invest: Invest Week Interview #4: Anouk van Klaveren

Jegens & Tevens
Nathalie van der Lely
7 maart

Stroom beleid algemeen: Haagse Harry voegt sleutelscène toe aan verhalen van de stad

Jegens & Tevens
Arno van Roosmalen
9 maart

De Beeldengalerij: Grote Markstraat is de slagader van de stad

Den Haag Centraal
Arjan Kaashoek
10 maart

Stroom Invest: Invest Week Interview #5: Ingmar König

Jegens & Tevens
Bob van der Sterre
14 maart

ARW(D): Display Show: Column Jeanne Prisser

de Volkskrant
Jeanne Prisser
18 maart

Stroom Invest: Invest Week Interview #6: Gabey Tjon a Tham

Jegens & Tevens
Pia Louwerens
21 maart

Stroom Invest: Invest Week Interview #7: Leslie Nagel

Jegens & Tevens
Marie Civikov
29 maart

APRIL

Ângela Ferreira: Architectuur die voorwaarden scheidt: Álvaro Siza in de Schilderswijk

ArchiNed
Francien van Westrenen
8 april

Stroom Invest: Invest Week Interview #8: Sissel Marie Tonn

Jegens & Tevens
Bob van der Sterre
11 april

ARW(D): Dunja Herzog: Column Jeanne Prisser

de Volkskrant
Jeanne Prisser
15 april

ARW(D): Display Show & Another Reality. After Lina Bo Bardi: Kunstnotities: een blik in het depot en achter de schermen van een tentoonstelling

De Correspondent
Marian Cousijn
15 april

ARW(D): Dunja Herzog: Dunja Herzog, The Word for World is Forest; 1646, The Hague

Villa Next Door
Bertus Pieters
18 april

Stroom Invest: Invest Week Interview #9: Alexandra Martens

Jegens & Tevens
Marie Civikov
24 april

MEI

ARW(D): Another Reality. After Lina Bo Bardi: Another Reality. After Lina Bo Bardi

Beelden aan Zee Magazine
Zomer 2016

Stroom Invest: Invest Week Interview #10: Arthur Clay

Jegens & Tevens
Pia Louwerens
4 mei

ARW(D): Dunja Herzog: The Word for World is Forest. Dunja Herzog in 1646

Metropolis M (website)
Anne Marijn Voorhorst
5 mei

Stroom Invest: Invest Week Interview #11: Borbála Szalai

Jegens & Tevens
Bob van der Sterre
12 mei

ARW(D): Another Reality. After Lina Bo Bardi: Schatplichtig aan Lina Bo Bardi

H ART
Machteld Leij
12 mei

Stroom Invest: Invest Week Interview #12: Anna Sophie de Vries

Jegens & Tevens
Pia Louwerens
19 mei

Stroom Invest: Invest Week Interview #13: Nontobeko Ntombela

Jegens & Tevens
Pia Louwerens
24 mei

ARW(D): Another Reality. After Lina Bo Bardi: Braziliaanse kunst lacht politieke verscheurdheid uit

Den Haag Centraal
Egbert van Faassen
26 mei

Festival Designkwartier: Designkwartier lijkt ontworpen om te groeien

Den Haag Centraal
26 mei

ARW(D): Another Reality. After Lina Bo Bardi: Braziliaanse architect Lina Bo Bardi gaf beton een ziel
NRC Handelsblad
Sandra Smets
27 mei

Festival Designkwartier: Festival Designkwartier Den Haag
Trendbeheer
Johan Nieuwenhuize
28 mei

Festival Designkwartier: Designplezier in Zeeheldenkwartier
Jegens & Tevens
Bob van der Sterre
28 mei

ARW(D): Another Reality. After Lina Bo Bardi: Voor architect Lina Bo Bardi zijn muren een bijzaak
nrc.next
Sandra Smets
31 mei

JUNI

ARW(D): Another Reality. After Lina Bo Bardi: Another Reality. After Lina Bo Bardi
Tique | art paper
3 juni

Stroom Invest: Invest Week Interview #14: Anca Rujoiu
Jegens & Tevens
Pia Louwerens
6 juni

Stroom Invest: Invest Week Interview #15: Valentinas Klimašauskas
Jegens & Tevens
Bob van der Sterre
9 juni

Stroom Invest: Invest Week Interview #16: Laura Herman
Jegens & Tevens
Pia Louwerens
16 juni

Stadsklas: De dubbele bodem van ons landschap
ArchiNed
Wander Hendriks
21 juni

Stroom Invest: Invest Week Interview #17: Niek Hendrix
Jegens & Tevens
Marie Civikov
21 juni

ARW(D): Another Reality. After Lina Bo Bardi: Understanding Lina Bo Bardi's Unending Popularity (and Misuse)
MoMus
Juan José Santos
23 juni

Stroom Invest: Invest Week Interview #18: Marcelo Rezende
Jegens & Tevens
Bob van der Sterre
25 juni

Stroom Invest: Invest Week Interview #19: Franziska Nori
Jegens & Tevens
Pia Louwerens
27 juni

De Beeldengalerij: 'Dutch Mechanisms' van Folkert de Jong Nieuw Sculptuur in de Beeldengalerij
Museumtijdschrift
28 juni

De Beeldengalerij: Skeletten verrijzen op het Spui in Den Haag
Algemeen Dagblad (website)
28 juni

Stroom Invest: Invest Week Interview #20: Marga Weimans
Jegens & Tevens
Nathalie van der Lely
29 juni

De Beeldengalerij: De Witten in brons
Algemeen Dagblad/Haagsche Courant
29 juni

De Beeldengalerij: Tong en vinger broers De Witt in kunstwerk
De Telegraaf
29 juni

ARW(D): Another Reality. After Lina Bo Bardi: Another Reality. After Lina Bo Bardi
Metropolis M
Lorelinde Verhees
30 juni

ARW(D): Another Reality. After Lina Bo Bardi: Lina Bo Bardi-dag in Stroom
Den Haag Centraal
Egbert van Faassen
30 juni

JULI

De Beeldengalerij: Niet schrikken bij het pinnen
De Kamerbode (interne uitgave 2e kamer)
juli

De Beeldengalerij: Geraamten voor de Tweede Kamer
Algemeen Dagblad/Haagsche Courant
Frank Jansen (foto)
2 juli

De Beeldengalerij: Dutch Mechanisms van Folkert de Jong nieuwste beeld in Haagse beeldengalerij
If then is now
Walter van Teeffelen
4 juli

De Beeldengalerij: Gebroeders DeWitt terug
De Posthoorn
6 juli

Beeld George Maduro: Eerbetoen voor Maduro
Algemeen Dagblad/Haagsche Courant
Gert-Jan Broere
15 juli

De Beeldengalerij: De hofnar en de barbarij; Folkert de Jong, twee beelden in de openbare ruimte, Den Haag
Villa La Repubblica
Bertus Pieters
15 juli

Beeld George Maduro: 'Leidschendamse' oorlogsheld George Maduro geëerd
Het Krantje-online
18 juli

Beeld George Maduro: Beeld George Maduro onthuld
De Posthoorn
20 juli

De Beeldengalerij: Beeldende kunst in de openbare ruimte: Folkert de Jong
BK-informatie
22 juli

James Turrell: Summer by day: The Celestial Vault
ToTen
juli-augustus

AUGUSTUS

OpZicht: Autostop - Retracing Routes
Fotodok blog
Cleo Wächter
Augustus

SEPTEMBER

Stroom algemeen: Stroom richt blik op de stad
Den Haag Centraal
1 september

KOR algemeen: Dutch sculpture on display in The Hague
Discover Benelux
Xandra Boersma
september (Issue 33)

Stroom algemeen + Ondertussen: Around Town: Various venues, The Hague, the Netherlands
Frieze.com
Paul Carey-Kent
19 september

OpZicht: Naar de Noordkaap: Liften in tijden van Tinder
Vrij Nederland
Maaike de Hon
24 september

OKTOBER

Stadsklas: Twaalfde Stadsklas: ruimtelijke conversaties
Stedenintransitie.nl
Deborah Schrijvers
10 oktober

De Beeldengalerij: Sokkelbeelden: Lijpe gasten
Den Haag Centraal
Hendrik van Leeuwen
20 oktober

OpZicht: Autostop Retracing Routes - Cleo Wächter
New Dawn Paper
25 oktober

De Beeldengalerij: Een bespottelijk beeld?
De Nep Krant (ihkv Museumnacht Den Haag)
29 oktober

NOVEMBER

Ik sterf, dus ik ben: Ik sterf dus ik ben (Leren leven, leren sterven)
Denk je wel
Gerko Tempelman
2 november

Ik sterf, dus ik ben: Een bijzonder kunstproject in het Atrium
Cineac Den Haag TV
3 november

KOR Algemeen: Mozaïek van Escher wordt uit muur van VCL in Den Haag gehaald
Omroep West (TV)
11 november

Ik sterf, dus ik ben: Ik sterf, dus ik ben
Dood Gewoon in Den Haag
14 november

De Beeldengalerij: Sokkelbeelden: La nostalgie de la lumière totale
Den Haag Centraal
Hendrik van Leeuwen
17 november

Ik sterf, dus ik ben: Death Cafés: ongedwongen praten over de dood
RememberMe.nl
Eline van den Hout
21 november

Ik sterf, dus ik ben: Laatste maand seks en veel bier
De Posthoorn
Stuart Knesenhuis
23 november

Stadsklas Utrecht: Stadmaken door ruimtelijke conversaties
ArchiNed
Noor Debets
28 november

**Stroom algemeen + Ondertussen: Around Town:
The Hague**
Frieze
Paul Carey-Kent
november-december (#183)

DECEMBER

**Jan Rosseel: Back-up met Jan Rosseel: het koloniale
verleden van België**
VPRO Nooit meer slapen
6 december

**ARW(D): Three Exhibitions in Five Acts: Kijkje
achter de schermen bij Max de Waard**
Jegens & Tevens
Nathalie van der Lely
6 december

**Circles of Focus: Christine Borland en Brody
Condon**
Metropolis M
Eline van der Haak
december (#6)

**Jan Rosseel 'Back-up': Beeldverhaal: Het schone is
niet automatisch het goede**
dS (de Standaard) Weekblad
Nynke van Verschuier
8 december

**ARW(D): Three Exhibitions in Five Acts, OpZicht en
Ondertussen: Max de Waard en Yamuna Forzani en
Eric Peter bij Stroom**
Trendbeheer
Niels Post
17 december

**Jan Rosseel 'Back-up': Hoe beelden spelen met ons
onbetrouwbare geheugen**
Het Parool
Jekker
17 december

Jan Rosseel 'Back-up': De staat van ons geheugen
De Telegraaf
Maaïke Staffhorst
21 december

Jan Rosseel 'Back-up': Geheugen in beeld
BABEL (maandblad Faculteit der
Geesteswetenschappen UvA)
Alrun Bernhard en Kim Visbeen
december-januari

PRESTATIEGEGEVENS

Format Gemeente Den Haag

Activiteiten (excl. Festivals)	Eenheid	Raming 2016	Realisatie 2016	Realisatie 2015
Tentoonstellingen in Den Haag	aantal	15	21	22
waarvan in eigen huis	aantal	14	19	20
Bezoekers totaal	aantal	5.500	7.594	2.929
waarvan betalende bezoekers	aantal	100	0	0
waarvan niet-betalende bezoekers	aantal	5.400	7.594	2.929
Deelnemende kunstenaars	aantal	30	53	36
waarvan uit Nederland (wonend en werkend in NI)	aantal	15	27	29
waarvan uit het buitenland	aantal	15	26	7
Lezingen / bijeenkomsten	aantal	30	50	44
Bezoekers totaal	aantal	2.000	2.008	1.689
waarvan betalende bezoekers	aantal	500	172	380
waarvan niet-betalende bezoekers	aantal	1.500	1.836	1.309
Deelnemende kunstenaars	aantal	45	49	56
waarvan uit Nederland (wonend en werkend in NI)	aantal	40	32	45
waarvan uit het buitenland	aantal	5	17	11
Workshops / cursussen	aantal	3	4	46
Bezoekers totaal	aantal	75	32	31
waarvan betalende bezoekers	aantal	25	32	15
waarvan niet-betalende bezoekers	aantal	50	0	1
Deelnemende kunstenaars	aantal	7	0	1
waarvan uit Nederland (wonend en werkend in NI)	aantal	5	0	0
waarvan uit het buitenland	aantal	2	0	0
Filmprogramma's	aantal	0	0	2
Bezoekers totaal	aantal	0	0	30
waarvan betalende bezoekers	aantal	0	0	0
waarvan niet-betalende bezoekers	aantal	0	0	0
Deelnemende kunstenaars	aantal	0	0	0
waarvan uit Nederland (wonend en werkend in NI)	aantal	0	0	0
waarvan uit het buitenland	aantal	0	0	0
Overige	aantal	50	59	46
Bezoekers totaal	aantal	5.000	6.319	4.471
waarvan betalende bezoekers	aantal	0	0	0
waarvan niet-betalende bezoekers	aantal	5.000	6.319	4.471
Deelnemende kunstenaars	aantal	50	34	0
waarvan uit Nederland (wonend en werkend in NI)	aantal	15	22	0
waarvan uit het buitenland	aantal	5	12	0

Deelname aan festivals / manifestaties / beurzen	Eenheid	Raming 2016	Realisatie 2016	Realisatie 2015
in Den Haag	aantal	1	0	1
Bezoekers	aantal	500	0	504
in de rest van Nederland	aantal	0	0	0
Bezoekers	aantal	0	0	0
in het buitenland	aantal	0	0	0
Bezoekers	aantal	0	0	0

Kunstenaarsondersteuning			nvt	nvt
---------------------------------	--	--	-----	-----

Subsidiebeleid	Eenheid	Raming 2016	Realisatie 2016	Realisatie 2015
Kunstenaars in documentatiebestand	aantal	790	840	795
Toetsing beroepsmatigheid	aantal	270	353	265
Erkenningen beroepsmatigheid	aantal	120	249	180
SPOT subsidie individueel	aantal	250	274	271
SPOT subsidie groep (thema- en groepstent.)	aantal	15	20	18
PRO subsidie individueel	aantal	50	58	60
PRO subsidie groep (kunstenaarsinitiatieven)	aantal	10	6	6

Atelierbeleid	Eenheid	Raming 2016	Realisatie 2016	Realisatie 2015
Bemiddeling ateliers	aantal	80	54	75
Permanente ateliers per 31-12	aantal	330	330	336
Tijdelijke ateliers per 31-12	aantal	100	100	82
Objectsubsidies (units)	aantal	4	85	8

Collectie / Verkochte kunstwerken			nvt	nvt
-----------------------------------	--	--	-----	-----

Publicaties, website(s) en andere digitale media	Eenheid	Raming 2016	Realisatie 2016	Realisatie 2015
Publicaties	aantal	4	2	2
Bezoeken website(s) totaal	aantal	160.000	168.835	159.690
Unieke bezoekers totaal (IP-adres)	aantal	110.000	121.606	109.169
Gemiddelde duur van een bezoek	minuten	0:01:30	00:01:50	0:02:23
Ontvangers digitale nieuwsbrieven	aantal	6.000	6.128	5.920
Facebook vrienden / fans	aantal	6.500	9.084	8.223
Volgers op Twitter	aantal	2.000	2.377	2.584
Volgers op Instagram	aantal		989	
Linked-In connecties	aantal	0	0	0
Hypes vrienden	aantal	0	0	0
Webexposities	aantal	0	0	0

Cultuurparticipatie: activiteiten voor kinderen en jongeren in de vakanties	Eenheid	Raming 2016	Realisatie 2016	Realisatie 2015
Activiteiten in de vakanties				
Deelnemers t/m 12 jaar	aantal	100	11	225
Deelnemers 13-18 jaar	aantal	0	0	0
Aangeboden verschillende activiteiten	aantal	2	1	9

Cultuurparticipatie: aanbod voor de verplichte onderwijstijd	Eenheid	Raming 2016	Realisatie 2016	Realisatie 2015
Aanbod voor Haagse scholen				
Lessen / activiteiten primair onderwijs	aantal		53	5
Deelnemende scholen primair onderwijs	aantal	13	19	2
Deelnemende leerlingen primair onderwijs	aantal	1.000	1.152	186
Lessen / activiteiten voortgezet onderwijs	aantal		10	13
Deelnemende scholen voortgezet onderwijs	aantal	4	6	9
Deelnemende leerlingen voortgezet onderwijs	aantal	250	96	182
Aanbod voor niet-Haagse scholen				
Lessen / activiteiten primair onderwijs	aantal	0	0	
Deelnemende scholen primair onderwijs	aantal	0	0	0
Deelnemende leerlingen primair onderwijs	aantal	0	0	0
Lessen / activiteiten voortgezet onderwijs	aantal	1	0	3
Deelnemende scholen voortgezet onderwijs	aantal	1	0	3
Deelnemende leerlingen voortgezet onderwijs	aantal	50	0	18

Anders	Eenheid	Raming 2016	Realisatie 2016	Realisatie 2015
Atelierbezoeken	aantal	100	266	228
Prijzen en stipendia	aantal		1	2
Kunstwerken openbare ruimte / gebouwen	aantal	5	8	8
Verstreekte opdrachten	aantal	5	9	8

Format Mondriaan Fonds

	2016		Activiteitenplan		2015	
	Aantal	Aantal bezoeken	Aantal	Aantal bezoeken	Aantal	Aantal bezoeken
Totaal aantal tentoonstellingen	21	7.594	15	5.500	22	2.929
waarvan in het binnenland	21	7.594	15	5.500	22	2.929
waarvan in het buitenland	0		0		0	
Co-producties				2		
Totaal aantal educatieve activiteiten	64	1.259		1.400	30	611
Lezingen/seminars/workshops	54	2.040	33	2.075	48	1.735
Publicaties	2		4		2	
Totaal aantal overige activiteiten	59	6.319	50	5.000	42	4.404

	2016		Activiteitenplan		2015	
Totaal aantal bezoeken		15.953		0		13.300
waarvan betaalde bezoeken		204		625		453
waarvan scholieren						

	2016		Activiteitenplan		2015	
Aantal openingsuren		1.900				1.900

	2016		Activiteitenplan		2015	
Aantal scholen waarmee is samengewerkt		25				20

	2016		Activiteitenplan		2015	
Aantal bezoeken website		168.835		160.000		159.690
waarvan unieke bezoekers per jaar		121.606		110.000		109.169

	2016		Activiteitenplan		2015	
Aantal vrijwilligers		0		0		0

Stroom School: Community of Practice (CoP): *Donate What You Do/n't Need* (foto's: Hein van Liempd)

Stadsklas Utrecht - Hoog Catharijne: Het Parlement van de Dingen (leeg en bevolkt) (foto's: Jannes Linders)

Educatie: Scholierenproject Madurodam *Vrede en Recht* (project Pietertje van Splunter en Wieke Terpstra op de Heldringschool)

TIMES OF COMPLEXITY AND BEWILDERMENT
REFLECTING ON LINA BO BARDI'S "DESIGN AT AN IMPASSE"
Zeuler R. Lima & Jori Koran (eds.)

FINANCIËN

2016 was het laatste jaar van de meerjarenbeleidsperiode 2013-2016. Aan het begin van deze periode stond Stroom Den Haag, zoals alle culturele instellingen, voor een aantal ingrijpende bezuinigingen. In eerste instantie hebben we deze op kunnen vangen, in de loop van de jaren is echter een zogenoemde *slow burn* merkbaar geworden, zoals dat - opnieuw - ook bij andere instellingen het geval was. De organisatorische en financiële uitdagingen die in het directie- en bestuursverslag van 2015 reeds zijn genoemd, zijn mede daarvan het gevolg. Bij het opstellen van het Meerjarenbeleidsplan 2017-2020 heeft Stroom deze uitdagingen expliciet naar voren gebracht en de gemeente Den Haag gevraagd om de middelen om deze uitdagingen op te kunnen pakken. Helaas heeft de gemeente ervoor gekozen de subsidie aan Stroom op het bestaande niveau te handhaven. Voor de komende jaren betekent dit mogelijk dat Stroom zal moeten afwegen hoe en in hoeverre het programma van activiteiten overeind kan worden gehouden.

We hebben het boekjaar 2016 afgesloten met een negatief saldo (na resultaatverdeling), en daardoor daling van de Algemene Reserve. Hoewel het een bescheiden daling is (ongeveer 2,6%), betekent dit toch een trendbreuk; de Algemene Reserve was sinds 2008 ongewijzigd gebleven. Zoals hieronder wordt toegelicht, zijn diverse andere indicatoren ook gedaald. Dit is vooralsnog geen reden tot ongerustheid; Stroom is een organisatie zonder winstoogmerk, heeft ook niet als doelstelling vermogen op te bouwen. Bovendien kan de stichting ondanks de gedaalde cijfers nog steeds als financieel gezond worden beschouwd. Duidelijk is echter wel dat we de lasten van zowel beheer als activiteiten aandachtig en kritisch moeten bewaken om te voorkomen dat de reserves, de liquiditeit en andere indicatoren tot problematisch niveau dalen.

Liquiditeit (current ratio) en solvabiliteit

Met deze kengetallen wordt aangegeven in hoeverre de stichting op korte, respectievelijk langere termijn aan haar verplichtingen kan voldoen. Per 31 december 2016 is de liquiditeit (vlottende activa : vreemd vermogen) 1.38. De solvabiliteit (eigen vermogen : totaal vermogen) bedraagt 31%. Beide cijfers zijn aanzienlijk gedaald ten opzichte van 2015 (respectievelijk 1,70 en 44%), maar nog zeker positief te noemen.

Exploitatierkening en Resultaat

Het boekjaar is afgesloten met een negatief exploitatiealdo van € 280.628. Begroot was een verlies van € 255.856. Baten en lasten zijn beide hoger uitgevallen dan begroot, de lasten echter zo'n € 20.000 meer dan de baten. Daarnaast zijn de ontvangen rentebaten ongeveer de helft lager uitgevallen, met name door de uiterst lage rentestand.

Na onttrekking van de daartoe bestemde bedragen uit de bestemmingsfondsen resteert een negatief bedrag van € 6.169; ongeveer 0,2% van de omzet. In grote lijnen kan worden gesteld dat baten en lasten goed aansluiten; de lasten zouden zelfs volledig zijn gedekt (hetzij door de baten, hetzij vanuit de bestemmingsfondsen) als de rentebaten wel op niveau waren gebleven. Op specifieke onderdelen is echter wel degelijk sprake van grote mee- en tegenvallers.

Afwijkend van de begroting is er geen ruimte om geld aan bestemmingsfondsen toe te voegen.

De jaarrekening 2016 van Stroom Den Haag is gecontroleerd door Zirkzee Audit Accountants.

Balans	2016	2015
Activa		
Vaste Activa		
Materiële vaste activa	84.619	64.682
Vlottende Activa		
Vorderingen	210.857	208.622
Liquide middelen	1.399.864	1.571.411
	<u>1.695.340</u>	<u>1.844.715</u>
Passiva		
Eigen Vermogen		
Vrij besteedbaar (algemene reserve)	225.710	231.879
Vastgelegd (bestemmingsfondsen)	302.037	576.497
Vreemd Vermogen		
Kortlopende verplichtingen	1.167.592	1.034.339
	<u>1.695.340</u>	<u>1.842.715</u>

Functionele staat van baten en lasten	2016	2016	2015
	realisatie	begroting	realisatie
Baten			
Opbrengsten			
<i>Directe opbrengsten</i>			
A.1 Publieksinkomsten	1.799	1.450	2.939
A.2 Sponsoring	4.390	0	0
A.3 Overige inkomsten	260.651	258.759	293.351
<i>Indirecte opbrengsten</i>			
A.4 Diverse inkomsten	43.181	42.000	42.775
	<u>310.021</u>	<u>302.209</u>	<u>339.065</u>
Bijdragen			
B.1 Meerjarige subsidie ministerie OCW of Cultuurfondsen	145.000	145.000	105.000
B.3.1 Subsidie Den Haag ikv Meerjarenbeleidsplan	1.998.809	2.001.060	1.949.884
B.3.2 Overige subsidies Den Haag	140.389	100.000	229.563
B.4.1 Overige subs/bijdr uit publieke middelen	33.814	33.814	63.686
B.4.2 Overige subs/bijdr uit private middelen	129.156	101.203	64.681
	<u>2.447.168</u>	<u>2.381.078</u>	<u>2.412.814</u>
som der baten	2.757.189	2.683.287	2.751.879
Lasten			
C.1 Beheerslasten personeel	391.908	372.500	369.271
C.2 Beheerslasten materieel	432.684	412.888	345.700
	<u>824.592</u>	<u>785.388</u>	<u>714.971</u>
D.1 Activiteitenlasten personeel	702.744	693.765	673.488
D.2 Activiteitenlasten materieel			
- Algemeen	45.207	53.600	55.378
- Voorwaardenscheppend beleid	857.853	824.050	710.352
- Inhoudelijk beleid	613.831	594.839	694.078
	<u>2.219.635</u>	<u>2.166.254</u>	<u>2.133.296</u>
som der lasten	3.044.227	2.951.642	2.848.269
saldo gewone bedrijfsvoering	<u>-287.038</u>	<u>-268.355</u>	<u>-96.390</u>
Rentebaten	6.410	12.500	13.692
Exploitatiesaldo	<u>-280.628</u>	<u>-255.856</u>	<u>-82.698</u>
Resultaatverdeling			
Onttrekking uit bestemmingsfondsen	274.460	280.856	88.552
Toevoeging aan bestemmingsfondsen	0	-25.000	-5.854
Toevoeging / onttrekking Algemene Reserve	<u>-6.169</u>	<u>0</u>	<u>0</u>

Specificatie D.2 Activiteitenlasten materieel	2016	2016	2015
- Algemene kosten van beleid en programma	realisatie	begroting	realisatie
Publiciteit, PR, Communicatie	20.132	25.500	19.237
Ontvangst	15.013	17.500	21.505
Kennis en onderzoek	10.063	10.600	14.636
	45.207	53.600	55.378
Specificatie D.2 Activiteitenlasten materieel	2016	2016	2015
- Voorwaardenschepend beleid	realisatie	begroting	realisatie
Algemeen	12.892	16.250	22.468
Subsidiebeleid	17.352	20.000	18.638
- SPOT-subsidies	233.783	170.000	228.268
- PRO-subsidies	328.025	350.000	307.926
Stimulerende activiteiten			
- Talentontwikkeling		40.000	
Invest conferentie	20.634		16.733
Invest KABK - lichting vorig boekjaar	3.744		9.173
Invest KABK - lichting dit boekjaar	9.060		1.035
Aanmoedigingsprijzen	3.696		4.489
- Versterking beroepspraktijk en kunstklimaat		14.000	1.469
Kunstenaarsbijeenkomsten	4.065		433
Atelierbezoekprogramma	7.172		10.184
- Zichtbaarheid en internationalisering		17.300	81
Ondertussenpresentaties	3.121		2.451
Op Zicht presentaties	1.720		1.300
- Excellentie	0	20.000	
Ouborgprijs			78.743
- Overige	0	500	3.724
Atelierbeleid	227.980	196.000	26.493
	subtotaal	873.244	733.608
Vervallen subsidietoekenningen vorige boekjaren	-15.391	-20.000	-23.254
	857.853	824.050	710.354

Specificatie D.2 Activiteitenlasten materieel	2016	2016	2015
- Inhoudelijk beleid	realisatie	begroting	realisatie
Algemeen			
Educatie	61.511	65.345	59.010
Kosten advisering projecten derden	10.051	5.000	12.167
Overige / diverse	6.455	7.500	4.039
	<u>78.017</u>	<u>77.845</u>	<u>75.217</u>
THEMA'S			
<i>Attempts to Read the World (Differently)</i>			
Overkoepelend programma	1.303	4.000	3.659
'Uncertainty Seminars'	1.525		
Expo: Three Exhibitions in Five Pieces	21.950	30.000	
Celine Condorelli - Expo: 'Display Show'	46.802	45.825	
Opdracht nav presentatie	2.500	20.000	
Dunja Herzog: Expo bij 1646: 'The Word for World is Forrest'	3.485	6.000	9.374
Opdracht nav presentatie	5.000	7.500	
<i>Neil Beloufa</i>			30.077
Opdracht nav presentatie			10.791
<i>Fernando Sánchez Castillo</i>			19.477
Solo Gareth Moore (<i>ism La Loge</i>)	229		40.147
	<u>82.793</u>	<u>113.325</u>	<u>113.526</u>
<i>nu monument</i>			
Expo Atrium: 'Om nooit te vergeten' 2015-2016	8.626	12.078	65.848
<i>Upcycling</i>			
'Facing Value' publicatie Upcycling	1.462	0	96
<i>See You in The Hague</i>			
'Culture of Control'	747	747	65.828
Expo: 'A Crushed Image' - Peter Koole			3.424
KOR: 'Scaffold' - Sam Durant			5.919
	<u>747</u>	<u>747</u>	<u>75.171</u>
<i>Foodprint</i>			
Paviljoen Eetbaar Park - Nils Norman	392	392	8.986
Erasmusveld - Makkink & Bey	0	0	2.592
	<u>392</u>	<u>392</u>	<u>11.578</u>
PROGRAMMA IN HUIS			
Expo: 'Another Reality' - Lina Bo Bardi	69.760	65.000	2.308
Expo 2016: 'Circles of Focus'	52.934	51.689	3.442
Conferentie Death Animations	7.803	7.803	
Expo 2016 Atrium Stadhuis - 'Ik sterf, dus ik ben'	41.152	40.000	
Expo 2014-2015: 'Revolutionary Traces' - Ângela Ferreira			13.435
Expo 2014: 'A Glass Darkly'			242
The Knight's Move	12.035	15.100	9.968
Ontwerpcafé Zefir 7	3.976	4.500	4.109
	<u>187.660</u>	<u>184.092</u>	<u>33.503</u>

PROJECTEN

'We gaan naar buiten'	9.426		
Kunst bij scholen	144.313	100.000	250.319
Beeldengalerij	72.231	81.360	31.233
Beheer en onderhoud			
Kijkduin - 'Hemels Gewelf' - James Turrell	11.065	15.000	9.918
Schilderswijk - Tegeltableau Berry Holslag	7.500		10.638
	<u>244.535</u>	<u>196.360</u>	<u>302.108</u>
Overige			
Stadsklas	9.599	10.000	17.031
	<u>9.599</u>	<u>10.000</u>	<u>17.031</u>
	<u>613.831</u>	<u>594.839</u>	<u>694.078</u>

PERSONEEL EN ORGANISATIE

Stroom Den Haag als cultureel ondernemer

Stroom is een ondernemende organisatie, waarbij we het begrip 'ondernemerschap' breed opvatten. Waar mogelijk proberen we eigen inkomsten te genereren. Zo zijn in 2016 twee sponsorbedragen geworven en zijn medewerkers diverse malen als betaald deskundige, docent of jurylid ingeschakeld door andere instellingen. Madurodam huurde Stroom bijvoorbeeld in om de totstandkoming van het beeld voor George Maduro te begeleiden. De entree-ruimte is een aantal keer als ontvangstruimte verhuurd, onder andere als stembureaulocatie voor het Oekraïne-referendum. De boekverkoop is licht gestegen ten opzichte van vorig jaar. En met de *short stay*-verhuur van het gastappartement lijken we een substantiële bron van inkomsten te hebben aangeboord. Ten opzichte van 2015 zijn de inkomsten meer dan vertienvoudigd.

Er is ook in 2016 sprake geweest van bijdragen van subsidiefondsen. Een opvallende uitschieter is de bijdrage van Google, dat culturele instellingen als Stroom ondersteunt door de kosten van internetpubliciteit te compenseren.

Stroom kan zich ook nog altijd verheugen in de bijdragen van twee particuliere schenkers.

Professionalisering en innovatie

In 2016 heeft Stroom (verdere) maatregelen genomen om de organisatie te verbeteren. Er is deskundig advies gevraagd om interne processen en besluitvormingstrajecten beter te laten verlopen, en er is een begin gemaakt met het scholen van de medewerkers, onder andere op het gebied van *time-management*. De ondersteuning ten aanzien van ICT is uitgebreid en er zijn investeringen in hard- en software gedaan. Van het Stedelijk Museum Amsterdam is expertise ingehuurd om de PR en communicatie te professionaliseren. De kosten hiervan zijn in 2016 voor zover mogelijk ten laste van de betreffende bestemmingsfondsen gebracht, maar betekenen ook een structurele verzwaring van de beheerslasten voor de komende jaren.

Diversiteit

Stroom is zich bewust van het belang van diversiteit ten aanzien van publiek, personeel, programma en partners (de vier P's van de Code Culturele Diversiteit). In dit kader is bijvoorbeeld de sollicitatieprocedure voor de positie van Programmamedewerker Beeldende Kunst geanonimiseerd. Het Madurodam educatie project is uitgevoerd in samenwerking met basisscholen uit heel Den Haag, wat een garantie is voor de betrokkenheid van scholieren met een grote verscheidenheid aan achtergronden. Daarnaast heeft Stroom met kunstenaars, curatoren en critici uit alle windstreken gewerkt voor zowel het inhoudelijke programma (Brazilië, Groot-Brittannië, Congo, Koeweit) als voor de Stimulerende Activiteiten van het Voorwaardenscheppend Beleid (Zuid-Afrika, Litouwen, Griekenland, Hongarije, Singapore).

Bestuur en directie

Stroom is een stichting met een bestuur op afstand. In 2016 heeft het bestuur besloten toe te werken naar een raad van toezicht-model, dat meer aansluit bij de aard van de organisatie, de complexiteit van het takenpakket en het budget van de organisatie. De transitie naar het raad van toezichtmodel wordt in 2017 geëffectueerd.

Het bestuur van Stroom bestaat statutair uit vijf tot zeven leden. Bestuursleden worden aangesteld voor vier jaar en zijn eenmaal herbenoembaar. Bestuursvergaderingen vinden minimaal vier keer per jaar plaats in tegenwoordigheid van de directie. In 2016 vonden vier vergaderingen plaats.

In verband met het verstrijken van de tweede termijn van voorzitter Winnie Sorgdrager is het bestuur op zoek gegaan naar een opvolger. Deze is gevonden in Sharon Gesthuizen, voorzitter Branchevereniging Maatschappelijke Kinderopvang, die op 12 april 2017 is aangetreden.

Het bestuur van Stroom is onafhankelijk gepositioneerd ten opzichte van Stroom en richt zich op een kritische en integere taakvervulling. Gehecht wordt aan een transparante werkwijze en een heldere verdeling van verantwoordelijkheden en bevoegdheden tussen directie en bestuur. Stroom is bekend met de Governance Code Cultuur, het instrument voor goed bestuur en toezicht in de cultuursector, en past de daarin beschreven principes toe.

Verantwoordelijkheden en bevoegdheden

Het bestuur houdt integraal toezicht op het functioneren van Stroom, waarbij het vooraf beleidsstukken, jaarplannen en begrotingen goedkeurt en vaststelt en achteraf toeziet op het beleid van de directie, op de realisatie van de doelstellingen en activiteiten, het risicobeheer en op de algemene gang van zaken van Stroom. Ook wordt de externe accountant door het bestuur benoemd.

Daarnaast beslist het bestuur over benoeming, beoordeling, bezoldiging en ontslag van de directie. De beloning voor de directie voldoet aan de regels gesteld in de 'Wet normering bezoldiging topfunctionarissen publieke en semipublieke sector' (WNT). De rolverdeling tussen bestuur en directie is primair vastgelegd in de statuten en in het directiereglement. Binnen dit formele kader fungeert het bestuur als adviseur en sparringpartner van de directie.

Model, samenstelling en beloning

Bij de samenstelling van het bestuur wordt gezocht naar complementaire deskundigheid, op het gebied van beeldende kunsten, politiek, bestuur, stedelijke ontwikkeling en financiële zaken. Tenminste één van de leden van het bestuur heeft uitvoerende praktijkervaring op het gebied van beeldende kunsten. Daarnaast wordt gestreefd naar een evenwichtige opbouw met aandacht voor diversiteit, zowel voor wat betreft de verhouding man / vrouw, deskundigheid, leeftijdsopbouw en culturele achtergrond. De beloning voor de bestuurders is beperkt tot minimale vacatiegelden voor genoten vergaderingen.

De samenstelling van het bestuur in 2016 was als volgt:

Naam	m/v	geb jaar	functie in bestuur	datum aanst	datum aftr	termijn	(neven) functies
Rabiaâ Benlahbib	v	1974	lid	4-10-16		1	directeur Creative Court voorzitter Laaktheater DH
Auke de Bos	m	1965	penningm / secr	19-05-16		1	partner EY hoogleraar Erasmus Univ.
Sharon Gesthuizen	v	1976	voorz	12-04-17			vz Branchever Maatsch KO lid RvT HK Utrecht
Jeanne van Heeswijk	v	1965	lid	14-11-07	29-03-16	2	beeldend kunstenaar
Robert Rinnooy Kan	m	1958	lid	19-05-16		1	directeur AGMInfo.eu
Winnifred Sorgdrager	v	1948	voorz	9-12-08	9-12-16	2	lid Raad van State
Willem Velthoven	m	1958	lid	29-11-11		1	learner at Mediamatic bestuur F.A.S.T. A'dam bestuur KHATT foundation
Arnoldus T.M. van Roosmalen	m	1959	-	1-01-05	-	-	voorzitter De Zaak Nu

Personeelsleden

In 2016 is ons team uitgebreid met Ilga Minjon als programmamaker. Zij was hiervoor werkzaam als co-programmeur van Stichting Impakt en geeft naast haar werk bij Stroom ook les aan de Design Academy in Eindhoven.

Zichtbaarheid van ons beleid en van ons diverse en uitgebreide programma vraagt steeds meer van ons communicatieteam. Het huidige budget van Stroom biedt echter onvoldoende ruimte voor structurele uitbreiding van onze communicatieafdeling. Om desondanks qua deskundigheid en aantal uren uit te breiden, hebben we het afgelopen jaar de expertise ingehuurd van Marie-José Raven, al vele jaren persvoorlichter bij het Stedelijk Museum Amsterdam. Zij heeft gedurende enkele maanden onze communicatieafdeling intensief en enthousiast geadviseerd en begeleid.

- Hildegard Beijersbergen-Blom, medewerker communicatie en pers
- Vincent de Boer, adviseur/begeleider Kunst in de Openbare Ruimte
- Connie van Driel, hoofd afdeling SD&A
- Johan van Gemert, coördinator techniek en bouw
- Jane Huldman, hoofd productie bureau
- Dorien Jansen, medewerker secretariaat en administratie
- Lukas Jaspers, inval consulent atelierbeleid
- Marieke Klos, hoofd receptie / huismeester
- Maaïke Lauwaert, programmamaker beeldende kunst, t/m 30 april 2016

- Ilga Minjon, programmamaker beeldende kunst, miv 18 april 2016
- Arnold Mosselman, bibliothecaris
- Bas Mulder, hoofd bedrijfsvoering
- Lidwien Nielander, medewerker secretariaat
- Liesbeth Nieuwenweg, redactiemedewerker website, social media
- Mischa Poppe, medewerker afdeling SD&A
- Cora Roorda van Eijsinga, medewerker receptie
- Arno van Roosmalen, directeur
- Ira van der Valk, medewerker documentatie / boekverkoop / archief, afdeling SD&A
- Francien van Westrenen, programmamaker architectuur

Toetsingscommissie

- Thomas Ankum (mei 2011)
- Natasja van Kampen (januari 2011)
- Lynne van Rhijn (mei 2011)
- Pim Voorneman (januari 2011)

Adviescommissie PRO-subsidies

De adviescommissie PRO-subsidies, bestaat in 2016 uit een *pool* van negen personen met uiteenlopende achtergronden, van wie er per beoordelingsbijeenkomst vijf worden uitgenodigd:

- Bart de Baets (januari 2013)
- Manon Bovenkerk (september 2014)
- Paul Devens (januari 2013)
- Gijs Frieling (april 2016)
- Maaïke Gouwenberg (september 2014)
- Marius Lut (januari 2016)
- Jonas Ohlsson (februari 2016)
- Magdalena Pilko (juli 2012)
- Marga Rotteveel (juli 2012)
- Saskia van Stein (juli 2012)

Overige medewerkers/vrijwilligers/stagiaires

- Loes Aarts
- Wiegert Ambagts
- Babs Bakels
- Kaj van Bohemen
- Harold de Bree
- Margriet Brouwer
- Lilian Brijson
- Arthur Cordier
- Corien van Dorp
- Hans Eijkenboom
- Vasiliki Giakoumi
- Golfstromen
- Tom de Groot
- Josje Hattink
- Natascha Helmer
- Janneke Hendriks en Erla van der Pauw
- Robbin Heyker
- Patrick van der Hijden
- Henke van Homoet
- Jeroen van der Hulst
- Yannick Hurkman
- Jan Jennissen
- Marga van Keulen
- Maggy van Krimpen
- Annelies Kronenberg
- James Langdon
- Hein van Liempd
- Rozemarijn Lucassen
- Natalie McIlroy
- Marian Meerbeek
- Annechien Meier
- Marjolijn van der Meij
- Anoesjka Minnaard
- Ingrid Mol
- Jana Mol
- Wineke van Muiswinkel
- Arianne Olthaar
- Marie José Raven
- The Rodina
- Michelle Schulkens
- Ton Schuttelaar
- Sandra Spijkerman
- Charlotte Thomas
- Nies Vooijs
- Vruchtveles
- Cathrien Wiggers
- Lesley Wijnants
- Rory van Wingerden
- Karel Winterink

Verder wil Stroom Den Haag de volgende personen danken voor hun continue ondersteuning in 2016

- Robbert Erwich
- Arthur de Hart
- André Kruysen

BIJLAGEN

OVERZICHT PRO-SUBSIDIES

De Adviescommissie PRO-subsidies - zie voor de samenstelling p.95 - beoordeelde in 2016 in totaal **134** aanvragen (inclusief 21 aanvragen voor PRO Deo herhaalbezoeken). Daarvan werden 64 PRO-subsidies toegekend (inclusief 8 toekenningen voor PRO Deo herhaalbezoeken).

PRO Kunstprojecten (26)

Hannah Dawn Henderson, Being, in a State of Erasure
Virginie Dubois, April in Lisbon
gerlach en koop, publicatie " : "
Viktor Hachmang, Book of Void
Mirko Lazović, The inside out, the outside in
Anaïs Lopéz, In My Dreams I want to become a Tourist
Eric Kampherbeek, Jalan Raya Pos boek
Wilma Marijnissen, Mater Dolorosa
Bernice Nauta, Imaginary Studio
Moose Space, Video Art Night (pilot)
Sara Pape Garcia, Heaven over Sea
Jonathan Reus, Cartographies of Human Sensation
Stichting Billytown, Billytown Summer Festival
Stichting Electriciteitsfabriek, Fabriek Zwanikken
Stichting Grafische Werkplaats, Analog Borders
Stichting Jegens & Tevens, Identiteit, Platform en Curatorschap
Stichting Modulus, Modern Body Festival meets DEZACT 2016: I/WE/THEY
Stichting Nest Foundation, Might as Well
Stichting Nest Foundation, Trespassages
Stichting Performance Site, IPA The Hague: The Space Between
Stichting Project Space 1646, Participation in Poppositions 2016
Stichting The Generator, Today'sArt 2016 - 'Who owns the city' (werktitel)
Stichting The Wolfsonian-Florida International University, The Christie van der Haak Project
Stichting Tique, Tique Art Paper
Vereniging Instrument Inventors Initiative (iii), Audio D.H.
Sara van Woerden, Imaginary Game Soundtrack Album_Tour

Onderzoek (11)

Paul Beumer, Onderzoeksvoorstel (z.t.)
Rixt de Boer, How to Flatten a Mountain
Eliane Bots, Cinematic intimacy - a study of the encounter
Ruben La Cruz en Karolien Helweg, Turn you heritage into art
Yolanda Uriz Elizalde, Aine

Anne Geene, Artist-In-Residence
Arjan de Nooy, De universele fotograaf
Evelina Rajca, Speculative Ecologies and Intelligent Energy Harvesting Entities
Iede Reckman, deelname/ residency EKWC
Petra van der Schoot, 7 verschijningen
Sanne Maloe Slecht, If it's just plastic, why do you want to touch it so badly?

Kunstprogramma (6)

Stichting Haagse Rondgang, Hoogtij
Stichting Billytown, EXCHANGE Galerie b2_ and Billytown
Stichting Project Space 1646, Programma activiteiten februari-juni 2016
Stichting Project Space 1646, Programma activiteiten september - december 2016
Stichting Z, Programmering eerste helft 2016
Vereniging iii, iii Public Program 2017-I

Invest (9)

Gino Anthonisse
Kevin Bauer
Maurice van Es
Evelien Gransjean
Jip Hilhorst
Ingrid Lee
Christa van der Meer
Marit Mikhlepp
Jeannette Slütter

Premium (4)

Channa Boon
Marie Civikov
Bram De Jonghe
Jorrit Paaijms

PRO Deo (8)

Rachel Bacon
Channa Boon
Janne van Gilst
Risk Hazekamp
Johan Nieuwenhuize
Ellen Rodenberg
Tanja Smit
Joncquil de Vries

OVERZICHT ATELIERBEZOEKEN

Atelierbezoekprogramma

januari-december 2016 (50 + 52 via De Appel Curatoren)

102 bezoeken

Curator: Birta Gudjonsdóttir (hoofdcurator National Gallery of Iceland, Reykjavik) - 28, 29 januari (8)

Deelnemers: Marjolijn van der Meij, Maja Bekan, Jessica Wolf, Dewi de Vree, Anna Moreno, Gabey Tjon a Tham, Jonathan Reus, Sissel Marie Tonn

Curator: Franciska Zólyom (directeur Stiftung Galerie für Zeitgenössische Kunst Leipzig) - 8, 9 februari (9)

Deelnemers: Anna de Vries, Femmy Otten, Sissel Marie Tonn, Quenton Miller, Mickey Yang, Maja Bekan, Maarten Boekweit, Ingmar König, Eric Peter

Curator: Jeanette Pacher (curator Secession, Wenen) - 28, 29 april (8)

Deelnemers: Quenton Miller, gerlach en koop, Sara van Woerden, Sara Pape Garcia, Gabey Tjon a Tham, Jonquil de Vries, Jonathan Reus, Ludmila Rodrigues

Curator: Roos Gortzak (directeur Vleeshal, Middelburg) - 8, 9 september (8)

Deelnemers: gerlach en koop, Sissel Marie Tonn & Jonathan Reus, Jeannette Slütter, Iede Rekman, Quenton Miller, Machteld Rullens, Janne van Gilst, Sarah Carlier

Curator: Nayia Yiakoumaki (kunstenaar, curator Whitechapel Gall., mede-dir. Biënnale Athene) 13,14 oktober (9)

Deelnemers: Maja Bekan, Annechien Meier, gerlach en koop, Ola Vasijeva, Sarah Carlier, Femmy Otten, Onno Dirker, The Holls Collective, Ibrahim Ineke

Curator: Francesco Manacorda (directeur Tate Liverpool, Liverpool) 14,15 november (8)

Deelnemers: Stephanie Pan, Navid Nuur, gerlach en koop, Marit Mihklepp, Max de Waard, Anna Moreno, Esther Hovers, Machteld Rullens

Atelierbezoekprogramma De Appel Curatoren

4 februari en 16 november 2016

Curatoren: Renée Mboya, Laura Amann, Kateryna Filyuk, Jussi Koitela, Asep Topan, Alessandra Troncone (24)

Deelnemers: Johan Nieuwenhuize, Gabey Tjon a Tham, Sissel Marie Tonn en Jonathan Reus, Eric Peter, Leslie Nagel, Ingmar König, Alexandra Martens Serrano, Bastian Visch, Mariska de Groot, Anna de Vries, Nishiko

Curatoren: Fadwa Naamna, Kati Ilves, Lucrezia Calabro Visconti, Mateo Chacon-Pino, Mira Asriningtyas, Shona May Findlay - 16 november (28)

Deelnemers: Channa Boon, Bram de Jonghe, Maurice van Es, Evelien Gransjean, Jorrit Paaijmans, Kevin Bauer, Marie Civikov, Jeannette Slütter, Gino Anthonisse, Ingrid Lee, Marit Mihklepp

INVEST Week 2016

27 juni t/m 1 juli

129 bezoeken

Deelnemende curatoren

Anca Rujoiu (curator NTU Centre for Contemporary Art Singapore, FormContent, London), Arthur Clay (curator, docent Digital Art Weeks- ETH Zürich, lecturer Sogang University South Korea), Borbála Szalai (curator Trafó Gallery, editor Artyčok, OFF-Biennale Budapest, Curators' Network), Franziska Nori (director Frankfurter Kunstverein), Laura Herman (onafhankelijk curator, schrijver), Niek Hendrix

(kunstenaar, oprichter Lost Painters), Nontobeko Ntombela (onafhankelijk curator, docent University of the Witwatersrand), Valentinas Klimašauskas (onafhankelijk curator schrijver), Marga Weimans (modeontwerper, oprichter Modehuis Marga Weimans), Marcelo Rezende (onafhankelijk curator, criticus, onderzoeker)

Deelnemende commissieleden

Bart de Baets, Gijs Frieling, Jonas Ohlsson, Manon Bovenkerk, Marga Rotteveel, Marius Lut

Deelnemende Stroom-medewerkers

Francien van Westrenen, Ilga Minjon, Vincent de Boer

Deelnemende kunstenaars

Alexandra Martens Serrano, Anouk van Klaveren, Bastian Visch, Eric Peter, Gabey Tjon A Tham, Ingmar König, Isabel Cavenecia, Leslie Nagel, Mariska de Groot, Sissel Marie Tonn

PRO Deo herhaalbezoeken

maart 2016 - januari 2017

32 bezoeken

Deelnemende curatoren

Arnisa Zeqo en Ellen de Bruijne

Deelnemende kunstenaars

Angeline Dekker, Eric Peter, Katerina Konarowska, Natalie McIlroy, Sara van Woerde, Sissel Marie Tonn, Thijs Ebbe Fokkens, Quenton Miller

OVERZICHT ATELIERBEMIDDELING

Overzicht van de tijdelijke ateliers per 31 december 2016 en verwacht aantal in 2017

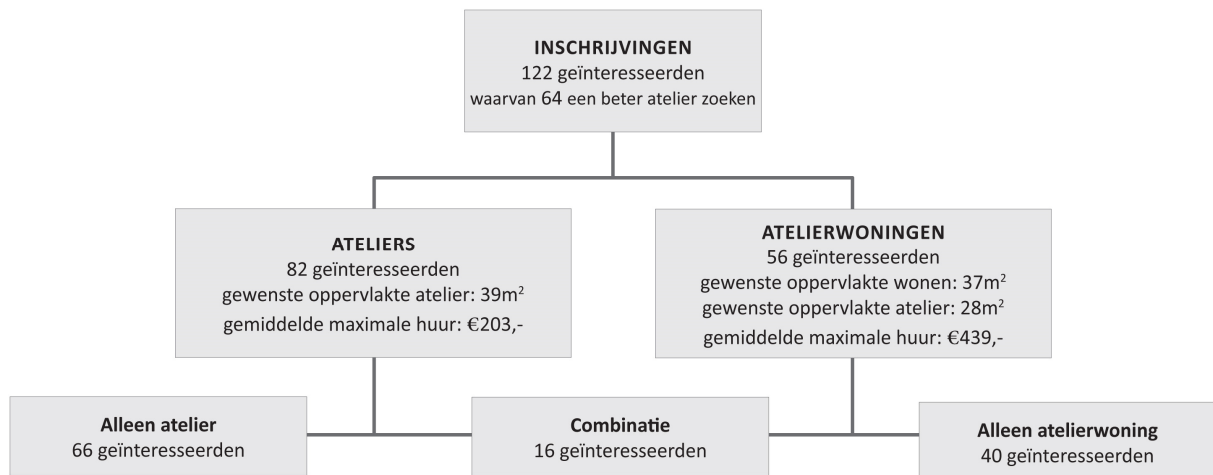
Adres	Organisatie	Ateliers	Project-ruimte	Eigenaar	AFNAME ateliers voorjaar 2017: tijdelijk wordt permanent of oplevering* pand.
Stuwstraat 285	Individuele kunstenaar	3	nee	VESTIA	
1 ^e Lulofdwarstraat 60	Maakhaven	26	ja	CVDH	26
Beatrijsstraat 12	Helicopter	10	ja	CVDH (via Bewaakt & Bewoond)	
Noordwal 117	Vereniging Noordwal	9	ja	CVDH	9*
Saturnusstraat 89/91	De Besturing	26	ja	CVDH	26
Hoge zand 42	Ruimtevaart	12	ja	CVDH	
Steenwijklaan 40	LocatieZ	10	nee	CVDH	10*
Jaap Edenweg 9	SW2	6	nee	CVDH	6*
Totaal		102			77

Er waren bij aanvang van 2016 nog 102 tijdelijke ateliers. Naar verwachting zal in het voorjaar van 2017 de voorraad met 77 ateliers zijn afgenomen.

Overzicht van de semi-permanente ateliers per 31 december 2016:

Binckhorstlaan 161	Billytown	11	ja	CVDH	11*
--------------------	-----------	-----------	----	------	------------

Overzicht van de atelierwachlijst per 31 december 2016:

MET DANK AAN...

Stroom Den Haag werkte in 2016 met en dankzij de volgende partners, subsidiënten en opdrachtgevers:

1646
AHH (Bureau Herman Hertzberger)
Air de Paris
Andres Lepik
De Appel, Amsterdam
Archeon
Architekturmuseum/Pinakothek der
Moderne, München
Atelier NL
Atrium City Hall
De Besturing
BNA Kring Haaglanden
BNO Kring Den Haag
Boekhandel Van Stockum
De Brakke Grond
Bureau Hans Venhuizen
Bureau Lofvers
CCA Glasgow
CultuurSchakel
Dutch Coast
Eastside Projects, Birmingham
Felix Toro
Festival Designkwartier
FUR (Future Urban Regions) /RAvB
Gemeente Den Haag
- Centrale Vastgoedorganisatie
- Dienst OCW - Cultuur
- Dienst OCW - Onderwijshuisvesting
- Dienst Stedelijke Ontwikkeling
Gemeentemuseum Den Haag
Giancarlo Lattoraca
Google AdWords
Haags Architectuur Café
Haags Historisch Museum
The Hague International Center for Civic
Hacks
erven Hans Bayens, Amsterdam
Hans van Houwelingen
fa Hoogsteder & Hoogsteder, Den Haag
Idea Books
Istituto Lina Bo e P.M. Bardi
Instrument Inventors Initiative (iii)
Jap Sam Books
Jonas Staal en bewoners Maastrichtse
Straat
Jorn Konijn
Koninklijke Academie van Beeldende
Kunsten
Kunsthal KAdE, Amersfoort
Lectoraat Art and Public Space,
Amsterdam
Ligia Nobre
Luiza Proença
Madurodam
Madurodam Kinderfonds (voorheen:
Stichting Madurodam Steunfonds)
MAMA
Marcelo en Isa Grinspum Ferraz
Marcelo Rezende
Max Risselada
Mondriaan Fonds
Museu de Arte São Paulo
Museum Beelden aan Zee
Museum Boerhaave, Leiden
Museum Dr. Guislain, Gent
Nationale Toneel /Babel
Het Nutshuis
Pablo Lafuente
Paul Meurs
Platform for Thoughts in Motion
Platform STAD
The Pop-Up City
The Rodina
Prins Bernhard Cultuurfonds
Renato Anelli
Rieke Vos
Simone Bader
Stedelijk Museum Amsterdam
Stichting Dialoog
Stimuleringsfonds Creatieve Industrie
Universiteit Leiden
Van Abbemuseum, Eindhoven
Verzetsmuseum Zuid-Holland, Gouda
Zeuler Lima
ZonMw

en dank aan twee particuliere schenkers

COLOFON

Redactie: Stroom Den Haag en Sandra Spijkerman

Stroom Den Haag
Hogewal 1-9
2514 HA Den Haag
tel.: 070-3658985
info@stroom.nl
www.stroom.nl

**stimulerings
fonds
creatieve
industrie**

